

**SUOMALAINEN SIVISTYS PERINTEEN JA AJANHENGEN
RISTIRIIDASSA**

**KÄSITEHISTORIALLINEN ANALYYSI
SIVISTYSKÄSITYKSEN MUUTOKSESTA JYVÄSKYLÄN
YLIOPISTON REHTOREIDEN PUHEISSA**

Hennamari Huikko
Maisterintutkielma
Kulttuurit ja yhteisöt muuttuvassa
maailmassa
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2022

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistis-yhteiskuntatieteellinen	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Hennamari Huikko	
Työn nimi – Title Suomalainen sivistys perinteen ja ajanhengen ristiriidassa – Käsitehistoriallinen analyysi sivistyskäsityksen muutoksesta Jyväskylän yliopiston rehtoreiden puheissa	
Oppiaine – Subject Kulttuurit ja yhteisöt muuttuvassa maailmassa	Työn laji – Level Maisterintutkielma
Aika – Month and Year Toukokuu 2022	Sivumäärä – Pages 97 + liitteet
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tutkimuksessani tarkastelen sivistyskäsityksen muutosta Jyväskylän yliopiston rehtoreiden avajaispuheissa käsitehistoriallisen analyysin avulla. Tutkimusaineistona ovat Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuhe vuodelta 1863 sekä Jyväskylän yliopiston rehtoreiden lukuvuoden avajaispuheita vuosilta 2000-2021. Tutkimuksen teoreettisina tulkinta-aparaatteina käytän eri tutkijoiden käsitteitä ja käsitteellistyksiä sivistyksestä ja rationaalisuudesta.</p> <p>Tutkimukseni metodologisena lähtökohtana on käsitehistoria tutkimusotteena, jonka avulla sivistystä tarkastellaan muuttuvana ja kiistanalaisena käsitteenä, ja jonka kielellinen muutos sekä heijastaa että tuottaa historiallista muutosta. Lisäksi sivistyskäsityksen ilmentymistä on analysoitu lähiluvun ja teemoittelun avulla. Tutkimuskysymykseni ovat 1) millaisena sivistyskäsitys näyttäytyy Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuheessa 2) miten sivistyskäsitys yhä edelleen elää rehtoreiden avajaispuheissa sekä 3) mitkä laajalle levinneet poliittiset rationaalisuudet esiintyvät aineistossa ja miten ne vaikuttavat rehtoreiden sivistyskäsitteellistykseen?</p> <p>Analyysin tutkimustulokset osoittavat, että sivistys on rehtoreiden seminaarien avajaispuheissa maailmankuva-, ihmiskäsitys- ja ajankuvasidonnainen. Rehtoreiden puheista tehtävät johtopäätökset osoittavat, että sivistyskäsitys elää perinteen ja ajanhengen ristiriidassa, jota ohjaavat korkeakoulupoliittiset rationaalisuudet. Keskeiset vaikuttimet käsitteen käytölle ja sen muutoksille ovat ajalle tyypillinen politiikka, tieteellinen tieto maailmankuvana sekä talousrationaalisuus, jotka osaltaan muokkaavat ja hämärtävät perinteistä sivistyskäsitystä ja yliopiston sivistystehtävää.</p> <p>Tutkimustulosten pohjalta voidaan kysyä onko suomalainen yhteiskunta kadottanut näköpiiristään cygnaeuslaisen perinnön ja jos on, millä seuraamuksilla? Lisäksi tutkimus herättää pohtimaan mihin päädyimme yhteiskuntana, jos sivistyksen raivaama yhteiskuntamme vieraantuu tästä kulttuurisesta ja historiallisesta viitekehyksestään.</p>	
Asiasanat – Keywords sivistys, cygnaeus, käsitehistoria, rationaalisuus, rehtori, politiikka, ajanhenki, jväskylä, seminaari, yliopisto	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja – Additional information Ohjaajat Miikka Pyykkönen & Heli Valtonen	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	7
1.1 Tutkimuksen lähtökohdat.....	7
1.2 Tausta ja aiheen valinta	8
1.3 Tutkimuksen merkitys tieteellisen ja yhteiskunnallisen käytön kannalta.....	8
1.4 Aikaisempi tutkimus	10
1.5 Tutkimuskysymykset	12
2. KESKEISET AJATTELIJAT.....	12
2.1 Uno Cygnaeus.....	13
2.1.1. Uno Cygnaeuksen suku ja lapsuus	13
2.1.2. Matka papiksi ja opettajaksi	14
2.1.3. Kansansivistysaatteet jäsenyivät	15
2.1.4. Uno Cygnaeus ihmisenä	16
2.2 J. V. Snellman	17
2.2.1. Johan Wilhelm Snellmanin suku, lapsuus ja akateemisuus	17
2.2.2. Snellman yhteiskunnallisena vaikuttajana.....	18
2.2.3. Snellman ja Cygnaeus	19
3. KESKEISET KÄSITTEET JA TEOREETTINEN TAUSTA.....	21
3.1 Suomalaisuus ja kulttuuri	21
3.3 Rationaalisuus.....	22
3.4 Sivistys	24
3.5 Sivistyskäsitteiden kriittinen tarkastelu	27
3.6 Käsitehistorian ja aatehistorian suhde	29
4. SIVISTYKSEN JUURET SUOMALAISESSA KULTTUURISSA.....	31
4.1 Cygnaeus, Pestalozzi, Fröbel & Diesterweg.....	31
4.1.1. Johann Heinrich Pestalozzi (1764 - 1827).....	31
4.1.2. Friedrich Fröbel (1782 - 1852)	32
4.1.3. Adolf Diesterweg (1790 - 1866)	33
4.2 Snellman, Hegel & Herder	34
4.2.1. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 - 1831).....	34
4.2.2. Johann Gottfried Herder (1744 - 1803)	35
5. METODOLOGIA	37
5.1 Käsitehistoria	37
5.2 Miten analyysi on tehty	39
5.3 Seminaarin avajaispuheen kielellinen tarkastelu	41
5.4 Tutkimus- ja analyysimenetelmien hyöty ja haitta tässä tutkimuksessa	43

6. TUTKIMUSAINEISTO.....	44
6.1 Jyväskylän seminaarin muistojulkaisun 1863 – 1937 esittely	44
6.2 Jyväskylän seminaarin avajaispuheen taustatekijöitä	45
6.3 Jyväskylän seminaarin avajaispuheen esittely	47
6.3.1. Kohti kansakoulua	47
6.3.2. Katse tulevaisuuteen	48
6.4 Rehtori Aino Sallisen puheet	50
6.5 Rehtori Matti Mannisen puheet	52
6.6 Rehtori Keijo Hämäläisen puheet	53
7. ANALYYSI.....	54
7.1 Kielellinen analyysi	55
7.2 Sivistyskäsitykseen liitettäviä teemoja seminaarin avajaispuheessa	57
7.2.1. Koulutuksen ajankohtaisuus	58
7.2.2. Opettajuus ja kristillinen maailmankuva	59
7.2.3. Kasvatus	61
7.2.4. Isänmaanrakkaus	61
7.3 Sivistyskäsitys rehtoreiden avajaispuheissa.....	62
7.3.1. Kilpailukyky ja globalisaatio.....	63
7.3.2. Sivistyskäsitys jää ohueksi.....	64
7.3.3. Sivistys osaamispääomaa	65
7.4 Aineistossa ilmenevät poliittiset rationaalisuudet	66
7.4.1. Isänmaallisuus ja kristillisyyys	67
7.4.2. Talous	68
7.4.3. Osaaminen ja hyvinvointi.....	69
7.4.4. Tieteellinen tieto maailmankuvana.....	70
8 JOHTOPÄÄTÖKSET	72
8.1 Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuhe ja sivistyskäsitys.....	73
8.1.1. Sivistyskäsitys ihmiskäsitys- ja maailmankuvasidonnaista	73
8.2 Sivistyskäsitys rehtoreiden avajaispuheissa.....	74
8.2.1. Sivistyskäsitys perinteen ja ajanhengen ristiriidassa.....	75
8.3 Poliittiset rationaalisuudet ja vaikutus sivistyskäsitykseen.....	76
8.3.1. Isänmaalliskristillisyyys, vuorovaikutus ja koulutuspolitiikka	77
8.3.2. Talouspolitiikka rationaalisuutena.....	77
8.3.3. Hyvinvointi, osaaminen ja talouskeskeisyys.....	78
8.3.4. Tieteellinen tieto maailmankuvana ja poliittisuus.....	79
9 POHDINTALUKU.....	80
9.1 Tutkimustulosten kriittinen arviointi.....	80
9.2 Suhde aiempaan tutkimukseen.....	84
9.3 Gradun tavoitteet	86

9.4 Ongelmallisuus.....	86
9.5 Tulosten pohjalta syntyneet uudet tutkimusideat	87
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	89
LIITTEET	98

1. Johdanto

Mitä kaikkea sivistyksellä tarkoitetaan ja mitä oikeastaan tavoitellaan, kun puhutaan sivistyksestä? Mikä sivistyskäsitteen käyttöä ohjaa ja kuka pitelee ohjaksista? Pro gradu työssäni tutkin käsitehistoriallisen analyysin avulla sivistyskäsitteiden muutosta. Keskityn tarkastelemaan käsitystä sivistyksestä ja tämän muutoksesta sekä Jyväskylän seminaarin avajaispuheissa, että Jyväskylän yliopiston rehtoreiden lukuvuoden avajaispuheissa. Pääasiallisena tutkimusaineistoni toimivat opettaja ja pappi Uno Cygnaeuksen vihkimäpuhe, toisin sanoen Jyväskylän seminaarin avajaispuhe, joka pidettiin Jyväskylässä 14.8. 1863 (Jyväskylän seminaari 1863 – 1937 Muistojulkaisu, Mikkola, Leinonen & Rekola 1937). Cygnaeuksen seminaarin avajaispuheen rinnalla kurkistusikkunaksi nykyisen sivistyskäsitteiden teemoihin koostuvat kolmen Jyväskylän yliopiston rehtorin kunkin viidestä puheesta; Emeritarehtori Aino Sallisen avajaispuheet vuosilta 2000 – 2012 (Sallinen 2013), emeritusrehtori Matti Mannisen lukuvuoden avajaispuheet vuosilta 2012 – 2016 (Manninen 2012 – 2016) sekä rehtori Keijo Hämäläisen avajaispuheet vuosilta 2017 – 2021 (Hämäläinen 2017 – 2021).

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat

Käsitehistorian keinoin olen kiinnostunut käsitteen ”sivistys” ristiriitaisuudesta, historiallisesta luonteesta sekä käsitteelle annetuista erilaisista merkityksistä; käsitteet ovat usein historialtaan yllättäviä, moniselitteisiä ja muodostuvat eri aikoina esitetyistä eri ajattelijoiden tulkinnoista. Käsitehistoria on siis tässä tutkimuksessa kysymisen tapa ja tutkimuksellinen asenne (Kuukkanen 2006; Marjanen & Ihalainen 2022, tulossa), joka mahdollistaa kriittisen tarkastelun tuomalla valoon käsitteen perinteistä merkityksellisyyttä ja jossain määrin omavaltaista poliittista käyttöä. Olen tutkimuksessani kiinnostunut siitä, mitkä poliittiset rationaalisuudet ohjaavat ja toimivat vaikuttimina niin Cygnaeuksen kuin muiden rehtoreiden puheissa. Poliittisten rationaalisuuksien tarkastelu tässä tutkimuksessa pyrkii valaisemaan sivistyskäsitteiden poliittisuutta keskittymällä puheiden ja toiminnan taustalla vaikuttavaan laajaan järkeilyn tapojen tarkasteluun. Sivistyskäsitteiden taustalla ilmenevät poliittiset teemat valaisevat myös puheissa

ilmenevää korkeakoulupolitiikkaa. Cygnaeuksen tapauksessa erityisen kiinnostavaa ovat ihmisten väliset suhteet hallinnan muotona; tarkastelun kohteena ovat esimerkiksi avajaispuheessa käytetty retoriikka ja suhde kohdeyleisöön. Rationaalisuuden käsite tutkimuksessa pohjautuu Peter Millerin ja Nikolas Rosen hallinnan tutkimuksen teokseen *Miten Meitä Hallitaan* (2010). Tutkimuksen aikalaisperspektiivinä on filosofi J. V. Snellmanin tulkinta sivistyskäsitteestä. Snellmanilainen ajattelu rinnastaa sivistyksen ajanhenkeen, jonka nuolenkärkenä ovat kysymykset, mikä maailmassa on olennaista sekä mitä aikani minulta vaatii? (Snellman, *Kootut teokset 1839 – 1881*). Tässä tutkimuksessa Snellmanin sivistyskäsitteys paikantuu ilmiötä taustoittavaksi aikalaisperspektiiviksi, jonka avulla on mahdollista tulkita esimerkiksi Cygnaeuksen sanoja. Ilmiötä taustoittaa sekä 1800-luvun lopun suomalaisen yhteiskunnan ajanhenki että Uno Cygnaeuksen ja J. V. Snellmanin jossain määrin ristiriitaiseksi tulkittava suhde.

1.2 Tausta ja aiheen valinta

Tutkimusaiheeni valinta pohjautuu työhöni Jyväskylän yliopiston Tiedemuseon kulttuurihistoriallisessa yksikössä Näyttelykeskus Soihdussa. Tiedemuseon julkaisu- ja näyttelytoiminnan tehtävä on esitellä Jyväskylän yliopistokampuksen historiallista kokonaiskuvaa; fyysistä ja henkistä miljöötä sekä alueella toimineita vaikuttajahahmoja (Vuorinen 1996, 4). Työni yliopiston kulttuuri- ja luonnonympäristön parissa on tarjonnut vaikuttavat ja autenttiset kulttuurihistorialliset puitteet tutkimusinspiraation syntymiselle. Käsilläni on ollut vapaa pääsy niin yliopiston henkisille juurille, kulttuuri- ja sivistyshistoriallisiin aineistoihin, kuin kampuksen historialliseen miljööseen. Lukiessani työni ohessa Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuhetta sekä Tiedemuseon erinäisiä, historiallisia aineistoja, kiinnostuin 1800-luvun Suomen ajanhengestä ja suomalaista yhteiskuntaa muovanneesta sivistyskäsitteestä. Maisteriseminaarin professorien ohjaustyön innoittamana, työni aiheeksi valikoitui sivistyskäsitteiden muutoksen tutkiminen.

1.3 Tutkimuksen merkitys tieteellisen ja yhteiskunnallisen käytön kannalta

Tutkimukseni pyrkii tuomaan esiin tuoretta näkökulmaa yliopiston vaikuttajahahmojen ja kulttuuriperinnön esittelyn jatkumoon johdattamalla lukijan sivistyshistoriallisten lähteiden äärelle sekä näkemään yli tieteenvälisten rajojen. Suomalaisen kulttuurin osittain cygnaeuslaiseen näkemykseen perustuvat sivistyshistorialliset juuret voidaan mieltää eräänlaisena lähtölaukauksena aikamme sivistyskäsitykselle, koulutus pohjalle ja aikamme monitieteellisyydelle (esim. Lönnbeck 1890). Tätä yhteistä perustaa ja historiaamme positiivisesti latautunut sivistyskäsite ilmentää. Tässä mielessä tutkimukseni tarkastelee niin yhteiskunnallisen käytön kannalta kuin kulttuuripoliittiselta merkitykseltään menneitä nähdäkseen eteenpäin. Jyväskylän yliopiston Seminaarinmäki on historiansa saatossa ollut yhteiskunnallisesti ja kansainvälisesti keskeisten tekijöiden areiopagi. Vuoteen 2022 tultaessa Seminaarinmäen kampus on valittu Suomen ensimmäiseksi hakukohteeksi Euroopan kulttuuriperintötunnuksen hakuprosessissa. Euroopan kulttuuriperintötunnus (European Heritage Label) on Euroopan unionin alaisen Euroopan komission myöntämä tunnus, jonka tavoite on jakaa tietoa muun muassa Euroopan historiasta, arvoista sekä monimuotoisesta kulttuuriperinnöstä. Jyväskylän yliopisto pyrkii Seminaarinmäen kampuksen hakukohteensa avulla nostamaan esiin sekä Suomen että Euroopan koulujärjestelmän merkitystä demokraattisen ja tasa-arvoisen yhteiskunnan perustana. Jyväskylän Seminaarinmäelle ja tasa-arvoiselle koulutukselle myönnettiin Suomen ensimmäinen kulttuuriperintötunnus huhtikuussa 2022 (Museovirasto 2022.)

Yhteiskunnalliselta merkitykseltään tutkimusaihe linjautuu sekä Opetus- ja kulttuuriministeriön kulttuuripolitiikan toimialoihin (esim. kulttuuriperintö ja museoala) että pääministeri Marinin hallituksen kulttuuripoliittisiin tavoitteisiin ja hallitusohjelmaan esimerkiksi kulttuurin moninaisuuden ja sivistysperustan näkökulmasta (2021). Lisäksi tutkimus sopii osaksi kulttuuripolitiikan strategiaa 2025, jonka tehtävä on linjata suuntaviivat ja kehykset ministeriön kulttuuripoliittiselle kehitys- ja ohjaustyölle (OKM 2021). Tässä valossa maisterintutkielmani tarjoaa oman puheenvuoronsa ja näkökulmansa suomalaisen sivistyksen ulottuvuuksiin niin tieteelliselle, kulttuuriselle kuin yhteiskunnalliselle kentälle.

Tutkimus on myös paikallisesti relevantti. Sivistyskäsitystä Uno Cygnaeuksen lähtökohdista käsittelevä tutkimus sitoutuu Jyväskylän yliopiston museon tehtävään tutkia ja välittää tietoa yliopiston toiminnan vaiheista (esim. Vuorinen 1996, 4). Tässä mielessä

tutkimuksessa esitelty tutkittu tieto vahvistaa tieteellisen tiedon avoimuutta sekä tieteen läpinäkyvyyttä ja monipuolisuutta tieteellisen tiedon tuottamisessa laajentaen perspektiiviä erityisesti kulttuurintutkimuksen tieteenaloille (esim. Fingerroos 2003). Tutkimusmielessä tämä tarkoittaa, että tutkimusaiheen paikantuessa Jyväskylän yliopiston henkisen miljööön esittelyyn, kulttuurientutkijan katse laajenee ja suuntautuu fokusoidusti kansallisen kulttuurin rakentumisen sivistyshistorialliseen juurakkoon. Tämä fokusointi tuo oman panoksensa Jyväskylän yliopiston vastuulliseen ja avoimeen tieteentekoon valaisemalla paikallista ja kansallista sivistys- ja koulutushistoriaa (esim. Jyväskylän yliopiston verkkosivut 2020). Tutkimustyöni on näköala ja oma tieteellinen puheenvuoronsa sivistyksen mahdolliseen uuteen nousuun. Tämä tarkoittaa, että tutkimus tarjoaa mahdollisuuden sivistyskäsityksen kriittiselle tarkastelulle aikamme yhteiskunnassa ja muuttuvassa maailmassa (esim. Värri 2004; Miettinen 2017; Salonen & Joutsenvirta 2018; Lahti & Mero 2020; Isopahkala-Bouret 2020).

Kulttuurintutkimuksen tieteenalojen kehittämisen näkökulmasta, tutkimuseni tuo oman lisänsä Dilly Fungin teokseen pohjautuvaan (A Connected Curriculum for Higher Education 2017) konnektiiviseen pedagogiikkaan ja toimintafilosofiaan, johon KUMU tutkinto-ohjelman pedagoginen näkemys perustuu. Konnektiivinen pedagogiikka tarkoittaa yksinkertaistettuna yliopiston yhteyksien rakentamista ulkopuoliseen maailmaan, koskien opetuksen lisäksi myös tutkimustoimintaa (Kumpulainen, Fingerroos, Pyykkönen & Vierimaa 2020). Myös tässä viitekehyksessä tutkimus pyrkii omalta osaltaan kehittämään kulttuurintutkimuksen tieteenalaa. Toisin sanoen tutkimus voi parhaimmillaan toimia osana yhteiskunnallista vuorovaikutusta rakentamalla yhteyksiä ulkopuoliseen maailmaan puheenvuorona, jossa käsitys sivistyksestä ilmenee olennaisena osana kansallista, länsimaista ja eurooppalaista kulttuuriperintöä. Tutkimusaihe on lisäksi ajankohtainen ja tieteellinen tarkastelu aikamme Euroopassa, jossa demokratian, dialogisuuden ja diplomatian keinoja ravistellaan keskenään erilaisten poliittisten rationaalisuuksien ohjailemina.

1.4 Aikaisempi tutkimus

Kasvatukseen, koulutukseen sekä sivistyskäsitykseen liittyvä kasvatustutkimuksellinen ja koulutuspoliittinen keskustelu näyttäytyy paikoin runsaana 2000-luvun alkupuolella. Uno Cygnaeuksen ympäriltä tehtyä tutkimusta esiintyy erityisesti kasvatustieteiden alalla (esim. Hyyrö 2010; Korpinen 2010). Lisäksi eräänä merkityksellisenä tutkimuksena voidaan pitää 1960-luvulla tehtyä Veli Nurmen väitöskirjaa opettajakoulutuksen kehityksestä ja vaiheista (Nurmi 1964). Tuoreempaa kasvatuksen ja opettajakoulutuksen traditioon linkittyvää tutkimusta on esitelty laajemmin esimerkiksi kansakoulun hengen näkökulmasta sekä akateemisen koulutuksen ihanteiden näkökulmasta (Syväoja 2015; Plamper & Laalo 2017; Isopahkala-Bouret 2020). Kriittistä näkökulmaa Cygnaeuksen kansalliseen suurmies maineeseen on esitellyt muun muassa Kustaa H. J. Vilkuna, joka tarkastelee Cygnaeuksen elinaikana ja tämän jälkeen Cygnaeuksen ympärille kehittyneitä ihannointia ja ”suurmieskulttia” (Vilkuna 2010). Lisäksi näkökulmaa Cygnaeukseen ja koulutusvientiin on esittänyt muun muassa Matti Rautiainen (2017). Uno Cygnaeuksen elämää ja ajatuksia on käsitelty myös Gustaf. F. Lönnbeckin teoksessa ”Uno Cygnaeus Suomen kansakoulun isä” vuodelta 1890. Teokseen on viitattu useassa varteenotettavassa Cygnaeusta käsittelevässä tutkimuksessa (Lönnbeck 1890). Eräs lähdekriittinen huomio mainittakoon Lönnbeckin teoksen osalta – elämäkerran kirjoittaja kuului Cygnaeuksen perhepiiriin. Tästä huolimatta teos maalaa tarkan ja monipuolisen kuvan Cygnaeuksesta.

Koulutuksen historiallinen sekä koulutuspoliittinen – tutkimus ovat väistämättä antaneet puheenvuoronsa niin ulkomailla (esim. Deem 2001) kuin Suomessa käytyyn sivistyskäsitystä ympäröivään yhteiskunnalliseen keskusteluun. Tutkimukseni kannalta merkittävä sivistyshistoriallinen kattaus suomalaisen kansakunnan rakentumiseksi sivistyksen voimalla esitellään filosofi Johan Vilhelm Snellmanin Kootuissa teoksissa vuosilta 1839-1881 (J.V. Snellmanin Kootut teokset 1839 – 1881). Suomalaisen kulttuurin sivistyshistoriallisia ulottuvuuksia on tutkimuksen kannalta monitahoisesti käsitellyt muun muassa 1980-luvulla Reijo Wilenius (Wilenius 1982) sekä myöhemmin kasvatuksen ja sivistyksen ongelmaa vuosituhannen taitteessa Pauli Siljander teoksessa Kasvatus ja sivistys (Siljander 2000). Tänä päivänä tieteellistä sivistyskeskustelua ylläpitävät esimerkiksi Arto O. Salonen & Maria Joutsenvirta (Vauraus ja sivistys yltäkyläisyyden ajan jälkeen 2018).

Rehtoreiden puheita on tutkittu kotimaassa esimerkiksi 2010-luvun puolella kasvatustehistorian, kulttuuriperimän, muutoksen ja korkeakoulupolitiikan näkökulmasta esimerkiksi suomalaisen yliopiston itseymmärryksen ja haasteiden kontekstissa (Rinne, Jauhiainen & Plamper 2015). Lisäksi rehtoreiden lukuvuoden avajaispuheita on tutkittu kriittisesti muun muassa yritys yliopiston paradigman ja managerialistisen hallintavan näkökulmasta (Laalo & Plamper 2019).

1.5 Tutkimuskysymykset

Lähestyn tutkimusaiheeni monitieteisesti kulttuurintutkijan näkökulmasta. Hyödynnän tutkimuksessani "kumulaista" katsomisentapaa tutkien kulttuuria eri suunnista (Kumu; Kulttuurit ja yhteisöt muuttuvassa maailmassa 2021, antropologia, etnologia, kulttuuripolitiikka). Näistä katseensuunnista käsin pyrin kriittisyyteen; punnitsemaan merkityksellisen ja keskeisesti historiallisen seminaarin juhlapuheen sekä vaikutusvaltaisten yliopiston rehtoreiden avajaispuheiden pohjalta suomalaisen sivistyskäsityksen muutosta. Tutkimuksellinen lähtökohta tälle tutkimukselle on rakentunut muutamista tutkijamieltäni askarruttavista kysymyksistä: Mitkä rationaalisuudet ohjaavat tämän päivän yhteiskuntaa? Onko suomalainen yhteiskunta kadottanut näköpiiristään cygnaeuslaisen perinnön ja jos on, millä seuraamuksilla? Kuvien kumartamisen tai suurmiesten glorifioinnin sijaan pyrin tutkimuksellani valaisemaan näköaloja sivistyskäsityksen muutokseen sekä pohtimaan sivistyksen kulttuurista ja historiallista tematiikkaa suomalaisessa yhteiskunnassa. Täyttääkseni tämän tehtävän, etsin vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

- Millaisena sivistyskäsitys näyttäytyy Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuheessa?
- Miten sivistyskäsitys elää yhä edelleen rehtorien avajaispuheissa?
- Mitkä laajalle levinneet poliittiset rationaalisuudet esiintyvät aineistossa ja miten ne vaikuttavat rehtoreiden sivistyskäsitteellistykseen?

2. Keskeiset ajattelijat

Tässä luvussa esittelen tutkimuksen viitekehyksen kannalta keskeiset ajattelijat; kansakoulun isä Uno Cygnaeuksen sekä filosofi J. V. Snellmanin. Luvun tarkoituksena on esitellä keskeisten hahmojen persoonaa ja elämää ja täten syventää ymmärrystä henkilöiden suomalaiseen yhteiskuntaan vaikuttaneesta elämäntyöstä.

2.1 Uno Cygnaeus

Tässä osiossa esittelen ja tulkitSEN Uno Cygnaeuksen (1810 – 1888) elämää ja persoonaa sekä näihin liittyviä, tutkimuksen kannalta käänteentekeviä vaikuttimia. Esittely perustuu Gustaf F. Lönnbeckin teokseen Uno Cygnaeus Suomen kansakoulun isä (1890), jossa selostetaan Uno Cygnaeuksen koko elämänkaari. Kirjan taustatekijänä on sukulaissuhde, sillä Gustaf F. Lönnbeck oli Uno Cygnaeuksen tytär Ellenin puoliso.

2.1.1. Uno Cygnaeuksen suku ja lapsuus

Uno Cygnaeus syntyi lääninveromestari Jakob Georg Cygnaeuksen ja Johanna Fredrika Aejmelaeuksen avioliitosta vuonna 1810 Hämeenlinnassa. Cygnaeuksen jo lapsuudessa kylvetyt ajatukset koulutuksesta sekä karismaattinen olemus voidaan nähdä suvun perintönä. Kerrotaan esimerkiksi, että Cygnaeuksen 1700-luvulla suvun kantaisänä tunnettu kirkkoherra Zacharis Cygnaeus ”seurakunnassaan väsymättä taisteli vanhoja pakanallisia taikauskoisia tapoja ja luuloja vastaan” sekä ”koetti kaikella innolla saada joka kylään koulumestarin”. Tavoitteena oli ”nuoriso, joka taitaisi omilla silmillään nähdä Jumalan meidän Isämme tahtoa” (Lönnbeck 1890), toisin sanoen lukea. Lisäksi tiedetään, että isä Jakob Cygnaeuksen veli, Rantasalmen kirkkoherra Juhana Henrik, hylkäsi rettelöiden tähden yliopisto uran, mutta oli myöhemmin pappina tunnettu erinomaisista saarnalahjoistaan.

Monin tavoin vaikuttavaan ja eläväiseen pappissukuun syntyneen Uno Cygnaeuksen lapsuuden kodinpiirissä vallitsi omatoiminen ja laaja lukeneisuus. Kodin kirjahyllyyn kuului kaunokirjallisuutta, runoutta, luonnonhistoriallista kirjallisuutta sekä niin filosofeina tunnettujen Schillerin kuin Goethen tuotantoa. Erityisesti luettiin ja ihailtiin Jean-Jacques Rousseau'n (1712 – 1778) kasvatustieteellistä ”Émile” teosta (1762, suom. Kasvatuksesta). Lönnbeck (1890) esittää, että ”Émilen” vaikutus sveitsiläiseen pedagogi Johann Heinrich Pestalozziin oli tunnetusti merkittävä, joten myöhemmin Cygnaeuksen

kasvatusopillisiin näkemyksiin suuresti vaikuttaneen Pestalozzin ajatuksiin Uno Cygnaeus tutustui jo isänsä kodissaan. Lönnbeckin (1890) mukaan Uno Cygnaeus eräässä puheessaan kertoo, kuinka oli jo ”nuorukaisena uneksinut suloisia unelmia hyödyllisestä vaikutuksesta Isänmaan ja Suomen kansan vaurastumiseksi”.

2.1.2. Matka papiksi ja opettajaksi

Uno Cygnaeus, joka oli jo lapsena kiinnostunut luonnontieteistä ja lahjakas kädentaidoissa, kritisoi yliopisto aikanaan Helsingissä ruumiintaitojen puutetta koulutuksessa. Cygnaeus olikin sittemmin kiinnostuneempi huvituksista kuin opiskelusta – ylioppilaana Cygnaeus oli hilpeä, seuraelämässä suosittu henkilö, huvitusten toimeenpanija ja vietti omien sanojensa mukaan ”säännötöntä” elämää (Lönnbeck 1890). Cygnaeus haaveili lääkärin urasta ja oli erityisen kiinnostunut psykiatriasta, mutta rahanpuutteen vuoksi suunnaksi valikoitui pappisura. Kenties perhetaustansa ansiosta Cygnaeus oli pappisopintojensa suhteen älykäs ja kriittinen. Hän piti aikansa pappisopintoja niukkoina ja sai korkeimman arvosanan mielestään liian helposti, mikä oli ”selvänä todistuksena siitä alhaisesta kannasta, jolla pappissivistys siihen aikaan oli meidän maassa” (Lönnbeck 1890). Koulutuksen parjaamisen sijaan Cygnaeus kykeni itsereflektioon. Eräässä Sitkasta 1884 kirjoitetussa kirjessään Cygnaeus avaa näkemystään pappissivistyksestä: ”Totta, sanoo Snellman: mitäpä saattaakaan odottaa uskonnonopettajalta, joka ei itse ole koskaan syvästi ja hartaasti tuntenut sovituksen tarvetta. Tämä oli valitettavasti minun laitani, lähtiessäni meidän monessa kohden kurjasta yliopistosta. Muita virkamiehiä siinä kenties saatetaan jotenkin hyvin valmistaa, siitä en osaa päättää, mutta se on varma, että harvoja toden teolla kelpo pappeja saattaa siitä lähteä” (Lönnbeck 1890).

Valmistumisensa jälkeen 1837 Uno Cygnaeus toimi vuosien aikana muun muassa vankihuonesaarnaajana Wiipurissa sekä luterilaisena pappina ja opettajan uralla Amerikassa: Cygnaeus vietti viisi vuotta Alaskan Sitkan saarella, jossa muun muassa kuvernöörin tanssiaisissa tanssiva pappi herätti kummastusta. Juuri Sitkan saarella Cygnaeuksen kokemus- ja tietopiiri laajentui hänen katsellessaan ihmisiä ”eri sivistystasoilla alimmasta aina salonkisivistykseen saakka”. Yksinäisillä retkillään Amerikan aarniometsissä ja Tyynen meren rannalla ajatus kansansivistämisestä heräsi

syvemmissä merkityksessään niin, että Cygnaeuksen mukaan ”kasvatuksella kodista alkaen koko koulu- eli kehitysijän läpi on ääretön merkitys” (Lönbeck 1890).

Cygnaeus toimi Pietarissa 1845 suomalaisen Pyhän Marian kirkkokoulussa sekä inspehtorin (johtajan) että uskonnonopettajan virassa Pietarin kasvatuslaitoksissa olevalle suomalaiselle nuorisolle. Cygnaeus aloitti virkansa poikakoulun opettajana. Hänen aikanaan poikakoulun rinnalle perustettiin tyttökoulu, useat nais- ja miesopettajat valmistuivat, perustettiin pientenlastenkoulu sekä sunnuntaikoulut. Toimensa ohella Cygnaeus teki tarpeellisia esityksiä taistellakseen riittämättömiä varoja vastaan. Lönbeck (1890) korostaa, että juuri Pietarissa Cygnaeus sai toteuttaa Amerikassa hiljalleen syntyneitä kansansivistystuumia. Perustamalla ja johtamalla itse opetuslaitoksia, Cygnaeus toimi niiden kansanluokkien ja lasten aseman kohottamiseksi, jotka olivat vähempiosaisia sivistyksen suhteen (Lönbeck 1890). Tämä elämänvaihe oli Uno Cygnaeuksen kansansivistämisen alkuperä ja lähtökohta.

2.1.3. Kansansivistysaatteet jäsenyvät

Eryteisesti kaksi tekijää vaikuttivat merkittävästi kotimaan kansansivistysaatteiden jäsentymiseen. Ensimmäinen oli Uno Cygnaeuksen tutustuminen tuohon aikaan ”kasvatusopillisen tieteen suurimpiin ja jaloimpiin ajattelijoihin” sekä tutustuminen henkilökohtaisesti pedagogeihin, kuten J. Paulsoniin. Kerrotaan, että Cygnaeuksella oli Pietarissa ollessaan onni saada haltuunsa kymmenen vuoden ajan ”kasvatusopillisen kirjallisuuden parhaita tuotteita”. Cygnaeus innostui erityisesti Pestalozzin ajattelusta (Lönbeck 1890). Toinen merkittävä tekijä oli käytännön todellisuus. Cygnaeus sai tarkan käsityksen sen väestön laadusta, joiden lasten parissa hän työskenteli. Suurimpia vaikuttimia Cygnaeukselle parantaa lasten yhteiskunnallisia oloja oli nähdä ne suuret määrät, mitä vuosittain suomalaisia lapsia ihmiskaupattiin Pietariin. Ihmiskauppaa harjoitettiin uskottelemalla ja valehtelemalla köyhille vanhemmille, miten vanhemmat pääsisivät ruokkimasta ja vaatettamasta lapsia, lapset saisivat kaikenlaisista etuja sekä loistavan tulevaisuuden. Tällä tavalla Pietarin työpajat tulivat täyteen Suomen lapsia, joiden asema oli sydäntä särkevä (Lönbeck 1890). Lönbeck (1890) osoittaa, että tämä suomalaisen työväenluokan sivistyksen taso tuli myöhemmin olemaan kotimaan sivistysolojen mittari. Tällä tavoin voidaan nähdä, millä tavoin Cygnaeuksen käsitys

kansakunnasta linkittyi ihmisarvoon, ihmiskäsitykseen sekä kasvat- ja koulutuskysymyksiin.

Pietarissa ollessaan Cygnaeus viimein perusti oman perheen. 1854 Hän nai Anna Charlotta Axianne Diedrichs'in ja heille syntyi tytär ja kolme poikaa, joista nuorin menehtyi kolmivuotiaana. Näiden vaiheiden jälkeen alkoi Cygnaeuksen varsinainen elämäntyö, kansakoulun järjestäminen Suomessa, joka sivistyksellisiä aatteita varsinainen tutkimusaineistoni käsittelee tarkemmin. Kansakoulun järjestymiseen myötävaikuttivat niin Cygnaeuksen elämäkokemus ja teoriapohja, kuin Suomelle otolliset olosuhteet; itämaisen sodan päättyminen, kansansivistyskysymyksen julkinen keskustelu sekä myötämielinen Keisari Aleksanteri II (Lönnbeck 1890.)

2.1.4. Uno Cygnaeus ihmisenä

Lopuksi Uno Cygnaeuksen persoonasta. Cygnaeuksen kasvatustajatteluun välittyi vahva kristillisisänmaallinen näkemys, jonka pohjalta Cygnaeus keskittyi täysin käytännön elämäntyöhönsä eikä esimerkiksi julkaissut kirjallisuutta, toisin kuin esimerkiksi Snellman. Lönnbeck (1890) kuvailee vanhuusajan Cygnaeusta vaikuttajana, jossain määrin taiteellisenä visionäärinä; ei monimutkaisena, ei suuremmin oluen tai viinin, vaan teen juojana, yksilöllisenä ja aatteellisenä persoonana sekä soittoa, laulua ja taidetta rakastavana. Cygnaeus rakasti puhua kansakouluasioistaan ja laskea leikkiä tuttavallisessa keskustelussa. Hänellä oli eläväiset kasvot, kirkas ja hymyilevä katse, pitkä ja voimakas vartalo sekä ponteva ryhti. Juhlatilaisuuksissa hänen papinkaapunsa, ja toisaalta ankara muotonsa ja säihkyvät silmänsä tekivät valtavan vaikutuksen. Esiintyessään Cygnaeus oli viehättävä, lämmin, voimakas ja aatteellisesti ylevä – joka vetosi etenkin naisväkeen.

Lönnbeck (1890) määrittelee Cygnaeusta herkäksi, hyväksi ihmistuntijaksi, toimeliaaksi ja sitkeäksi koleerikoksi, idealistiksi sekä hartaasti uskonnolliseksi, joka ylläpiti perheessään patriarkaalista, uskonnollista henkeä, joka ei kuitenkaan tarkoittanut "oikeauskoista suvaitsemattomuutta tai heränneitten lihankidutusta". Koulu oli Cygnaeukselle pyhä paikka, "temppeli" ja "opetus jumalanpalvelusta". Cygnaeus oli yhteiskunnallisesti vapaamielinen; julkisesta ja valtiollisesta elämästä, joka ei koskenut omaa alaansa hän pysyi erillään, sillä Cygnaeus ei katsonut itseään riittävästi perehtyneeksi ja tahtoi antautua elämäntyöhönsä. Cygnaeus puhui suoraan sanomalla "mitä hänellä oli

sydämessänsä” ja toisaalta arasteli vastaväitteitä. Uno Cygnaeus kuoli 77-vuotiaana sydän halvaukseen alkuvuodesta 1888 – tuntia aikaisemmin hän oli keskustellut vieraiden kanssa mielialheistaan, koulu- ja kasvatuskysymyksistä. ”Erohetkellä oli koko hänen perheensä saapuvillaan”, sydänhalvauksista oli ollut jo pariviikkoa enteitä. Kerrotaan, että Uno Cygnaeus nukkui pois pahoinvoinnin perästä, äkisti ja huomaamatta, mutta ilman tuskia (Lönbeck 1890.)

2.2 J. V. Snellman

Seuraavaksi esittelen lyhyesti teoreettiseen viitekehykseeni liittyvän historiallisen suomalaisen ajattelijan, J. V. Snellmanin. Tulkintani tiedot pohjautuvat pääosin historiantutkija ja professori Matti Klingen (1997) toimittamaan Kansallisbiografian henkilöhistorian verkkojulkaisuun, jonka taustana toimii Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS). Lähteissä mainittujen henkilöiden ja taustojen tarkistamisessa apuna on käytetty J. V. Snellmanin Kootut teokset – verkkojulkaisua kirjeineen ja lehtiartikkeleineen (Snellman, Kootut teokset 1839 – 1881).

2.2.1. Johan Wilhelm Snellmanin suku, lapsuus ja akateemisuus

Pohjalaisesta pappis- ja virkamiessuvusta polveutuva Johan Wilhelm Snellman (1806 – 1881) oli suomalainen filosofi ja senaattori. Hänen isänsä Christian Henrik toimi merikapteenina ja äitinsä Maria Magdaleena Röring perheenäitinä. Äiti Maria kuoli perheen kuudennen lapsen syntyessä Snellmanin ollessa vasta kahdeksanvuotias. Osan lapsuudestaan Snellman vietti tätinsä luona Oulussa käyden triviaalikoulua ja valmistuakseen akateemiselle uralle.

Klingen (1997) mukaan Snellman suoritti ylioppilastutkinnon ja otettiin yliopistoon, Turun Akatemiaan, 16-vuotiaana vuonna 1822. Samana syksynä Akatemiassa aloittivat häntä vanhemmat J. L. Runeberg ja Elias Lönnrot. Snellmanin oli tarkoitus opiskella pappistutkinto, ja olikin opiskellut ainoastaan raamatullista kreikkaa, mutta oli sittemmin päättänyt opiskella filosofian kandidaatiksi. Syvällisesti kreikkaan ja filosofiaan paneutuneena, Snellman valmistui kandidaatiksi korkeimmin arvosanoin. Valmistumisensa jälkeen Snellman työskenteli sekä kotiopettajana, jolloin keskittyi perusteellisesti opiskelemaan Hegelin filosofiaa että Helsingfors Lyceumin

latinanopettajana. Vuonna 1935 Hegelistä tuli filosofian dosentti. Snellman julkaisi latinankieliset väitöskirjat, joissa käsittelee muun muassa Hegelin systeemin absoluuttisuutta sekä G. W. Leibnizin käsitystä historian voimasta (Klinge 1997.)

2.2.2. Snellman yhteiskunnallisena vaikuttajana

Toisin kuin Uno Cygnaeus, J. V. Snellman oli journalisti ja julkaisi useita kirjasia ja teoksia. Snellman osallistui aktiivisesti Lauantaiseuran toimintaan ja toimi epävirallisesti koko ylioppilaskunnan henkisenä johtajana, tärkeänä ja merkityksellisenä henkilönä. Klinge (1997) esittää, että J. V. Snellman pyrki rakentamaan Suomen sosiaalisen tulevaisuuden kansalaisyhteiskunnan kehittämisen pohjalle. Hän ajoi kansan suurten joukkojen sivistämistä, mikä taas edellytti suomen kielen omaksumista kulttuuri- ja hallintokieleksi. Snellman ei kuitenkaan osallistunut varsinaiseen fennomaaniseen puoluepolitiikkaan eikä ajanut nopeaa sosiaalista muutosta – hän oli ensisijaisesti kiinnostunut sivistyneistön kielenvaihdoksesta. 1840-luvulla Snellman oli hankkinut itselleen laajan teoreettisen pohjan – ja tällöin hän aloitti modernin kansalaiskeskustelun ja yhteiskuntakritiikin Suomessa. Kuten aikalaisensa Cygnaeus (Lönnbeck 1890), myös Snellman oli kiinnostunut kasvatuksen kysymyksistä, mutta kodin ja perheen kontekstissa. Frejan (1840) artikkeleissaan Snellman käsittelee laajasti myös valtiopäivä uudistuskysymystä, sekä yleisesti kansantalouden, säädyn ja valtion käsitettä.

Vuonna 1845 vietti ilon täyteistä elämänvaihetta. Snellman toimi kouluvirassa Kuopiossa ja perusti perheen solmimalla avioliiton 17-vuotiaan Johanna (Jeanette) Lovisa Wennbergin kanssa. Vuonna 1849 he muuttivat Kuopiosta Snellmanin tavoitellessa filosofian professuuria Helsingistä, jonka ehdokkuudesta hänet kuitenkin syrjäytettiin. Helmikuun vallankumouksen ajat vaikuttivat syvästi Snellmaniin, jonka myötävaikutuksella käsitys sivistystyön merkityksestä vahvistui (Klinge 1997). Snellman vetäytyi yhteiskuntakriittisestä keskustelusta, toimitti *Litteraturbladetia* ja syventyi yhteiskunnan kehittämiseen talousnäkökulmasta. Vuonna 1856 Snellman sai hakemuksetta vihdoinkin teoreettisen ja käytännön filosofian professuurin. Snellmanin tärkeimpiä tuotoksia olivat laajat teokset persoonallisuuskysymyksestä sekä vuonna tämän yhteiskuntafilosofinen pääteos, 1848 Tukholmassa ilmestynyt *Läran om Staten*. Jälkimmäisessä, toisin kuin Hegel, Snellman ei analysoi valtiota vain käsitteenä, vaan tutkii

tätä historiallisesti – nostaan kansakunnan tärkeimmäksi yhteiseksi tekijäksi ja selittäjäksi sivistystason. Tämä näkyy myös Frejan kirjoituksissa kiinnostuksena pienten kansojen olemukseen ja merkitykseen (Klinge 1997).

Ajattelijana J. V. Snellman operoi ajan hengessä, oli toimelias, otti osaa julkiseen keskusteluun, oli laajalti oppinut ja yhteiskuntakriittinen. Klinge (1997) esimerkiksi esittää, miten Snellman otti osaa ajan kiihkeään uskonnonfilosofiseen debattiin, jossa David Friedrich Straussin (1808 – 1874) hegeliläisyyden inspiroima Raamattu-kriittinen teos (Leben Jesu 1835, myös Christliche Dogmatik 1840) paitsi jakoi hegeliläisen koulukunnan, myös herätti laajan tieteellisen ja yleisen väittelyn. Cygnaeuksen antaessa osaltaan painokasta huomiota raamatullisille periaatteille (Mikkola, Leinonen & Rekola 1937), Klengen (1997) mukaan Snellman omisti runsaasti huomiota Straussin naturalistiselle Raamattu-kritiikille näitä torjumatta. David Straussin puhututtanut teos on historiallisen Jeesuksen kritiikki, jossa Straussin pääteesin mukaan raamatullisissa teksteissä esiintyvä Kristus ei ole historiallinen persoona, vaan kristittyjen uskonnollisen tajunnan mielikuva, henkinen idea. Snellman kuvaa tapaamaansa Straussia kovin nuoreksi ja kirjatoukaksi, joka ”viihtyi neljän seinän sisällä”. Vaikka käsityksensä muun muassa persoonallisuudesta jossain määrin poikkesivat, Straussia ”tyydytti Snellmanin käsitys teoksestaan”. Snellman siteeraa Straussia ja tämän saamaa kritiikkiä lehtikirjoituksessaan: ”Ero uuden sivistyksen ja vanhojen uskonnollisten lähdetekstien välillä tulee ilmi niiden historiallisessa puolessa siten, että jumalaluuden välitön puuttuminen ihmisen elämään menettää todennäköisyytensä” (Snellman, kootut teokset 1839 – 1881, kirje 1840 & lehtikirjoitus 1841.)

2.2.3. Snellman ja Cygnaeus

Huhtikuun 19. 1858 annettiin julistus kansanopetuksen järjestämistä varten Suomen suuruhtinaanmaassa. Tämä tarkoitti Cygnaeukselle matkustelua Keski-Euroopassa asioiden järjestämiseksi. Sittenkin kansakoulujen ylitarkastajaksi nimitetylle Cygnaeukselle vuodet 1861 ja 1862 olivat vaihe elämässä, joita tämä Lönnbeckin (1890) mukaan muisteli pahoillaan. Cygnaeuksen jättäessä Senaatille julkisen ehdotuksensa kansakoulun järjestämisestä vuonna 1861 sai Cygnaeus ehdotuksineen ”ankaraa vastavirtaa, jossa kovasti käytiin ehdotuksen ja itsensä Cygnaeuksen kimppuun” (Lönnbeck 1890). Ehdotuksen tärkeimpiä kohtia oli kolme: 1) kansakoulun on oltava

yhteiskunnan pohjakoulu 2) kansakoulussa pidetään arvossa taiteellista käsityötä ja 3) ruumiillisen kasvatuksen tärkeys, naisten sivistyksen tarpeellisuus, sekä kansansivistys parannetun lastenhoidon kautta. Vastalauseita esittivät sekä ehdotusta varten perustettu komitea että sanomalehdistö.

Erityisesti niiden monien tunnettujen nimien joukossa, jotka julkisessakin keskustelussa tarkastelivat kansakouluehdotusta, oli etupäässä J. V. Snellman. Lönnbeck (1890) esittää, että vuoden 1861 aikana Snellman tarkasteli Litteraturbladissa kolmessa pitkässä kirjoituksessaan Cygnaeuksen ehdotuksia, kääntyen erityisesti sen kahta pääperustetta vastaan: 1) sitä että kansakoulu on kasvatuslaitos, sekä 2) että opetus ennen kaikkea tarkoittaa myös lapsen kehitystä. Nämä kaksi pestalozzisen kasvatuserityyksen päälausetta eivät sopineet yhteen Snellmanin filosofisten ja pedagogisten mielipiteiden kanssa. Lisäksi Snellman ja muut kritisoijat vastustivat muun muassa nais- ja miesseminaarin yhdistämistä ja samaan paikkaan sijoittamista, käsitystä naisen kasvatuksen arvosta muita asioita tärkeämpänä sekä kansakoulua yhteiskunnan pohjakouluna (Lönnbeck 1890). Kritisoitiin myös, että kansakouluaikojen ulkoapäin istutettu ajatus, eikä koskaan voisi juurtua Suomeen sekä sitä, että kansansivistyslaitos tulisi liian kalliiksi. Kummastusta herättivät myös ne ajatukset, joille ei ollut verrokkinaan muita maita, joihin vedota. Tässä suhteessa Lönnbeck (1890) esittää Cygnaeuksen eduksi ”syvän ja kauas katsahtavan käsityksen kansansivistyksen merkityksestä”.

Useissa kohdissa, jossa tarkastuskomitea oli ollut erimieltä Cygnaeuksen kanssa, yhtyi senaatti Cygnaeuksen näkemyksiin. Lönnbeckin (1890) mukaan senaatin yksimielistä päätöstä vastaan kritisoi J. V. Snellman ankarin sanoin, joka vielä viimeisen kerran tahtoi vastustaa perusteita, joita ei voinut hyväksyä. 1. toukokuuta vuonna 1866 senaatti antoi kansakouluasetuksen säädöksineen ja kymmenen vuoden julkisen keskustelun jälkeen ”viimein seisoivat vakaalla pohjalla se työn hedelmä, jonka Cygnaeus tahtoi antaa Suomen kansakoulutoimelle” (Lönnbeck 1890).

Lönnbeck (1890) tuo esiin mielenkiintoisen tapahtuman Cygnaeuksen ja Snellmanin suhteesta. Muistiinpanoissaan Cygnaeus kertoo, että tullessaan kansakoulun ylitarkastajaksi, hän kohtasi kadulla Snellmanin, joka kertoi uutisen, mutta lisäten ivallisella äänellä, että ”kansakoulu ei ole toimittanut eikä tulekaan toimittamaan muuta kuin että sinä olet saanut ison palkan!”. Kymmenen vuotta myöhemmin Cygnaeus kertoo Snellmanin edelleen sanoneen: ”kansakoulu ei ole toimittanut eikä tulekaan toimittamaan mitään”.

Tämän Cygnaeus kertoo Snellmanin lausuneen aikaan, ”jolloin meillä oli jo kaksi seminaaria, sadoittain kansakoulunopettajia ja opettajattaria, ja paitsi kaupungeissa, myös hyvin monta kansakoulua maalla.” Tästä seuraavan kymmenen vuoden päästä Snellman ei ollut enää samaa mieltä, mikä ilmenee seuraavasta tapauksesta: Kun Snellman 75-vuotis syntymäpäivänään (2.toukokuuta 1881) otti vastaan yleisiä kunnianosoituksia, kävi myös Cygnaeus onnittelemassa merkkipäivästä. Tuolloin Snellman ei ainoastaan ottanut Cygnaeusta vastaan hyvin sydämellisesti, vaan lausui tavallisella suoruudellaan, että Cygnaeuksen käynti oli se kunnianosoitus, jolle hän tuona päivänä pani suurimman arvon (Lönbeck 1890.) Klingen (1997) mukaan jo tällöin suurmies kaanoniin kuuluneen Snellmanin 75-vuotispäivä oli huomattava fennomaanisen ideologian levitystilaisuus kaikkialla maassa ja juhlan pääpäivä pidettiin erityisen koristellussa ylioppilastalossa. Snellmanin hautajaisissa samaisena kesänä (7.7.1881) muistopuheen piti Sakari Topelius. Puheessa tämä sanoi Snellmanin olleen ”graniittia, voimakkain toiminnassa, tahdonvoimaisin” (Klinge 1997).

3. Keskeiset käsitteet ja teoreettinen tausta

Tässä luvussa esittelen tutkimuksen kannalta keskeiset käsitteet ja teoreettisen taustan. Luvussa esitellään tutkimukselle keskeiset suomalaisuuden ja kulttuurin teoreettiset lähtökohdat sekä rationaalisuuden ja sivistyksen käsitteet. Lopuksi luodaan katsaus sivistyskäsityksen kriittiseen tarkasteluun.

3.1 Suomalaisuus ja kulttuuri

Osana tutkimuksen taustatyötä olen aika ajoin palannut erinäisen aikalaiskirjallisuuden pariin. Aikalaiskirjallisuus on laajentanut kuvaa 1800-luvun ajanhengestä, suomalaisuuden hahmottamisesta, rakentumisesta, kielestä ja kulttuurista. Tältä pohjalta tutkimuksessa suomalaisuutta katsotaan 1800-luvun kansan kirjoittajien eli aikalaiskirjallisuuden viitekehystä käsin. Taustatyön kannalta keskeisiä vaikuttajahahmoja ja teoksia ovat J. V. Snellman (Snellmanin Kootut teokset 1839 – 1881), Sakari Topelius (Maamme kirja ilm. 1899, Mäkinen 1985), J. L. Runeberg (Vänrikki Stoolin tarinat ruotsinkielinen alkuteos 1848, suom. Lindholm 2007), Aleksis Kivi (Kanervalan ja muita runoja ilm. 1866 & Seitsemän veljestä ilm.

1870), Minna Canth (Minna Canthin kirjeet 1880 – 1890, Kannila 1973) sekä Elias Lönnrotin kokoama ja toimittama kansalliseepos Kalevala (1835 & 1849). Aikalaiskirjallisuuden valossa suomalaisuus ymmärretään kansana, jolla on oma kirjoitettu historiansa, moraalinsa, uskontonsa, sivistyksensä ja kielensä.

Kulttuurin käsite tutkimuksessani pohjaa filosofi Reijo Wileniuksen teoksessa ”Ihminen ja Sivistys” (1982) esitettyyn määrittelyyn, jonka mukaan kulttuuri nähdään laajana, inhimillisen toiminnan tuloksina, kuten tieteenä, taiteena, kirjallisuutena, uskontona sekä taloudellisen ja valtiollisen toiminnan menetelminä ja tuloksina (1982, 10). Tähän pohjautuen tässä tutkimuksessa kulttuuri ymmärretään laajasti, suomalaista yhteiskuntaa määrittelevinä inhimillisen toiminnan tuloksina tai kuten Wilenius asian esittää, tutkimus pyrkii valaisemaan millä tavoin kulttuuri ilmaisee sivistystä ja toisaalta, miten sivistyminen tapahtuu kulttuurin kautta (1982, 9).

3.3 Rationaalisuus

Rationaalisuus käsitteen avulla olen pyrkinyt havainnoimaan rehtoreihin liittyvää tutkimusaineistoa ja tässä esiintyviä sivistyskäsitteeseen liittyviä poliittisia rationaalisuuksia. Olen tutkimuksessani kiinnostunut siitä, mitkä poliittiset rationaalisuudet ohjaavat Cygnaeuksen ja muiden rehtoreiden puheita. Ohjaamisella tässä tutkimuksessa tarkoitetaan rehtoreiden puheiden taustalla esiintyviä vaikuttimia. Rationaalisuuksien käsittely tässä tutkimuksessa keskittyy poliittisten rationaalisuuksien tarkasteluun eli puheiden ja toiminnan taustalla vaikuttaviin laajoihin järkeilyn tapojen tarkasteluun, ei niinkään yksilötason rationaalisuuksiin. Rationaalisuus nähdään politiikan linjausten ja toimien taustalla operoivana järkeilyn tapana ja tyylinä, toisin sanoen vapaaseen tahtoon ja itsetoteutukseen perustuvana hallintana ja tapana tehdä todellisuus ajateltavaksi ja ohjelmoitavaksi. Rationaalisuuden käsite pohjautuu Peter Millerin ja Nikolas Rosen teokseen *Miten Meitä Hallitaan* (2010). Tutkimustyössäni olen kiinnittänyt erityistä huomiota kielen rooliin analysoidessani poliittisia rationaalisuuksia, mikä on osaltaan syventänyt niin tutkimusaineiston analyysia, kuin käsitehistoriallista tutkimusotetta. Miller ja Rose (2010) tukevat tämänkaltaista tutkimuksellista lähestymistapaa korostamalla retoriikan, kielellisten vaikuttimien roolia poliittisten rationaalisuuksien analysoinnissa.

Tutkimuksessani rationaalisuus käsitteen kannalta olennaista on kriittinen näkökulma, jonka myötä kuljetan tausta-ajatuksena mukanaani kysymystä siitä, minkälaisen pyrkimyksen ja taistelujen kautta nykyisyys on tullut mahdolliseksi? (Helén 2005). Saadakseni aineistosta tutkimustehtävää tukevia löydöksiä, tarkastelen rehtoreiden lukuvuoden avajaispuheiden poliittisia teemoja ja rationaalisuuksia hallintamentaliteetin muotona pelkän filosofisen ajattelun sijaan. Tarkastelu pohjaa Miten Meitä Hallitaan teokseen (Miller & Rose 2010). Millerin & Rosen (2010) mukaan hallintamentaliteetin muotoon kytkeytyy klassisen liberalismiin ja sosiaalisen hallitsemisen näkökanta; 1800 – 1900-luvun taiteessa syntyneen näkökannan mukaan ”hallitsemisen on oltava sosiaalista tai se lakkaisi olemasta”. Toisin sanoen kyetäksemme torjumaan pidäkkeettömän markkinaindividualismin ja kommunistisen vallankumouksen uhkan, keksittiin Millerin & Rosen (2010) mukaan sosiaalivakuutus, sosiaalinen hyvinvointi sekä koko ”sosiaalinen” itsessään.

Tutkimuksen kannalta on lisäksi olennaista, että 1960-luvulle tultaessa hyvinvointivaltion ja uusliberalismin myötä markkinarationaliteetit ja teknologiat laajenivat terveyden ja kasvatuksen alueille, jolloin uudet teknologiat mahdollistivat hallintaa etähallintatekniikoiden avulla. Miller & Rose (2010) esittävät tutkimuksen kannalta kiinnostavasti, että uudet teknologiat näyttivät lisäävän ihmisten ja yksiköiden autonomiaa, vaikka todellisuudessa ne kietoivat ihmisiä uuden hallinnon piiriin, budjetteihin, standardeihin sekä riskienhallintaan. Tämä toi mukanaan uuden käsityksen hallittavista subjekteista, joiden tulisi olla autonomisia ja vastuullisia yksilöitä, jotka valitsevat vapaasti (Miller & Rose 2010). Tässä mielessä rajankäynti poliittisen vallan rajoista suhteessa demokratiaan, talouteen, tuotantoon ja yksilöön on kiinnostava kysymys. Tämän pohjalta tutkimuksessani olen kiinnostunut valtaapitävän, kuten yliopiston rehtorin auktoriteetista. Miller & Rose (2010) mukaan liberalistinen auktoriteetti, jonka väitetään perustuvan tietoon, puolueettomuuteen ja tehokkuuteen tarjoaa ratkaisua rajankäyntiin – kiinnostavaa on, että tämä auktoriteetti näyttää toimivan vallitsevan moraalien ja järjestyksen ylläpitämisen sekä talouden etujen ja vapauden edistämisen edellyttämän valtion rajoittamisen (Miller & Rose 2010) välimaastossa. Tämänkaltaisia yksilöiden ja väestön hallittavuutta koskevia kysymyksiä tarkastelen rehtoreiden puheissa.

3.4 Sivistys

Kielitoimiston sanakirja (2021) määrittelee sivistyksen kolmen eri tavoin: Ensiksikin muodollisena, opillisena sivistyksenä, jolloin sivistyksellä tarkoitetaan kasvatuksen kautta omaksuttua tietoa ja henkistä kehittyneisyyttä. Toiseksi sivistys voidaan käsittää sydämen sivistyksenä, jolloin viitataan viisauteen, ihmisen henkiseen kehittyneisyyteen ja kypsyyteen (tätä voidaan jossain määrin pitää opillisen sivistyksen vastakohtana). Kolmanneksi sivistystä voidaan tarkastella laajemmin, kulttuurisena sivilisaationa, jolloin kyseessä on länsimainen sivistys. Tieteen termipankki (2022) määrittelee sivistyksen (saks. bildung) artikkelissaan sekä idealistisena että pedagogisena käsitteenä; sivistys määritellään henkisenä kehittyneisyytenä, avarakatseisuutena sekä viisautena, joka on omaksuttu kasvatuksen kautta. Vaikka klassisena pidetyn sivistyksen tiet juontavat juurensa länsimaisen sivilisaation aamusta, antiikin kreikkalaisesta ajattelusta, yleistyi sivistyskäsitteiden käyttö vasta 1700-luvun modernin saksalaisen kasvatustieteen synnyn myötä. Tässä tutkimuksessa perinteisellä sivistyskäsitteellä viitataan saksalaisen kasvatustieteen vaikuttamaan, Cygnaeuksen perustaman opettajaseminaarin myötä vahvistuneeseen sivistyskäsitteeseen.

Kotimaisten kielten keskus (KOTUS 2022) osaltaan täydentää sivistyskäsitteen etymologiaa ja kansankielisiä juuria; Suomen murteissa verbi ”sivistää” on merkinnyt siistimistä, viimeistelyä ja kohentamista. Sivistykseen liittyvät verbit pohjautuvat adjektiivisiin siveä, jonka alkuperäinen merkitys on tarkoittanut siistiä. Kotimaisten kielten keskus (2022) tähdentää, että nykymerkityksessään verbit sivistys, sivistää ja sivistyä tuotiin kirjakieleen 1820-luvulla suomen kielen tutkija Reinhold von Beckerin myötä. Tutkimusten valossa sivistyksen nähdä jakaantuneen lukuisiin länsimaista yhteiskuntaa ohjaaviin kategorioihin. Sivistykseen liitettäviä Euroopasta rantautuneita kategorioita ovat esimerkiksi ihmisuus, kasvu, osaaminen ja demokratia (esim. Wilenius 1982; Siljander 2000; Välijärvi 2014; Moilanen, Kaarttinen & Taneli 2021). Kategorisoinnin kautta on mahdollista hahmottaa sivistyksellisen perintömme eräs keskeisimmistä piirteistä; käsitteen moniulotteisuus ja monimerkityksellisyys.

Sivistys käsitteen moniulotteisuus suomalaisessa tutkimuskentässä hahmottuu tarkastelemalla, millaisesta sivistyksestä tutkimusmielessä puhutaan. Sivistykseen liittyen voidaan puhua esimerkiksi kansansivistyksestä, yleissivistyksestä, esteettisestä sivistyksestä tai koulutussivistyksestä (Siljander 2000). Tuttuja ovat myös nykytermit kuten

sivistisyhteiskunta, humanistinen sivistys, kulttuurinen sivistys tai sivistymättömyys. Reilu 100 vuotta Cygnaeuksen elämän työn jälkeen, sivistyksen yhteyteen on usein liitetty monitulkintaisia käsitteitä kuten kriittinen ajattelu, tiede, taide, valtio, koulutus, arvot, yrittäjäyys, korkeakulttuuri, modernismi, työ, pedagogia, moraalit, kansalaisuus, talous, filosofia, eettisyys, tieto tai kasvatus (esim. Wilenius 1982; Siljander 2000; Leskinen 2005; Nivalainen 2018; Moilanen, Kaarttinen & Taneli 2021).

Kielenhuollon tiedotuslehti Kielikellon artikkelissa Martti Repola (1991) luonnehtii sivistyksen käsittämistä laajemmin rinnastaen tämän valistukseen, mutta kuvaillen tätä valistusta moniulotteisempänä käsitteenä. Siinä missä ”valistaminen” on Repolan mukaan yksittäisen ihmisen tai ihmisyyhteisön tiedollista kehittymistä ja valistus tämän prosessin myötä ihmisen tai yhteisön henkiseen olemukseen liitetty leima, on sivistys moniulotteisempi (joskin se voi ilmetä pinnallisempänä ja yksipuolisempänä). Repola esittää, että sivistys voi tulla ilmi tiedollisen ja taidollisen ja toisaalta esteettisen ja aineellisen tason nousuna sekä ilmentyä tunne-elämän, sosiaalisen suhtautumisen ja käyttäytymisen jalostumisena. Tässä mielessä, kuten Repola (1991) tähdentää, sivistys voi olla sisäistä, maailmankatsomukseen ja vakaumukseen pohjaavaa, mutta sillä usein saatetaan ymmärtää ulkonaisten tapojen ja muotojen hienostumista. Tutkimuksen käsitehistoriallisen otteen kannalta Repola (1991) tekee kiinnostavan huomautuksen. Sekä valistuksen että sivistyksen tarkastelussa saattaa usein ilmetä käsitteiden sosiaalinen erotus. Repolan (1991) mukaan tämä tarkoittaa, että lukuun ottamatta valistuskäsitteen 1800-luvulla esiintynyttä aatehistoriaa, valistuneita ovat ensisijaisesti ne kansalaiset, jotka ovat ”henkisen vireytensä voimin raivanneet tiensä keskitasoa korkeammalle”. Sivistyneistöllä käsitetään taas runsaamman muodollisen koulutuksen saaneita, pääasiassa henkisen työn aloilla, opillisen pääoman turvin toimivia ja sosiaalisesti muita paremmin sijoittuneita kansalaisia (Repola 1991.).

Sekä sivistyksen ideaa, että sivistys- ja kansansivistyksen käsitettä on määritellyt Reijo Wilenius teoksessa Ihminen ja sivistys (1982). Wileniuksen joskin snellmanilaisten lähtökohtien mukaan, sivistys liittyy paitsi vahvasti suomalaisen kulttuurin erityislaatuuteen, myös sen omalaatuisuuteen ja omapohjaisuuteen (Wilenius 1982, 9,10,11). On todettava, että 1800-luku oli yleisesti Euroopassa sivistysporvariston vuosisata, mikä näkyi myös Suomessa. Suomelle oli tyypillistä, että porvariston (bourgeoisie) rinnalla ylin säätyläisväestö (aateli) asemoitui osaksi kansallista

sivistysmissiota. Toisin sanoen ero sosiaaliryhmän ja keskiluokan välillä ei muodostunut yhtä jakavaksi kuin monissa muissa Euroopan maissa. Wilenius taas tarkastelee sivistystä erityisesti suomalaisen kulttuurin näkökulmasta. Suomalaisen kulttuurin erityispiirre Wileniuksen mukaan on, että kansan kulttuurista on tullut korkeakulttuuria ja korkeakulttuurista kansan kulttuuria (1982, 12).

Suomalainen sivistyksen voidaan ajatella näyttäytyvän maailmankuvasidonnaisena. Wileniuksen (1982, 12) mukaan juuri kansan sivistys on ollut suomalaisen kulttuurin voima, eikä se ole pystynyt säilymään ”kansojen meressä” muutoin kuin henkisen laatunsa voimalla. Väite on historiallisen tiedon valossa kenties hurja ja monitulkintainen ja vaatii tarkastelua. Suomalaisen sivistyksen, ”henkisen laadun voiman” voi tässä kohden tulkita yhtäältä sisäsyntyiseksi, ikään kuin luonnollisesti suomalaisissa tai suomalaisessa kulttuurissa asuvaksi maaperäksi. Tällöin historiallinen tieto sivistystyön monen tekijän summasta, kuten systemaattisesta kasvatuksesta ja koulutuksesta, virkamiestaholta tehdystä työstä sekä kirkollisen opetuksen ja katekeetta opetuksen vaikutuksesta jäisi pimentoon. Sivistysprosessi ei siis tässä mielessä toteudu itsestään, vaan edellyttää pedagogista vaikuttamista eli kasvatusta (Siljander 2000, 8). Toisaalta Cygnaeuksen ajattelun ja tutkimusaineiston valossa Wileniuksen väitettä tukee suomalaisen koulutushistorian henkiset lähtökohdat, arvot ja rationaalisuudet, jotka ilmenevät esimerkiksi seminaarin avajaispuheessa (1863) sekä sivistysprosessin hedelmänä, joka näyttäytyy muun muassa myöhemmin vuosikymmenten aikana saavutetussa koulutuksen kansainvälisessä menestyksessä (esim. PISA18). Tässä mielessä Wileniuksen (1982, 12) väitettä voidaan siis tulkita sekä eräänlaisena pohjavireenä, suomalaisten suhtautumisena henkisiin arvoihin, että samalla laajan, systemaattisen ja moninaisen kansansivistystyön tuloksena.

Wilenius (1982, 13) selittää maailmakuvasidonnaisuutta avaamalla Snellmanin Persoonallisuuden idean (1841) esipuheesta kumpuavaa luonnehdintaa, jota kuvaillaan suomalaisten taipumuksena perimmäisten ajatusten pohdintaan. Tätä pohdiskelua kuvastavat vakava suhtautuminen hengen todellisuuteen, henkisiin arvoihin ja kansanrunouteen, jotka kuvastavat suomalaista maailmankatsomusta. Tämän pohjalta Wilenius (1982, 13) kritisoi kansallisen itsetuntemuksen ja itseymmärryksen rakentumisen epäarvostusta sekä ohentunutta yhteyttä kansan historialliseen perinteeseen. Tällä Wilenius viittaa kansalliseen itsetuntemukseen, jota ”menneet isät” rakensivat. Wilenius (1982, 10-11)

esittää, miten kansallista itsetuntemusta rakensivat ensin Lönnrot, Snellman ja Runeberg, sitten välipolvi kuten Aleksis Kivi ja Zacharias Topelius. 1800-luvun lopulla kansallisen itsetuntemuksen ja kulttuurisen itseymmärryksen kirjureina toimivat taiteellisen nousun keskeiset vaikuttajat kuten Eino Leino, Gallén-Kallela ja Sibelius. Wilenius (1982, 10-11) toteaa, että ohentunut yhteys edellä mainittuihin kansallisten ihanteiden ja arvojen muodostajiin ilmaisee kulttuurimme hätätilaa suhteessa inhimilliseen kasvuun ja koulutusjärjestelmän perustekijöihin. On huomioitava, että Wileniuksen näkemykset ovat jo 40 vuoden takaa. Tänä päivänä keskustelu sivistyksestä sitoutuu esimerkiksi Isopahkala-Bouretin (2020) mukaan ilmastonmuutokseen, luonnonvarojen ja luonnon monimuotoisuuden katoamiseen sekä sosiaaliseen epäoikeudenmukaisuuteen. Salonen & Joutsenvirta (2018) taas korostavat Wileniuksen (1982) rinnalla laajemman sivistyskäsityksen tarpeellisuutta yhteiskunnassa, ymmärrystä vaurauden luonteesta sekä esimerkiksi henkisten arvojen osuutta jokapäiväisissä valinnoissa.

3.5 Sivistyskäsityksen kriittinen tarkastelu

Sivistys peruskysymyksenä yleisellä tasolla on siis yhtäältä sekä ajaton että toisaalta klassinen ja ongelmallinen. Tutkimusartikkeleita läpi lukemalla tulee helposti johtopäätökseen, jonka mukaan ”sivistyksen kriisiytyminen” on usein näkökulma nykyhetken suomalaiseen sivistysdiskurssiin (esim. Siljander 2000; Välijärvi 2014). Ottaen huomioon sekä käsitteen historiallisen muutosvoimaisuuden, muutosvoimaan usein liittyvän poliittisuuden sekä koulutuskysymyksiin liittyvän arvolutautuneisuuden, on selvää, että sivistyskäsitykseen liittynyt keskustelu on elänyt pitkällisen kriittisen tarkastelun alaisena. Toimittamassaan teoksessa *Kasvatus ja sivistys* (2000) Pauli Siljander tarkastelee 2000-luvun taitteen julkista sivistyskeskustelua niin koulutuspoliitikkojen puheenvuoroissa kuin kasvatustutkijoiden piirissä. Siljander (2000, 7) tarjoaa Cygnaeuksen seminaarin avajaispuheen näkökulmasta lohdutonta kuvaa sivistyksen tilasta. Vuosituhannen taitteessa puhuttiin kriisin sävyttämin sanakääntein esimerkiksi sivistyksen rappiosta, sivistysutopioiden ehtymisestä, kasvatuksen kriisistä tai kasvatuksen katoamisesta sekä tähdennetymin hyvinvointivaltioiden sivistyksen kriisistä, joiden lisämausteeksi liittyivät talouskriisi ja poliittiset sivistysstrategiaohjelmat.

Myös Jouni Välijärvi yhtyy Siljanderin (2000, 7) esittämään sivistyksen kriisiin liitettävään huomioon kasvatuksen katoamisesta. Välijärvi (2014, 2) valaisee koulutuspolitiikan päämääriä käsittelevässä tutkimusartikkelissaan kriisin sävyttämää sivistyskeskustelua puhumalla yleissivistysdiskurssin katoamisesta, joskin painottaen huomion nykykeskustelun poliittiseen latautuneisuuteen. Lisäksi Välijärvi (2014, 2) huomauttaa, että Suomessa sivistyskeskustelu on aina viime vuosiin saakka elänyt paitsi korostetusti vahvana, keskustelu on ollut myös alusta lähtien poliittisemmin latautunutta kuin mikään muu koulutuskysymys. Lisäksi Välijärvi (2014, 2) tähdentää, että yhtäältä sivistysdiskurssi on osa vuosituhansista traditiota, jonka ilmenemismuodot ovat aikaan sidottuja jo antiikista lähtien ja toisaalta sivistyskeskustelu on historiallisesti yksi suomalaista koulutuskeskustelua voimakkaimmin liikuttaneista traditioista. Sivistys on Välijärven (2014, 2) mukaan tässä perinteessä nähty koulutuksen päämääränä ja itseisarvona ilman hyötynäkökulmia. Väite on mielenkiintoinen ja sitä on hyvä tarkastella kriittisesti. Voidaanko katsoa olleen olemassa sellaista aikaa ja politiikkaa, jolloin sivistykseen olisi suhtauduttu puhtaan itsearvoisesti? Historiallisen tiedon ja tutkimusaineiston valossa sivistyksellä on jatkuvasti tavoiteltu tiettyjä päämääriä, kuten vaikkapa virkakieltä tai opettajankoulutusta. Tämä tavoittelevuus ja hyötynäkökulma on osaltaan myös merkityksellistä sivistyskäsitettä tietyllä tavalla, tiettyinä aikoina.

Voidaan siis todeta, että keskustelu sivistyksestä näyttäytyy vahvana narratiivina osana suomalaista koulutushistoriaa ja koulutuspolitiikkaa. Siljanderin (2000, 7) sivistysdiskurssin läpivalaisu vahvistaa Välijärven (2014, 2) ajatusta traditiosta ja sivistyksestä koulutuksen päämääränä; Euroopassa 1700-luvun valistuksesta lähtien sivistys on elänyt yhteydessä kasvatukseen, tehden tästä paremman tulevaisuuden muutosvoimaisen tekijän. Siljander (2000, 7-8) osoittaa, että valistus vallankumouksineen merkitsi niin kasvatukselle ja sivistykselle kuin pedagogiselle ajattelulle modernin ajan murrosta, irtiottoa esimodernin ajan maailman järjestyksestä ja pedagogisesta perinteestä. Uusi, sivistynyt elämänmuoto tarkoitti kykyä ajatella itsenäisesti ja tehdä moraalisia päätöksiä. Näin kasvatuksen tehtäväksi muotoutui suuri sivistystehtävä paremman tulevaisuuden ja korkeamman ihmisyyden toivossa. Yhdessä nämä synnyttivät systemaattisen kasvatusta ja sivistystä koskevan tutkimuksen ja sytyttivät teoreettisen jäsentämisen tarpeen. Näin sivistyksestä ja kasvatuksesta muotoutui sekä yksilöllisen että yhteiskunnallisen edistyksen kulmakivi (Siljander 2000, 7,8.)

Sivistys käsitteenä ja ilmiönä näyttäytyy näin ollen monimerkityksellisenä. Siljander (2000, 8) tarkastelee tämän ongelmallisuutta valistusajan modernin pedagogiikan näkökulmasta. Siljander siteeraa Immanuel Kantia (1923) puhuessaan pedagogiikan teoreettisen perinteen eräistä lähtökohdista, ajatuksesta ihmisen ”ihmiseksi tulemisesta”. Ajatuksella viitataan ihmisyyden idean todellistumiseen, jonka pyrkimyksenä on moraalinen ja henkinen täysi-ikäisyys eli järjellinen itsemääräytyvyys. Tässä mielessä Siljanderin (2000) mukaan sivistys ymmärrettäisiin prosessina, jossa *homo barbaruksesta* tulee *homo humanus*, toisin sanoen ihminen ”luonnonolentona” antaa tilaa ”kulttuuriolennolle”. Sivistysprosessin ongelmallisuus ja pedagoginen paradoksi kohoaa Siljanderin näkemyksen mukaan tästä lähtökohdasta. Kantia (1923) mukailleen Siljander (2000, 9) osoittaa, että koulutuksen avulla alistuminen lainomaiseen pakkoon liitetään osaksi kasvatettavan taipumusta edistää omaa vapauttaan. Paradoksaalisuus näkyy siinä, miten kasvatus ilmenee kasvatettavaan kohdistuvana tietoisena vaikuttamisena, jolloin ulkoisen pakon keinoin (kasvatus ja pedagoginen vaikutus), vaalitaan kasvatettavan vapautta ja omaa halua itsenäiseen kehittymiseen. Samaan aikaan sivistysprosessi ymmärretään aktiivisen toimijan (kasvatettavan) tahtona ja kykynä määrittää itseään ja suhdettaan ympäröivään maailmaan (Siljander 2000,9).

Tässä tutkimuksessa käsitys sivistyksestä esiintyy yhtäältä aikaan sidottuna, joka heijastelee sivistyksen merkitystä eri aikakausina; esimerkiksi sivistys 1800-luvun voimakkaan kansallisvaltioiden ja identiteettien rakentamisen aikana sekä 1900-luvun lopun itsensä kehittämisen ja kulttuurin kuluttamisen aikana (Wilenius 2021 Suhonen ja Hjelt 2021 mukaan). Toisaalta siinä missä suomalainen yhtenäiskulttuuri on myöhemmin moninaistunut, on kiinnostava kysymys, mikä suomalaisessa aikaansa sidotussa sivistyksessä näyttäytyy aikaa kestäväenä.

3.6 Käsitehistorian ja aatehistorian suhde

Tässä osiossa tarkastelen aatehistorian suhdetta käsitehistoriaan sekä erittelen suuntausten eroavaisuuksia, yhtymäkohtia ja taustaa. Lisäksi tämän pohjalta avaan lyhyesti tutkimuksen kannalta keskeisiä ongelmia. Sekä käsitehistoriaa yksityiskohtaisemmin että käsitehistoriallisen analyysini lähtökohtia tarkastellaan laajemmin metodologia luvussa.

Markku Hyrkkäsen (2002) Aatehistorian mieli valaisee käsitysten tutkimisen vaikeutta ja tarpeellisuutta. Aatehistorian ja käsitehistorian suhde on monitulkintainen, sillä

Hyrkkänen esittää aatehistorian tehtäväksi käsittämisen historian, kun taas käsitehistoria keskittyy käsitteiden sisältämään kokemukseen (Hyrkkänen 2002, 72, 117). Hyrkkänen (2002) esittää, että keskeinen aatehistoriallinen opetus on samalla aatehistoriallinen ongelma: olosuhteet, opit, aatteet tai uskontunnustukset eivät selitä sellaisenaan ihmisten käsityksiä. Hyrkkäsen (2002) tutkimuksen ydinajatus on seuraava: Käsityksiä on sekä selitettävä että ymmärrettävä, jotta ihmisen toimintaa voi selittää ja ymmärtää, mikä pätee niin cygnaeuslaisen sivistyskäsityksen muotoutumiseen kuin sivistyskäsityksen muutokseen Suomessa.

Tämän pohjalta aatehistorian suhde käsitehistoriaan ja käsitehistorialliseen tutkimukseen on syytä eritellä. Hyrkkäsen (2002, 57) mukaan aatehistoria on eräs historiatieteen suuntaus, jossa sosiaalhistoria ja aatehistoria toimivat sekä erikseen että yhteistyössä. Esimerkiksi sosiaalhistoriassa keskitytään toiminnan sosiaalisiin ulottuvuuksiin, kuten yhteiskunnallisiin ryhmiin ja yhteiskuntamuotoihin, kun taas aatehistoriassa keskitytään toiminnan ajatuksellisiin ulottuvuuksiin. Aatehistorian voi väljästi määritellä asioiden käsittämisen tutkimuksena, jossa tulkitaan asioille annettuja merkityksiä (Hyrkkänen 2002, 57). Lisäksi aatehistorian voi nähdä kumpuavan esimerkiksi Athur O. Lovejoylle (1873 – 1962) tyypillisenä aatteiden historiana, jossa keskeistä on löytää historian kulkuun vaikuttaneet aatteet sekä pyrkimys ymmärtämään tutkimansa aatteen ”luonnetta ja historiallista roolia” (Hyrkkänen 2002, 61). Tähän pohjaten Hyrkkänen näkee ajoittamisen jossain määrin problemaattisena; voidaanko kaikki aatteet ajoittaa vai ovatko esimerkiksi ihmisluonnon, hyvän ja pahan, totuuden ja erehdyksen ideat ikuisia?

Käsitehistoria (conceptual history) taas on sosiaalhistorian sisäinen suuntaus ja itsekritiikki, joka myöhemmin itsenäistyi omaksi historiatieteen suuntaukseksi. Käsitehistorian teoriaa ja käsittämisen tutkimisen merkitystä on tutkinut muun muassa saksalainen historioitsija Reinhart Koselleck (1923 – 2006). Käsitehistoria tutkii erityisesti käsitteiden käyttöä, jotka ovat sosiaalisesti ja poliittisesti merkittäviä eli sitä, miten käsitteiden käyttäjät ovat tulleet määritelleeksi käyttämiään käsitteitä; toisin sanoen sitä, miten käsitteiden käyttäjät ovat käsitelleet asioita (Hyrkkänen 2002, 117). Tässä mielessä käsitehistoria on ”kokemisen historiaa”, koska tavoitteena on käsittää, miten ihmiset ovat kokeneet olemisensa ja toimintansa. Tällä tavoin käsitteiden muutos liittyy kokemusten muutoksiin. Käsitehistoriallinen metodi pyrkii siis erittelemään käsitteiden sisältämää kokemusta (Hyrkkänen 2002, 117). Sekä käsitehistoria että aatehistoria voidaan

yhtymäkohdiltaan ymmärtää eri tavoin käsitteisiin ja käsittämiseen keskittyneiksi historiatieteen suuntauksiksi. Tutkimuksessani pyrin soveltamaan käsitehistoriallista lähestymistapaa sivistyksen käsitteeseen tutkiakseni muutosta Jyväskylän rehtoreiden avajaispuheissa eri aikoina, ja siten jäljittämään ja esittämään sivistyskäsityksen muutosta ja yhteyksiä.

4. Sivistyksen juuret suomalaisessa kulttuurissa

Valaistakseni tutkimuksessa käsiteltävän sivistyskäsityksen juuria Suomessa, on syytä luoda tiivis yleiskatsaus sivistyksen eurooppalaisiin juuriin. Seuraavissa osioissa esittelen Uno Cygnaeuksen kasvatus-, koulutus- ja sivistysajatteluun vaikuttaneita keskieuropalaisia filosofejia, kuten Pestalozzin, Fröbelin ja Diesterwegin sekä J. V. Snellmanin filosofisiin ja yhteiskuntakriittisiin ajatuksiin vaikuttaneita ajattelijoita, joita ovat muun muassa Herder ja erityisesti Hegel.

4.1 Cygnaeus, Pestalozzi, Fröbel & Diesterweg

Lönbeckin (1890) mukaan Uno Cygnaeus kertoo muistiinpanoissaan tullessaan Amerikasta ”pää ja sydän täynnä kaikenlaisia puolikypsyneitä tuumia, jotka kuitenkin vähitellen varttuivat ja liittyivät kokonaisuudeksi, ideaaliksi, Pestalozzia, Fröbeliä ja Diesterwegiä lukemalla”. Lönbeck (1890) tiivistää tämän Cygnaeuksen erään kasvatustieteellisen ajattelun kimmokkeen ja havainnon Cygnaeuksen päiväkirjan lauseessa: ”Me olemme tietopuolisessa kasvatustieteessä 100 vuotta jälkeen aikamme ja käytännössä 50 vuotta omaakin oppiamme taampana.”

4.1.1. Johann Heinrich Pestalozzi (1764 - 1827)

Läpi Lönbeckin (1890) teoksessa ”Uno Cygnaeus Suomen kansakoulun isä” mainitaan useaan otteeseen kolme kasvatustieteellistä vaikuttajaa ja ajattelijaa, joiden merkitys Cygnaeuksen kansansivistysaatteisiin yhdessä käytännön kokemuksen rinnalla oli merkittävä. Erityisesti Pietarissa ollessaan Cygnaeus tutustui pestalozzilaiseen kasvatustieteeseen. Johann Heinrich Pestalozzi (1764 - 1827) oli Zürichissä syntynyt sveitsiläinen pedagogi ja ”modernin kasvatustieteen isä”. Hänen kasvatustieteellensä hedelmänä oli 1800-luvun modernin koulutuksen reformaatio Euroopassa. Pestalozzi oli

erityisen huolissaan köyhistä, sillä monet heistä eivät käyneet koulua, ja jos kävivät, koulutus ei vastannut todellisiin tarpeisiin, sillä koulutuksen tulisi varustaa itsenäisyyteen ja tarjota kykyjä parantaa elämänlaatua. Pestalozzi katsoi koulutuksen kuuluvan jokaiselle ja tämän näkemyksen johdosta koulutus demokratisoitui Euroopassa. Eräs merkittävä Pestalozzin kasvatuskäsitys oli, että koulutuksen tulisi kehittää ”pään, sydämen ja käden” taitoja. Tämä tarkoitti, että ihminen, joka kykenee erottamaan hyvän ja pahan, on myös kykenevä toimimaan ymmärryksensä mukaan ja kasvamaan vastuulliseksi kansalaiseksi. Pestalozzin kontribuutiota eurooppalaiselle koulutukselle ja kasvatukselle ovat muun muassa kiinnostus lasten tarpeisiin, lapsilähtöinen ajattelu opettajakeskeisyyden sijaan, aktiivinen osallistuminen oppimiskokemukseen passiivisuuden sijaan, auktoriteetti, joka perustuu rakkauteen pelon sijaan, opettajakoulutus yleisesti sekä koulutus, jossa korostuu mitä opetetaan ja miten opetetaan (The Johann Heinrich Pestalozzi Society 2021).

4.1.2. Friedrich Fröbel (1782 – 1852)

Friedrich Fröbel (1782 – 1852) oli saksalainen pedagogi ja varhaiskasvatuksen uranuurtaja. Lastentarhamuseon (2022) Fröbel-historian mukaan tämä perusti ensimmäisen lastentarhansa (kindergarten, suom. lasten puutarha) Bad Blankenburgiin 1840. Fröbelin filosofiassa kasvattajaa verrataan symbolisesti kasveistaan huolehtivaan puutarhuriin. Tämän mukaan kasvattajien tulisi hoitaa ja tukea lapsen kehitystä kohti ajattelevaa ja itsenäistä sekä tuntevaa ja luovaa oppijaa. Fröbeliläisen näkemyksen mukaan aikuisen ja lapsen välisen suhteen soisi olevan lämmin, kunnioittava, vuorovaikutteinen sekä älyllisesti osallistava sen sijaan, että suhde olisi alistava (Lastentarhan museo 2022).

Fröbelin keskeinen ajatus on leikki (saks. spiel), joka on sisäisen vapaata ilmaisua. Fröbel näki leikin kehityksen korkeimpana asteena varhaislapsuuden kehityksessä sekä kaiken varhaislapsuuden toiminnan ytimenä; sen sijaan, että varhaislapsuuden pedagogiikka olisi kiirehtivää tai määräilevää, sen tulisi myötäillä lapsen omatoimisuutta ja luonnollista kasvua. Näin lapsi kehittyisi ajattelemalla ja tutkimalla toimivaksi ja ilmaisisi ajatuksiaan ja itseään leikkimällä (Lastentarha museo 2022). Jyväskylän seminaari toteutti Cygnaeukselle merkityksellistä fröbeliläistä pedagogiikkaa naisseminaarilaisten opintoihin kuuluvassa Lastenseimessä.

4.1.3. Adolf Diesterweg (1790 – 1866)

Saksalainen kasvatusajattelija Friedrich Adolf Wilhelm Diesterweg syntyi 29. lokakuuta 1790, vuoden Ranskan vallankumouksen jälkeen. Lönnbeck (1890) mainitsee Diesterwegin yhtenä merkittävänä vaikuttajana Cygnaeuksen kansakouluajatuksen muotoutumisessa. Karl-Heinz Günther, saksalainen koulutuksen historian professori, korostaa Unescon kansainvälisen koulutusosaston (2001) kirjoituksessaan Diesterwegin merkitystä erityisesti klassisena kasvatusajattelijana, poliittisena luonteena ja preussilaisen parlamentin jäsenenä. Kuten Pestalozzi, myös Diesterweg toimi köyhien puolustajana. Köyhien lasten äänenä Diesterweg puhui niiden puolesta, joilta ”häpeällisesti puuttuvat sekä elämän perusedellytykset (kuten ruoka, vaatteet ja suoja) sekä tarpeellinen kasvatus ja harjoitus ruumiin ja mielen kehittymiseksi” (Günther 2001). Tältä pohjalta Diesterweg etsi käytännön ratkaisuja kansakoulujen (saks. volksschule) järjestämiseksi ja opettajasivistyksen korottamiseksi (Günther 2001.) Diesterwegin elämän aikana toteutuivat muun muassa Napoleonin Ranskan vallankumouksen hyökkäyssodat ja jälkimainingit, kapitalistisen talousjärjestelmän kehittyminen Saksassa sekä ensimmäiset yritykset työväenluokan järjestäytymiseksi. Diesterwegin kerrotaan olleen niitä saksalaisia ajattelijaita, joiden vaikutuksesta klassinen koulutus saavutti ylivertaisen huippunsa (Günther 2001).

Diesterweg toimi sekä Fröbelin että Pestalozzin seuraajana, ja kuten monet aikalaisensa, hän sai vaikutteita niin Jean-Jacques Rousseaulta kuin Humboldttilaisesta ajattelusta. Diesterwegin ajattelun ytimessä oli koulutuksen mahdollistaminen kaikille; erityisesti näkemys ihmisten tasa-arvoisuudesta ja koulutuskelpoisuudesta. Diesterwegin koulutuksellisten näkemysten mukaan koulutuksen olisi tähdättävä kokonaisvaltaisen ja harmonisen persoonan kehitykseen ja siksi koulutus kuuluisi kaikille. Hän yhdisti ajattelunsa käytännön koulutukseen etsimällä työkaluja ja tapoja kouluttaa erityisesti peruskoulun (primary school) opettajia (Günther 2001.)

Saksalaisen tradition ja Diesterwegin vaikutuksen Cygnaeukseen voi nähdä muun muassa käytännön esimerkin voimassa. Vuonna 1820 eteenpäin Diesterweg toimi preussilaisen opettajakoulutuslaitoksen johtajana sekä vuodesta 1832 eteenpäin samassa virassa Berliinissä; kokonaisen kahdenkymmenen seitsemän vuoden ajan Diesterweg koulutti opettajia peruskouluun. Mielenkiintoisesti sittemmin Preussin koulutuksesta vastaava virkamiehistö erotti jo tuolloin kuuluisan Diesterwegin virastaan pakottamalla tämän eläköitymään vuonna 1850. Syyt olivat poliittiset. Diesterwegin näkemykset ja

väitteet olivat ristiriidassa valtion koulutusperiaatteiden kanssa, sillä Diesterweg oli nostanut esiin kysymyksen kirkon ja koulutuksen suhteesta (Günther 2001). Kuten myöhemmin Cygnaeuksen kohdalla, ajan radikaalit ja uudismieliset koulutuspoliittiset kysymykset kirkon koulutusmonopolista aiheuttivat laajaa vastustusta ja painetta, mitkä ohittaen Diesterwegin ja Fröbelin näkemysten todellisen asiointilan johtivat muun muassa Fröbelin lastentarhojen kieltämiseen 1851 (Günther 2001.) Günther (2001) esittää, että painostuksesta huolimatta, koko elämänsä ajan Diesterweg ajoi Pestalozzin hengessä demokratiaan pohjautuvaa koulutuspolitiikkaa. Diesterweg kirjoitti muun muassa viisitoista lukukirjaa ja yhdeksän opasta opettajille sekä julkaisi elämänsä aikana yhteensä 120 julkaisua (Günther 2001).

4.2 Snellman, Hegel & Herder

Tässä osiossa teoreettisen viitekehyksen taustalta esittelen kaksi J. V. Snellmanin ajatteluun eri tavoin vaikuttanutta ajattelijaa; Filosofit Hegel ja Herder. Snellmanin taustalla vaikuttavien ajattelijoiden merkitys on olennainen tutkimuksen viitekehyksen kannalta. Tutkimukseni keskeisen avainkäsitteen sivistys (saks. bildung) teoreettinen kehys pohjautuu Uno Cygnaeuksen aikalaisen, filosofi ja valtionmies J. V. Snellmanin näkemukseen ajan hengestä (saks. zeitgeist, ruots. tidsanda). Snellman näkee sivistyksen ajalle yleisenä päämääränä; korkeinta järjellisesti ja moraalisesti perusteltua yhteistä tavoitetta kussakin ajassa tai suuntaa, joka eri aikakausina voidaan hahmottaa. Snellmanin sivistyskäsitteys ei ole sama asia kuin oppineisuus, sillä oppineen ajattelu saattoi olla sivistyksen vastaista, kun taas oppimaton saattoi hankkia tietoa ja ymmärtää mitä aikansa häneltä vaatii. Snellmanilainen sivistyskäsitteys on siis sen ymmärtämistä, mikä maailmassa on olennaista, mitä aikansa häneltä vaatii sekä pyrkimystä elämään ja toimimaan tämän mukaan (J. V. Snellman, Kootut teokset 1839 - 1881).

4.2.1. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 - 1831)

Sekä Snellmanin Kootuissa teoksissa (1839 - 1881) että Lönnbeckin (1890) Uno Cygnaeuksen elämää käsittelevässä teoksessa, Hegelin vaikutus Snellmaniin mainitaan lukuisia kertoja. Heikki Ikäheimon (2014) mukaan Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 - 1831) on eräitä uuden ajan filosofian vaikutusvaltaisimmista ajattelijoina. Keskeistä saksalaisen Hegelin

työssä on Ikäheimon mukaan (2014) sovittaa protestantismin ja valistuksen korostamat modernin yksilöllisyyden ideaalit toisiinsa yhdistävään yhteisöllisyyteen ja poliittisiin instituutioihin. Lisäksi Hegelin ajattelua luonnehtii pyrkimys valistuksen ja uskonnon tai uskon ja tiedon välisen ristiriidan yhteensovittamiseen (Ikäheimo 2014). Hegel oli saanut valistuksen elähdyttämää opetusta ja osoitti jo koululaisena erinomaista lukeneisuutta antiikin klassikoista Shakespeareen. Kielistä Hegel opiskeli kreikkaa, latinaa, hepreaa, ranskaa ja englantia. Ajalle tyypilliseen tapaan Hegel suuntasi myöhemmin opiskelemaan papiksi. Toisaalta ihaillessaan valistuksen sankareita Hegel koki pappisseminaarin ahdasmieliseksi (Ikäheimo 2014.)

Eräs keskeinen näkemys Ikäheimon (2014) Hegel-tulkinnasta on nähtävissä nuoren Hegelin vakaumuksessa, jonka mukaan valistuksen ankara intellektualismi ei riittäisi uuden yhteiskuntajärjestyksen luomiseksi. Pelkkä mieliin vetoaminen ei riittäisi, sillä mukaan tarvittaisiin myös sydämet. Ikäheimo (2014) esittää, että Hegel päätyi eri tavoin etsimään sopivaa tapaa kantilaisen filosofian ja valistuksen edustamat dikotomiat uudeksi yhteydeksi. Tässä uudessa yhteydessä järki ja aistillisuus, kritiikki ja traditio, henki ja luonto sekä valistus ja uskonto eivät suhtautuisi toisiinsa vihamielisesti, vaan harmonisesti toisiaan vahvistaen (Ikäheimo 2014). Hegelin ja Snellmanin elämässä on nähtävissä mielenkiintoisia samankaltaisuuksia, kuten laaja lukeneisuus, vahva teoriapohja, periksiantamattomuus, oppineisuus sekä professuurin tavoittelu. Lisäksi vahva kiinnittyminen ajan hengen mukaisiin pyrkimyksiin ja filosofisiin kysymyksiin, näyttäytyy molemmille filosofeille tyypillisenä.

4.2.2. Johann Gottfried Herder (1744 - 1803)

Hegelin rinnalla Snellmanin ajattelun eräänä taustahahmona voidaan nähdä myös saksalainen filosofi Johann Gottfried Herder (1744 - 1803). Teoksessa Herder, Suomi, Eurooppa (toim. Ollitervo & Immonen 2006, 9) esitetään näkökulmia Herderin tuotantoon sekä valaistaan kulttuurimme herderiläisiä juuria. Kirjoittajat esittelevät Herderin "tiedemiehenä, runoilijana, teologina ja ajattelijana", jonka katsotaan vaikuttaneen vahvasti Saksan ja Itämeren maiden kulttuuriin omana aikanaan, 1700-luvun lopusta 1800-luvulle (Ollitervo & Immonen 2006, 8). Erityisesti Herderin käsitykset kielestä, kansasta ja kirjallisuudesta loivat kirjoittajien mukaan näkemyksellisen ja käsitteellisen pohjan modernin kansallisvaltion kulttuurille, joka näyttäytyi kansankielisen kirjallisuuden

luomisena ja vahvistamisena sekä oman kansallisen historian arvostamisena (Ollitervo & Immonen 2006, 8). Kirjoittajat korostavat, että erityisesti sellaisissa Euroopan reuna-alueilla olevissa maissa, joiden kulttuureilla oli ohut yhteys antiikin perintöön tai ranskalaisuuden hallitsemaan korkeakulttuuriin, Herderin kirjoitukset koettiin innostavina (2006, 8).

Edellä mainitussa teoksessa Heli Rantanen (2006, 394) luo katsauksen Snellmanin ajattelun herderiläisyyteen, erityisesti tämän historiakäsityksen herderiläisiin piirteisiin. Kirjoittaja toteaa, että Snellmanin ajattelussa esiintyvä herderiläinen vire on jossain määrin välillistä, eikä suoranaisestä vaikuttimesta voi puhua (Rantanen 2006, 411). Samaan hengenvetoon Rantanen (2006, 412) kuitenkin painottaa, että Snellmanin ajattelun vertaaminen Herderiin mahdollistaa Snellmanin tarkastelun uudella tavalla. Näin ollen Rantanen (2006, 395) pyrkii artikkelissaan osoittamaan, että Snellmania ei tule nähdä yksiselitteisesti Hegelin seuraajana, vaan monipuolisena filosofina, jonka historiakäsityksessä on löydettävissä Hegelistä poikkeavaa herderiläistä maaperää ja samankaltaisuutta Herderin ajattelun kanssa. Herderiläisyydellä tässä yhteydessä tarkoitetaan ajattelun innoittamaa perinnettä, johon ei välttämättä sisälly suoria viittauksia Snellmanin omissa teksteissä (Rantanen 2006, 395).

Molempien ajattelijoiden historiakäsityksessä esiintyy moninaisuuden korostaminen, johon sisältyy esimerkiksi holistisia piirteitä (Rantanen 2006, 397). Artikkelissa Herderin ihmiskäsitys esiintyy yhteydessä historiakäsitykseen. Tällä tarkoitetaan ihmisten kokemusten ja käsitysten suhteellisuutta; kansojen tasolla ja niiden historiassa ilmenevää tietoisuutta siitä, että jokainen kansa ja kulttuuri muodostuu omaperäisyydestä ja ainutlaatuisuudesta (Rantanen 2006, 401). Rantasen (2006, 405) mukaan niin Snellmanille kuin Herderille historia oli totaliteetti, joka avautuu moninaisuuden ja ykseyden ajatusten kautta ja jonka valtiollisena ja yhteiskunnallisena tavoitteena on sivistyksen (tässä yhteydessä saks. bildung) pyrkimys humanisuuteen. Molempien historiakäsitykseen sisältyy ilmeinen näin ollen moraalinen sävy (Rantanen 2006, 408).

Snellmanille tyypillinen näkemys historiallisen kehityksen päämäärästä voi artikkeliin pohjautuen tulkita liittyvän yhtenäiskulttuuriin ja yhteiseen ideaaliin ihmiskunnasta (Rantanen 2006, 413). Tämä näkemys on myös helposti ymmärrettävissä Snellmanin näkökulmasta tarkastella historiaa ja aikaa "ikuisuuden näkökulmasta" (Rantanen 2006, 407). Rantanen (2006, 407) korostaa, että Snellmanille totuus oli "kunkin

ajan tietoisuus omasta itsestään”. Tämä tukee tutkimuksen snellmanilaista, ajan henkeen liittyvää viitekehystä, jonka mukaan Snellmanille sivistys merkitsi ajalle yleistä päämäärää, korkeinta järjellisesti ja moraalisesti perusteltua yhteistä tavoitetta kussakin ajassa ja eri aikakausina hahmotettavaa suuntaa (J.V. Snellman, Kootut teokset 1839 – 1881). Rantasen (2006) mukaan Saima-lehden (1846, J.V. Snellmanin Kootut teokset 2002, 443 – 444) kirjoituksessaan Snellman pyrki luonnehtimaan humanisuuden olemusta sekä määrittelemään, mitä ajanhenki ihmiseltä vaati ja mikä oli leimallista aikansa sivistykselle. Rantasen (2006, 413) mukaan Snellman (1846) totesi sisällön käyvän yksiin kristinuskon hengen kanssa: ”Mutta tämä henki ei ole se, joka piti Jumalalle otollisena tekona käännättää lähimmäinen miekalla tunnustamaan uskoa, eikä se, joka kitkerän ehdottomana tuomitsee lähimmäisen vakaumuksen. Tälle hengelle rotujen, kansakuntien, uskontojen, yhteiskuntajärjestysten, oppien tai tapojen erilaisuus ei ole hylkäystuomion perusta. Se kunnioittaa jokaisessa ihmisessä ihmisarvon, järjen ja sivistyksen ikuista oikeutta sekä taistelee saadakseen sen voimaan itsensä ja toisten kohdalla”.

5. Metodologia

Tässä osiossa käsittelen käsitehistorialliseen analyysiin liittyviä metodologisia lähtökohtia. Pyrin avaamaan, miten käsitehistoriaa on teoretisoitu ja käytetty tässä tutkimuksessa. Käsitehistoriallisessa analyysissä pyrin Hyrkkäsen (2000) teoretisoinnin pohjalta tutkimaan sosiaalisesti ja poliittisesti merkittävää sivistys käsitettä. Tämä tarkoittaa, että tutkimustyössäni olen keskittynyt tarkastelemaan, miten Jyväskylän yliopiston rehtorit, mukaan lukien Uno Cygnaeus käsitteiden käyttäjinä, ovat tulleet määritelleeksi käyttämiään käsitteitä. Tavoitteena, on ymmärrys siitä, miten käsitteiden käyttäjät ovat käsitelleet asioita (Hyrkkänen 2002, 117) sekä mitä muutoksia näihin liittyy.

5.1 Käsitehistoria

Tässä osiossa käsittelen yksityiskohtaisemmin käsitehistoriaa sekä käsitehistoriallisen analyysini lähtökohtia. Mitä tarkoitetaan käsitteillä ja miten ne eroavat sanoista? Käsitteet ovat yleensä selviä niin kauan kuin niitä ei tarvitse määritellä. Käsitteiden määrittely on siis hankalaa. Hyrkkäsen mukaan (2002, 17) käsitteen ilmaisemiseen ja määrittämiseen tarvitaan paljon sanoja. Hyrkkänen lisäksi korostaa, että käsitteille on tyypillistä

monimielisyys ja käsitteet sisältävät monenlaisia merkityssisältöjen kiteytymiä. Esimerkiksi peruskäsitteet ovat yksinkertaistettuna keskeisiksi tulkittuja kokemuksen määrittäjiä ja toiminnan suuntaajia, mutta tästä huolimatta universaalisti pätevää käsitteen määritelmää on Hyrkkäsen mukaan (2002, 118) lähes mahdottomuus laatia.

Huomion arvoista tämän tutkimuksen näkökulmasta ovat käsitteiden aikalaismerkitykset. Tämä tarkoittaa, että usein käsitteiden aikalaismerkitys paljastuu vasta tutkittaessa niiden käyttöä; eli toisin sanoen tutkittaessa niiden yhteyttä muihin käytettyihin asiayhteyksiin. Tässä mielessä tämän tutkimuksen valossa käsitettä sivistys ja siihen liittyviä sanoja ja kieltä tulkitaan siis sosiaalisessa, poliittisessa ja ajallisessa käyttöyhteydessään. Hyrkkänen (2002, 118) korostaakin, että tutkijasta itsestään riippuu, onko jokin sana soveltuva käsitteellisen tutkimuksen kohteeksi. Jos näin on, sana on muuttunut käsitteeksi. Lisäksi Hyrkkänen (2002) kiteyttää tutkimuksen kannalta oleellisen näkökulman, jonka mukaan toiminnan selittämiseksi eivät riitä tieto olosuhteista, joissa ihmiset ovat eläneet, sillä samoissa oloissa eläneet voivat ajatella eri tavoin. Myöskään aatteet, uskonnot tai opit eivät ole selitys toiminnalle, sillä ne voidaan ymmärtää eri tavoin. Tämän valossa tässä tutkimuksessa oleellista on selvittää, miten ihmiset ovat käsittäneet tai kokeneet aatteensa, uskonsa tai olosuhteensa, koska vaikuttavat olosuhteet ovat ajateltuja ja käsitettyjä olosuhteita. Tämä on käsittehistoriallisen analyysin avainajatus. Hyrkkäsen (2002) näkemyksen mukaan selvittämisen seuraus on, että tietystä käsityksestä ei voi nähdä olosuhteita, vaan sen, miten olosuhteet on käsitetty. Hyrkkäsen (2002) ydinajatus nojautuu käsitykseen ajattelun ja toiminnan yhteydestä.

Tutkimuksessani pyrin siis valaisemaan sivistyskäsitteiden historiallisia merkityksiä koskevien tulkintojen kokonaisuuksia. Niissä keinoissa ja tavoissa, joiden avulla tutkimustyössäni tieteellistä tietoa on pyritty muodostamaan ja perustelemaan, korostuu erityisesti lukemisen ja kirjoittamisen merkitys. Lukemistossa erityinen asema on ollut sivistykseen liittyvällä tutkimuksella, erityisesti Wileniuksen (1982) ja Siljanderin (2000) näkemysten reflektoinnilla. Tärkeä osuus on ollut myös aikalaiskirjallisuudella, joka on valaissut taustaa Cygnaeuksen elämäntyön aikaiselle ajanhengelle ja -kuvulle. Lukemiston ja tieteellisen tutkimuksen synnyttämien ajatusten jäsentelyn välineenä on toiminut kirjoittaminen. Tähän kirjoitusprosessiin on kuulunut niin tieteellisen tekstin tuottaminen ja muokkaaminen, kuin henkilökohtaisen päiväkirjan pitäminen. Tämä

lähtöasetelma on toiminut maaperänä tutkimusongelman luonteen mukaiselle metodologialle, joka on sivistyksen käsitehistoriallista tarkastelua.

Käsitehistoria on siis kiinnostunut käsitteiden luomisesta, siitä kuinka ne ovat eri aikoina saaneet erilaisia merkityksiä. Lisäksi käsitehistoriassa ollaan kiinnostuneita käsitteiden oikean käyttötapaan liittyvästä kamppailusta (Marjanen & Ihalainen 2022, tulossa) . Käsitehistoriallinen tutkimus valaisee itsestään selvinä pidettyjä puhumisen tai ajattelun tapoja eli sitä, miten käsitteet ovat usein muodostuneet moninaisten ajattelijoiden ja ajattelutapojen pohjalta. Syksyllä 2022 ilmestyvässä kielellisiä lähestymistapoja tarkastelevassa Pasi Ihalaisen ja Heli Valtosen toimittamassa Sanat siltana menneeseen - teoksessa avataan käsitehistoriallisen analyysin tasoja. Jani Marjasen ja Pasi Ihalaisen (2022, tulossa) mukaan käsitehistoria on tutkimusasenne, jonka valossa käsitteitä voi tarkastella sekä yksilön että yhteisön tasolla. Tässä tutkimuksessa yhteisötasolla on keskeistä tarkastella, miten sivistyskäsite on tullut käyttöön, miten se on vakiinnuttanut asemaansa sekä miten sivistykseen liitetyt merkitykset ovat muuttuneet - toisin sanoen miten menneisyyden ihmisten tapa jäsenellä maailmaa on muuttunut. Yksilötasolla pyrin ymmärtämään mitä esimerkiksi Cygnaeukselle, J. V. Snellmanille ja rehtoreille merkitsi käyttää sivistyskäsitettä sekä mitä merkityksiä he siihen liittivät; tätä avaan tarkastelemalla esimerkiksi juhlapuheen Cygnaeuksen retorisia keinoja. Oleellista tutkimuksessani on Marjasen ja Ihalaisen (2022) korostama kulttuurinen ymmärrys käsitehistoriallisesta näkökulmasta; yhteiskunnallinen keskustelu on käsitteiden arvottamista, määrittelyä ja luomista ja näiden kautta tapahtuvaa kamppailua tilasta ja vallasta. Siksi käsitehistoriallinen tutkimusote kumpuaa kahdesta perusolettamuksesta: 1) käsitteet ovat kiistanalaisia ja vaikeasti määriteltäviä, ja 2) kielellinen muutos sekä heijastaa että tuottaa historiallista muutosta. Nämä ovat käsitehistoriallisen analyysin lähtökohdat.

5.2 Miten analyysi on tehty

Tässä osiossa esittelen tutkimusaineiston analyysiprosessia. Luvun aluksi käydään läpi, miten analyysi on tehty. Osiossa eritellään, millaisia eri analyysimenetelmiä on käytetty ja millä tavoin menetelmät ovat edistäneet tutkimusprosessia. Tarkastellaan lähilukua, aineiston teemoittelua eli koodausta sekä luodaan katsaus aineiston kielelliseen analysointiin. Aineiston kielellisen tarkastelun osiossa pureudutaan käsitehistoriallisen

analyysin kannalta merkitykselliseen tutkimusaineiston sisällölliseen tematiikkaan, käsitellään aineiston allegorisuutta sekä tarkastellaan aineiston kieltä yksityiskohtaisemmin kulttuurisen ymmärryksen ja ajankuvan välineenä.

Tässä tutkimuksessa tutkimusaineisto on pyritty analysoimaan käsitehistoriallisen analyysin periaatteita huomioiden. Tutkimuksen käsitehistoriallisten lähtökohtien mukaan olen analyysissäni pyrkinyt huomioimaan sekä sivistyskäsitteen kiistanalaisuuden ja vaikean määrittelyn, että kielellisen muutoksen, joka osaltaan heijastaa ja tuottaa historiallista muutosta (Marjanen & Ihalainen 2022, tulossa). Käsitehistoria on tällä tavoin puhtaan metodin sijaan toiminut tutkimukseni tutkimuksellisenä ”linssinä”, jonka valossa niin tutkimuskirjallisuutta kuin tutkimusaineistoa on tarkasteltu.

Tutkimuksessani olen keskittynyt erittelemään seminaarin avajaispuheesta sivistyskäsitteeseen tai sivistyskäsitteeseen liittyviä katkelmia ja ilmaisuja intensiivisen ja yksityiskohtaisen tutkimusaineiston luvun eli lähiluvun (close reading) avulla (Pöysä 2015). Käytännössä olen lukenut seminaarin avajaispuhetta useiden kuukausien ajan eri tavoin, joko yhdeltä istumalta läpi tai sen yksittäisiin osiin keskittyen. Tavoitteena on ollut päästä tekstiin sisälle kysymällä siltä kysymyksiä ja näin ”keskustelemaan” ja vuorovaikuttamaan luetun kanssa. Tällä tavoin huomioni alkoi kiinnittyä siihen mitä tekstissä sanotaan, ja miten asiat sanotaan, kuin myös siihen mitä ei sanota, mikä herättää kiinnostusta, kysymyksiä tai mikä näyttäytyy ongelmallisena. Lähiluvun yhteydessä tekstin kontekstitiedot ja taustatyönä lukemani tutkimus- ja aikalaiskirjallisuus tukivat analyysiprosessia merkittävästi. Lähiluvun rinnalla samanaikainen ja jatkuva kirjoitusprosessin työstäminen toimi ajatusten jäsentelyn moottorina. Kirjoitustyötä voidaan tässä mielessä kuvailla esimerkiksi luovana prosessina, jossa korostuu ”elävä kirjoittaminen” osana tulkinta- ja analyysiprosessia (esim. Jouhki & Steel 2016, 19).

Koodaukseen rinnastettavan teemoittelun avulla olen tunnistanut tutkimusaineistoissa esiintyvät sivistykseen liittyvät teemat sekä tarkastellut sivistyksen rinnalla esiintyviä, aineistossani usein ilmeneviä substantiiveja kuten opettaja tai kansa. Koodaus on toiminut työkaluna analyysilleni, jonka avulla olen tehnyt aineiston sisällöstä johtopäätöksiä (Juhila 2022). Toisin sanoen analyysityössäni keskityin tarkastelemaan tutkimuksellisesti kiinnostavia seikkoja, kuten millaisiin asioihin sivistyskäsitteeseen liittyy sekä löytyykö näiden välillä yhteyksiä Cygnaeuksen ja rehtoreiden puheissa. Esimerkiksi seminaarin avajaispuheesta sekä rehtori Hämäläisen puheista löytyi joukko sivistykseen

liittyviä katkelmia, joita olen eritellyt tarkemmin erikseen. Toisaalta taas sekä rehtori Sallisen että rehtori Mannisen puheissa sivistys mainitaan harvoin, jos ollenkaan. Analyysityössä mielenkiintoista on ollut kohdata kysymys, kuinka tehdä käsitehistoriallista analyysia silloin, kun itse käsite mainitaan harvoin tai se piileskelee analogioissa tai satunnaisissa nostalgisissa toteamuksissa.

Analyysityöni alussa huomioni kiinnittyi 1800-luvun kielelliseen ilmaisutapaan, joka ilmeni sekä primäärissä tutkimusaineistossani, että muussa käyttämässäni aikakauden tutkimuskirjallisuudessa ja aikakautta tulkitsevissa teoksissa. Tutkimusaineiston taustaa vasten analyysin kannalta merkittäviä teoksia ovat olleet esimerkiksi Uno Cygnaeus Suomen kansakoulun isä (Lönnbeck 1890) sekä Herder, Suomi, Eurooppa (Ollitervo & Immonen 2006). Prosessin edetessä kirjoitin muistiinpanoja ja esiin nousevia kysymyksiä vihkoon, puhelimen muistiinpanoihin sekä tietokoneelle.

Aineistosta löytämiäni sisällöllisiä elementtejä olen pyrkinyt analysoimaan niin seminaarin kuin muun 1800-luvun aikakauden ajattelun viitekehyksessä sekä lopuksi vertaamaan näitä rehtoreiden puheisiin tarkastelemalla, miten sivistyskäsitteet yhä elää rehtoreiden avajaispuheissa. Saadakseni enemmän irti tutkimusaineistostani, olen edellä mainittujen lisäksi analyysissäni tulkinut aineistosta löytyvien rationaalisuuksien esiintymistä, jotka tässä tutkimuksessa pohjautuvat hallinnan tutkimusta käsittelevään teokseen (Miller & Rose 2010). Poliittisten rationaalisuuksien etsimisessä käytin apunani teemoittelua, jonka avulla etsin rehtoreiden puheista tyypillisiä ja toistuvia rationaalisuuksia (esim. Juhila 2022).

Tutkimuksessani olen analysoinut Uno Cygnaeuksen arvoperustaista ajattelua seminaarin avajaispuheessa ja rationaalisuutta laajempaan ajattelutapana rehtoreiden puheissa. Käytännössä olen pyrkinyt analysoimaan, millaisia muita laajalle levinneitä poliittisia teemoja sivistyksen lisäksi on nähtävissä erityisesti rehtoreiden osalta. Analyysini tavoitteena on näin ollut analysoida sivistyskäsitteiden muutosta tutkimustehtävän rajoissa mahdollisimman jäsennellysti ja kattavasti.

5.3 Seminaarin avajaispuheen kielellinen tarkastelu

Käsitehistoriallisten linssien läpi olen pyrkinyt tarkastelemaan aineistoa kattavasti. Tässä osiossa tarkastelen Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuhetta (1863) kielellisenä puheenvuorona. Tarkastelun kohteena ovat sekä yksittäiset sanat ja ilmaisut että sanojen

kautta rakentuva puhetapa, ajattelumaailma ja ajankuva taustatekijöineen. Tarkastelu toimii pohjustuksena analyysiluvun perusteellisemmälle kielelliselle analyysille.

Tutkimuksessa, joka tarkastelee sivistyskäsityksen muutosta suomalaisessa kulttuurissa, syntyi tutkimusaineiston tarkastelun kautta tarve analysoida ja tähdentää aikakauden niin kielellistä kuin historiallista ymmärrystä. Tarkastelemalla erityisesti raamatullisten tekstien kielellistä taustavaikutusta kirkon kielenä ja kirjakielenä ja näiden suhdetta aikakauden yhteiskunnalliseen ja kielelliseen ilmaisutapaan, on mahdollista hahmottaa aikakauden kulttuuria syvällisemmin. Tämän vuoksi olen kyseisen näkökulman kautta valaissut kristinuskoon pohjautuvan ajattelun kielellistä taustaa ja merkitystä kulttuurimme kehittämisessä sekä näin pohjastanut niiden yhteyttä sivistyskäsityksen muutoksen tarkastelussa. Cygnaeuksen avajaispuhe on uskonnolliselta retoriikaltaan runsas. Tämä on osoittautunut tutkimuksen kannalta mielenkiintoiseksi analysoinnin kohteeksi.

Voidaan esimerkiksi havaita, että uskonnollisen retoriikan myötävaikutuksella aineistossa esiintyvä kieli ilmaisee omanlaistaan juhlapuheisuutta, jossa runollisuus ilmenee sekä raamatullisina ilmauksina että usein käänteisessä sanajärjestyksessä nyky suomenkieleen verrattaessa. Aineiston lopussa runollisen juhlapuheisuuden korostus on nähtävissä esimerkiksi adjektiivien ”sydämellinen” tai ”palava” käytössä. Uskonnollisen retoriikan lisäksi tutkimusaineistosta on havaittavissa Cygnaeuksen ruotsinkielisyys, joka osaltaan vaikuttaa mielikuvaan puhujan persoonasta. Tästä esimerkkinä aineistossa muutamissa kohdissa esiintyvä sana ”tärkeä” joka Cygnaeuksen puheessa on välillä kirjoitettu muotoon ”terkeä”.

Kielellisenä puheenvuorona seminaarin vihkimäpuhetta on mahdollista tulkita eri tavoin näkökulmasta riippuen. Avajaispuhetta voi tulkita esimerkiksi hyvin hallittuna kasvatustieteellisenä esittelynä opetussuunnitelmiseen ja perusteluineen tai opettajuuden määrittelynä suomalaisessa koulutuskeskustelussa. Kielellisenä puheenvuorona huomioni kiinnittyy näiden raamien sisällä sekä raamatulliseen ja kirkonkieliseen symboliikkaan että puheen allegorisuuteen. Allegorisuutta esimerkiksi kuvastavat yksittäisten sanojen näkökulmasta puhuminen nuorukaisista ”taimeina”, jota voi analysoida niin uskonnollisena kuin kasvatustieteellisenä retoriikkana. Cygnaeus ilmaisee puheessaan ajatuksen opettajista, jotka puhuja kuvaa osana ”ensimmäisistä taimeista tässä tarhassa”

(Cygnaeus 1863, 15). Kuvaus on mahdollista tulkita viittauksena sekä Fröbelin (Lastentarha museo 2022) ajatukseen lasten puutarhasta (eli lastentarhasta) että viittauksena J. L. Runebergin runoon ja virteen ”Mä silmät luon ylös taivaaseen”. Virren suomennos ilmestyi samana vuonna seminaarin vihkimäpuheen kanssa (ruots. 1857, suom. 1863), jonka neljännessä säkeistössä lauletaan ”mä taimi olen sun tarhassas ja varten taivasta luotu” (Runeberg 1863).

Kasvatustieteellisestä näkökulmasta ”taimi” viittaus on mahdollista tulkita vahvistuksena modernin kasvatustieteen myötä syntyneelle ajatukselle ihmistaimen kasvattamisesta, jota saksankielinen ”bildung” laajemmassa saksalaisessa perinteessään ja merkityshistoriassaan kuvaa. Yksityiskohtaisemmin tässä perinteessä ”bildung” nähdään 1600-luvun pohjalta henkilökohtaisena uskonnollisena, hengellisenä ja moraalisena kasvuna Kristuksen kuvan (bild) mukaan että 1800-luvulla sekulaarina ilmiönä – emotionaalisenä, moraalisenä ja älyllisenä kehityksenä ja kasvuna omaan kulttuuriin ja kansalaisuuteen (Andersen 2021). Tämän taas voi nähdä osaltaan pohjaavan kulttuurin käsitteen (joka etymologisesti joltain osin rinnastuu sivistykseen) historiaan, ja joka alkaa maanviljelystä sekä muuntuu vähitellen tarkoittamaan myös hengenviljelyä.

5.4 Tutkimus- ja analyysimenetelmien hyöty ja haitta tässä tutkimuksessa

Valitsemani tutkimus- ja analyysimenetelmien hyöty tässä tutkimustyössä näyttäytyy parhaiten huolellisesti valittuna ja sopivana työkalupakkina suhteessa tutkimusaineistoon. Saadakseni erityisesti vastauksia tutkimusongelmaan sekä mahdollisimman paljon irti tutkimusaineistosta, istuvat analyysimetodeina niin lähiluku kuin teemoittelukin tutkimuksen tehtävänantoon. Lisäksi käsitehistoria tutkimuksellisenä linssinä sekä aineistossa ilmenevien rationaalisuuksien tarkastelu mahdollistavat tutkimustehtävää silmällä pitäen juuri tähän tutkimukseen sopivat työkalut. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, miten tutkimusaineistossa ilmenevien rationaalisuuksien tarkastelun tukee käsitehistoriallisen analyysin työstöä; käsitehistorian metodologiset lähtökohdat, kuten ymmärrys aikalaiskäsityksistä ja käsitteiden aikasidonnaisuudesta syventävät ymmärrystä aineiston poliittisista rationaalisuuksista.

Valitsemieni tutkimusmenetelmien rajoitteena voidaan nähdä esimerkiksi teemoittelu tyypillisenä laadullisen tutkimuksen analyysitapana, joka saattaa osaltaan ohjata liiallisen väljään aineiston käsittelytapaan ja tulkintaan. Analyysimenetelmien

haittina voivat olla myös ennakkokäsitykset (Juhila 2022). Tässä mielessä analyysin huolellinen työstö auttaa välttymään ennakko-oletuksilta ja ylitulkinnallisuudelta. Kuten Juhila (2022) korostaa, aineistoa herkästi kuunteleva analyysi edesauttaa analyysitulosten syntymistä niin, että teemat syntyvät analyysin tuloksina eivätkä esimerkiksi tutkijan ennakko-oletuksista käsin.

6. Tutkimusaineisto

Tässä osiossa esittelen tutkimusaineiston. Tutkimusaineistonani ovat Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuhe 14. elokuuta vuonna 1863 teoksessa Jyväskylän Seminaari 1863 – 1937 Muistojulkaisu (Mikkola, Leinonen & Rekola, 1937) sekä Jyväskylän yliopiston rehtorien Aino Sallisen (2000 – 2012) Matti Mannisen (2012 – 2017) sekä Keijo Hämäläisen (2017 – 2021) lukuvuoden avajaispuheet puheet. Rehtori Mannisen lukuvuoden avajaispuheet ovat vuosilta 2012 – 2016, rehtori Hämäläisen avajaispuheet vuosilta 2017 – 2021. Seminaarin muistojulkaisun alkuperäiskappaletta säilyttää Jyväskylän yliopiston Tiedemuseo. Rehtori Hämäläisen puheet ovat julkisesti verkossa, joskin Mannisen puheet ovat julkisia, mutta eivät aktiivisesti verkossa. Mannisen puheiden tiedostoformaattina on Jyväskylän yliopiston viestinnän asiantuntijan laatima word-dokumentti, alkuperäislähteet vaativat käyttäjätunnuksen. Rehtorien puheita säilytän tietokoneellani. Tutkimukseni sitoutuu Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) hyvään tieteelliseen käytäntöön. Tämä tarkoittaa, että noudatan tutkimuksessani tiedeyhteisön tunnustamia toimintatapoja; yleistä huolellisuutta ja tarkkuutta tutkimustyössä, tutkimustulosten tallentamisessa, esittämisessä ja arvioinnissa sekä rehellisyyttä (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2012).

6.1 Jyväskylän seminaarin muistojulkaisun 1863 – 1937 esittely

Tämän osion tarkoitus on lyhyesti pohjustaa sivistyskäsitteen analyysia rakentamalla kuva historiallisesta aikakaudesta, johon seminaarinaikainen tutkimusaineistoni sijoittuu.

Jyväskylän seminaarin muistojulkaisu 1863 – 1937 ilmestyi Seminaarin päättyessä vuonna 1937 ja sen toimittivat yhdessä Seminaarin viimeinen johtaja J. M. Mikkola (Mikko-setä), kansakoulun opettaja, kirjailija ja professori Artturi Leinonen sekä opettaja Sulo Rekola. Opettajaseminaari oli teoksen julkaisu vuoteen tullessa toiminut aktiivisesti yhteensä 74 vuotta. 827 sivuisessa muistokirjassa on kattavasti julkaistu seminaarilaisajan muistoja. Teoksessa löytyvät muun muassa Uno Cygnaeuksen

seminaarin vihkimäpuhe, opiskelijoiden muistelmia, matkakertomuksia, lauluja sekä seminaarin hovirunoilijaksi kutsutun Isa Aspin sekä keuruulaisen runoilijan Einari Vuorelan runoutta, tuntijakosuunnitelmia, henkilökuvauksia, valokuvia sekä luettelo opettajakunnasta, oppilaista ja johtajista.

Teosta, johon aineisto paikantuu, voi kuvailla elähdyttäväksi ja syvälliseksi historiikiksi, jonka muistelmat ja puheet antavat eläväisen kuvan silloisesta Suomesta, suomen kielen tyylistä ja tasosta lyhenteineen ja kohteliaine teitittelyineen. Lisäksi teoksesta välittyy myös ajankuvulle tyypillinen seminaarilaisten suomenmielisyys. Ajan hengen viljaa kuvastavat esimerkiksi kotikielenään ruotsia puhuvien suomen kielen opettelu, ruotsinkielisten sukunimien vaihtuminen ruotsinkielisiksi ja suomeksi runoilu. Erityisellä tavalla seminaarin alkuaikoja kuvastaa teoksessa muutoksen äärellä olon tuntu.

Teoksesta on havaittavissa ajan yhtenäiskulttuurin, kristillisisänmaallisen arvomaailman ja kasvatuksen vaikutus. 74 vuoden aikavälillä, teoksessa julkaistuissa muistoista ilmenee eriävien ajatusten sijaan yhteisesti koettu historia sekä yhtäpitävä ilo ja uhrautuvaisuus. Lähdekriittisesti on myös huomioitava, että kyseessä on muistojulkaisu ja juhlakirja, jonka luonteeseen ei sopinut kriittisyys ja jossa keskeistä oli ylevyys ja ylistäminen.

6.2 Jyväskylän seminaarin avajaispuheen taustatekijöitä

Kasvatustieteilijä Aukusti Salo (1937, 16, 17) esittää Jyväskylän seminaarin muistojulkaisussa, että vaikka Seminaarin avajaispuhe ei anna mullistavaa uutta kuvaan Uno Cygnaeuksesta tai seminaarista, on se ilmiselvästi asiakirjana historiallinen ja tärkeäarvoinen. Saloa on kiittäminen, että Cygnaeuksen vihkimäpuhe on aikanaan löytynyt Valtionarkistossa (nyk. Kansallisarkisto) säilytettävistä laajoista Uno Cygnaeuksen kokoelmista (n:o VIII). Cygnaeuksen ruotsinkielisyydestä huolimatta puhe on alun perin kirjoitettu suomeksi; Salon (1937, 17) mukaan tallella olevassa, ilmeisesti sanomalehdistöä varten tehdyssä ruotsinnoksessa, on Uno Cygnaeuksen merkintä ”käännös suomesta”. Ennen muistokirjan julkaisua 1930-luvun lopussa, ei seminaarin avajaispuhetta kummallakaan kielellä ole aikaisemmin julkaistu, syytä tähän ei tiedetä. Toisaalta, kuten Salo toteaa, Cygnaeus ei saattanut puhettaan painoasuun, vaan se oli tarkoitettu vain puhujan omaa tarvetta varten.

Kuvaillessa Seminaarin vihkimäpuhetta tutkimusaineistona, on huomioitava kaksi seikkaa. Ensinnäkin on tarkasteltava puheen taustatekijöitä; kyse on opettajan, papin ja luonnontieteilijän pitämästä puheesta, jonka kansainvälinen kokemuspohja on laaja. Ennen seminaarin johtamistyötä Cygnaeus toimi viisi vuotta pappina Alaskassa (1840 – 1845) sekä 12 vuotta koulun johtajana Pietarissa. Lisäksi Cygnaeuksella on taustallaan kansakouluun tutustumiseen liittyvät tutkimus- ja opintomatkat eri maihin kuten Ruotsiin, Saksaan ja Sveitsiin sekä näiden lukuisiin kaupunkeihin (Korpinen 2010). On myös syytä huomioida, ettei ylempiin säätyihin kuuluvien kohdalla kyseisen kaltainen tausta ollut poikkeuksellista. Suomalaisia säätyläisiä toimi Venäjän imperiumin palveluksessa suuria määriä tai olivat suuntautuneet Keski-Eurooppaan, jossa esimerkiksi opiskelivat tai tekivät matkoja.

Toinen huomion arvoinen seikka on taustoittaa kontekstia, jossa puhe pidettiin. Seminaarin vihkimäpuheessa on kyse sekä juhlapuheesta, että täyttymyksestä. Puheen pitämisen hetkenä käsillä on viimein monien vuosien ja lukuisten työläiden, kriittisten ja kritisoitujen vaiheiden siivilöimä hetki, jolloin ensikertaa kansamme historiassa Suomessa ollaan aloittamassa kansakoulun opettajien ja opettajatarten koulutus. Avajaispuhe on suunnattu laajalle yleisölle ja harkitun täsmällisesti; Suomen kansalle, Venäjän suuruhtinaskunnan senaatille ja keisarille, lehdistölle, kriitikoille, Jyväskylän kaupungille, seminaarin opettajille ja lehtoreille sekä erityisesti vasta aloittaville opettaja opiskelijoille.

Yhteenvedon voidaan todeta, että puheen merkityksellisyydestä johtuen aineiston sisällöllä on vahva historiallinen, julkinen ja yhteiskunnallisesti painoarvo, jonka sivistyshistorialliset lähtökohdat ovat paitsi kirikkaasti perustellut, myös edelleen havaittavissa suomalaisessa kasvatustieteellisessä ajattelussa ja keskustelussa (esim. Väliharju 2014). Marjasta ja Ihalaista (2022, tulossa) mukailleen tämän kaltainen kulttuurinen ymmärrys puheen kontekstista avaa juhlapuheen käsitehistoriallista näköalaa. Vaikka koulutuksesta ja suomalaisuudesta oli puhuttu jo aiemmin, on mahdollista, että esimerkiksi sivistys poliittisena momentumina tulisi tuosta hetkestä eteenpäin olemaan suomalaisuuteen ja koulutukseen sidottu yhteiskunnallinen ilmiö, jolloin kamppailu sen vallasta ja tilasta pohjautuisi vahvasti Cygnaeuksen tilaisuudessa esittämänsä sivistyksen määrittelyyn, arvottamiseen ja luomiseen. Kuten aineisto osoittaa, Cygnaeus tunnisti aiheen ajankohtaisen kriittisyyden.

6.3 Jyväskylän seminaarin avajaispuheen esittely

Tässä osiossa Jyväskylän seminaarin avajaispuhe on esitelty aikalaisperspektiivi huomioiden. Puheen esittely on jaettu kahteen osioon selkeämmän kuvan antamiseksi. Uno Cygnaeuksen vihkimäpuhe Jyväskylän seminaarin avajaisissa 14. elokuuta 1863 on kahdeksan sivun pituinen kirjoitettu teksti, joka on esiteltyä Jyväskylän Seminaari 1863 – 1937 muistojulkaisussa (Mikkola, Leinonen & Rekola 1937) sivuilla 9 – 16. Tässä tutkimuksessa avajaispuhetta tarkastellaan sekä kirjottajan, että lukijan näkökulmasta ja kirjoitettuna tekstinä. Tutkimusaineistona olevassa avajaispuheessa Cygnaeus puhuttelee tilaisuudessa ollutta juhlayleisöä.

Aineiston esittelyssä on tunnustettava sekä puheen ajankuvan mukainen juhlapuheisuus että vahva uskonnollinen retoriikka. Nämä ilmenevät puheessa esimerkiksi ylitsevuotavina kiitossanoina niin suuruhtinaskunnan keisarille kuin suureellisina ylistyssanoina Jumalalle. Uskonnollinen retoriikka esiintyy erilaisina raamatullisina kielikuvina, sitaatteina ja metaforina. Ottaen huomioon aikakaudelle tyypillisen puhuttelutavan, kirkonkielisyyden ja kirjakielen sekä Cygnaeuksen pappisviran, kyseinen juhlallisuus tilaisuudessa ilman minkäänlaista uskonnollista tai poliittista retoriikkaa olisi käytännössä mahdottomuus – minkä pohjalta uskonnolliseen päätökseen tai poliittiseen mielistelyyn nojaaminen olisi helposti kapea näkökulma aineistoon. Käsitehistoriallisen analyysin valossa puheen uskonnollinen retoriikka avaa näköalan ajalle tyypilliseen ajattelutapaan.

6.3.1. Kohti kansakoulua

Puheen voi jakaa karkeasti kahteen osaan, Suomen kansan historiaa valaisevaan ja kansakouluhankkeen prosessia kuvaavaan osuuteen sekä tulevaisuuteen katsovaan, ikään kuin matkalle varustavaan osuuteen. Ensimmäisessä osassa Uno Cygnaeus esittelee yleisellä tasolla, mutta yksityiskohtaisesti sen prosessin ja valtaisan hankkeen etenemistä, jonka tavoitteena on ollut opettajaseminaarin ja kansakoululaitoksen alkaminen Suomessa. Prosessin kuvaukseen sisältyy lyhyt katsaus sekä haasteiden koulimaan Suomen historiaan että Suomen kansan vaiheisiin sotineen ja nälkävuosineen. Lisäksi Cygnaeuksen avajaispuhe johdattaa tiedon maallistumisen äärelle. Vakuuttaakseen kuulijat kansakoulun sivistävästä tarkoituksesta, ja sen merkityksellisyydestä pohjakouluna, Cygnaeus

perustelee koulutuksen järjestämistä kirkon monopolista irrallisena, joskaan ei uskonasioista erillisenä. Näin Cygnaeus esittelee yhteiskuntarakenteellisen muutoksen tuulia, kuntien ja valtion piiriin kytkeytyvän koulutusjärjestelmän. Samaan hengenvetoon Cygnaeus oikaisee puheessaan myös mahdolliset väärinkäsitykset rippikouluun valmistavasta kansakoululaitoksesta sekä korostaa naisten tasa-arvoista asemaa koulutuksessa.

”Mainitun esittelöin pääasiallisena puutteena oli että ne katsoivat kansankoulun etenkin rippikoulun valmistus laitokseksi ja kansakoulun opettajain sivistystä varten perustettavat seminariot lukkarikouluiksi. Tämä käsitys ei ole suinkaan nyt enää ajanmukainen; tuomiokapitulein esittelöt eivät siis voineet tyydyttää yleisön vaatimuksia” (Cygnaeus 1863, 10).

”4neksi waimopuolten sivistykselle on ylimalkain annettava suurempi arvo kuin tähän asti on tapahtunut. Hallituksen ja seurakuntain tulee tämän päämaalin saaduttamiseksi etenkin auttaa tyttökoulujen perustamista ja waimon sivistykseen välttämättömänä aineena kuulua huokeasti ymmärrettävä anatomia, s.o. tieto ihmisen ruumiista sen jäsenistä sekä johdatus lasten ruumiin ja sielun hoitamiseen” (Cygnaeus 1863, 11).

Puheen edetessä sivistysprosessin kertaus on edennyt yksityiskohtaiseen esittelyyn ja kertaukseen siitä, millä tavoin, millaisella opetussuunnitelmalla, millaisella Keisarillisen Senaatin esittelyllä sekä millä perustein ja Senaatin myöntämin mandaatein opettajaseminaari ja kansakoulut tulisivat nyt muodostumaan.

6.3.2. Katse tulevaisuuteen

Puheen toiseen osaan tultaessa Cygnaeus on siis kuljettanut kuulijat ja lukijan yleisellä tasolla läpi Suomen historian vaiheiden sekä läpi kansakoulu- ja opettajaseminaarihankkeen haastavan, työlään ja julkisesti koetellun seitsenvuotisen prosessin näkemyksineen. Tämän jälkeen Uno Cygnaeus johdattaa kuulijan käsillä olevaan juhlalliseen hetkeen ja julistaa Jyväskylän opettajaseminaarin avatuksi, jonka myötä katse suuntautuu tulevaisuuteen. Puheen sävy muuntuu yleisen tason esittelystä yksilötasolle; aineistossa puhutaan yleisölle aiempaa kohdistetummin ja näkemyksellisemmin

puhuttelemalla Jyväskylän kaupungin asukkaita tai rinnastamalla kansan sivistyksen harrastamisen ”katoamattomaan kunniaan”.

”Nyt viimeinkin se juhlallinen päivä koittanut, jona ensimmäinen seminario kansan opettajain ja opettajattarien sivistämiseksi on avattava täyttämään meidän kansamme kieltämätöntä tarpetta. Tänä juhlallisena hetkenä saan siis minä seminarion virantoimittajana Johdattajana julistaa tämän veliaikaisen seminarion avatuksi. Sydämeni on kuin täytätynä palavalla kiitollisuudella Jla kohtaan, joka johdatti tämän tärkeän asian hyvään alkuun, en voi olla lausumatta alamaista kiitollisuuttamme meidän jalolle Keisarillemme joka itse pani tämän kysymyksen alulle, sekä Keisarilliselle Senaatille, joka kiitättävällä hartaudella on kaikin voimin tärkeitä asiaa edistänyt. Tästä palavasta kansan sivistyksen harrastamisesta on meidän nykyinen hallituksemme nauttiva katoamattoman kunnian nykyiseltä ja tulevaisilta suvuilta” (Cygnaeus 1863, 13).

Seminaarin avatuksi julistamisen jälkeen puhe etenee ylitsevuotaviin kiitoksiin Jumalaa, Keisaria sekä Jyväskylän kaupungin asukkaita kohtaan. Cygnaeuksen puhe fokusoituu tämän jälkeen opettajuuteen, opettajan olemuksen luonnehdintaan ja määrittelyyn, jossa puhuja korostaa ”opettajanrakkaudeksi” kutsumaansa piirrettä. Puheen kaksi viimeistä sivua ovat omistettu nuorille. Tässä kohden Cygnaeus puhuu nuorisolle kuin isä lapsille. Sävy on kasvattava ja identiteettiä vahvistava. Cygnaeus avaa kansan sivistystehtävää ja kansan opettamisen merkityksellisyyttä nuoremmilleen kuten vain asemassaan oleva opettaja ja pappi voi.

”Olettekos N. Yst. nöyrällä rukouksella anoneet Herralta että Hän valaisisi teitä Henkensä valolla oikein käsittämään ja arvossa pitämään sen korkean pyhän kutsumuksen suuren merkityksen, johon te olette valitut. M.N.Y. Isänmaa pitää täydestä syystä kansakouluinopettajaseminarioria kelvollisten rehellisten kristillisten opettajain ja kasvattajain istukasmaanna. Te olette ensimmäiset taimet tässä tarhassa ja teitä monet silmäilevät teille lyö moni sydän, teidän edestänne nousevat monet rukoukset, jospa teidänkään sydämenne ei olisi kylmä” (Cygnaeus 1863, 15).

Cygnaeuksen puhe jatkuu opettavaiseen sävyyn, jossa kristillisen ihmiskäsityksen ja periaatteiden mukaan korostuvat opettajuus ja opettajan identiteetti. Tämän pohjalta Cygnaeus painottaa sydämen asennetta, rehellisyyttä itseään ja muita kohtaan, vaivannäköä ja työteliäisyyttä. Puheen loppuosassa luonnollisesti uskonnollinen retoriikka on vahvaa ja vetoavaa. Puheen sävy näyttäytyy, jos ei tiukkana, kuitenkin rehellisenä ja vaatimusten edessä rohkaisevana. Lopuksi Cygnaeus papinviran ominaisuudessaan siunaa tulevat opettajat johdattaen yleisön yhteiseen rukoukseen. Kyseinen puheen loppuosio osoittautuu aineiston juhlapuheisuuden huippukohdaksi; yhteiskunnallinen puhe vaimenee, vakuuttavimmatkin perustelut ja opettajuuden määrittely jäävät taka-alalle. Jäljelle jää pyyntö, jossa Cygnaeus toimii yleisön äänenä:

"Siunaa seminarion opettajia ja varusta heitä valolla, voimalla totisella opettajarakkautella ja anna heidän sovussa ja yksimielisyydessä täyttää terkeän työnsä. Siunaa tämän kaupungin joka joka meidän laitokselle on suojapaikan antanut ja anna sen edistyä maallisissa ja hengellisissä riennoissansa. Siunaa maamme hallituksen liiatenkin jalomielisen rakastetun Suuri Ruhtinaamme ja herätä Hänen sydämessään edespäin saman lempeyden Suomen maalle kuin hän tähän asti on osoittanut. Siunaa meidän rakas suloinen Suomi ja ota laupeudestas pois se raskas risti joka painaa meidän päällemme. Siunaa Sinun valtakuntasi maan päällä ja kasvata, kutsu uskollisia työmiehiä Sinun viinamäessä työmiehiä jotka pelvotta itsensä säästämättä uhravat jaloimmat voimansa, verensä henkensä Sinun valtakuntasi levittämiseksi, antaen Sinulle kunnian, sillä Sinulle olkoon kiitos ja kunnia. Amen" (Cygnaeus 1863, 16).

Seminaarin avajaispuheessa on erittelyn kautta pyritty esittelemään aineiston piirtämä kuva historiallisesta hetkestä, jolloin opettajakoulutus alkoi Suomessa. Ennen kaikkea puhe tarjoaa kuvan perusteista ja lähtökohdista, joiden pohjalta suomalaista koulutusta ja sivistystä lähdettiin rakentamaan.

6.4 Rehtori Aino Sallisen puheet

Tässä osiossa esittelen tutkimusaineistonani toimivat Jyväskylän yliopiston rehtori Aino Sallisen lukuvuoden avajaispuheet. Rehtori Aino Sallinen on taustaltaan puheviestinnän professori ja toimi yliopiston pitkäaikaisimpana rehtorina vuosina 1992 - 2012.

Avajaispuheet toimivat kurkistusikkunana ja verrokkiaineistona sivistyskäsityksen muutosta analysoidessa. Puheiden valintaperusteen kriteerinä oli, että puhe olisi lukuvuoden avajaispuhe. Pääsy tutkimusaineistoon käsiksi ei sujunut ongelmitta. Apuna toimivat Jyväskylän yliopiston Viestintäpalveluiden asiantuntijat, jotka paikansivat verkossa ilmestyneet Sallisen puheet. Pääsy aineistoon kuitenkin estyi teknisistä syistä, sillä arkistoidut puheet eivät ole aktiivisesti tarjolla verkossa. Tiedemuseon käsikirjastosta löytyi onneksi fyysinen painos Sallisen puheita ja kirjoituksia.

Tutkimusaineistona ovat viisi Jyväskylän yliopiston lukuvuoden avajaispuhetta, jotka ovat ilmestyneet kootusti Sallisen teoksessa ”Yliopisto myötätuudessa, puheita ja kirjoituksia 2000 - 2012” (Sallinen 2013). Puheet ovat julkaistu otsikoilla ”Yliopiston kolmas tehtävä” (2000, 285), ”Suomi sosiaalisten innovaatioiden mallimaaksi” (2003, 51), ”Kilpajuoksu osaajista kiihtyy” (2005, 143), ”Yliopisto uudistus vauhdittamaan Suomen menestystä” (2009, 65) sekä ”Pysyvyys ja muutos yliopiston voimavarana” (2011, 299). Puheissa käsitellään Suomea osaamisen mallimaana ja suomalaista yhteiskuntaa sekä tietoyhteiskuntana, että hyvinvointiyhteiskuntana. Myös puheissa esiintyneet käsitteet, kuten globalisaatio, verkostoituminen, strategia, tiedeyliopisto, teknologia, talouskasvu, innovaatio, hyvinvointi ja ekologisuus ilmentävät 1990-luvun sekä 2010-luvun ajan henkeä.

Sallisen avajaispuheet sijoittuvat kunkin vuoden syyskuuhun, yliopiston lukuvuoden avajaisiin. Avajaispuheiden rakenne noudattelee usein kyseisille juhlapuheille tyypillistä kaavaa, joissa usein ilmenee jokin keskeinen käsiteltävä teema, kuten kilpailukyky tai globalisaatio. Puheiden alussa yleisellä tasolla avataan usein Jyväskylän yliopiston tutkimuskenttää, strategiaa tai korostetaan yliopiston saavutuksia ja yhteiskunnallisen toimijuuden merkityksellisyyttä. Puheissa myös huomioidaan tyypillisesti niin laajempi yleisö kuin henkilökunta ja opiskelijat. Avajaispuheiden lopussa esitetään usein jokin kokoava loppukaneetti, huipennus tai haaste. Kuva Sallisen avajaispuheiden rakenteellisista ratkaisuista ja sisällöllisistä näkökulmista ilmentävät päämäärätietoista, hyvin hallittua ja huoliteltua suunnitelmallisuutta ja viestintää. Kuten sitaatti emeritarehtori Sallisen puhuessa yliopiston toiminnan kasvusta ja rahoituksesta osoittaa:

”Yliopistojen historiallista, yhteiskunnallista ja sivistyksellistä tehtävää ei voida tietenkään nähdä näin kapeasti” (Sallinen 2000, 269).

On huomioitava, että Rehtori Aino Sallisen toimintakausi sijoittui suurten yliopistollisten muutoksien keskiöön, jonka eräänä painopisteenä näyttäytyi vuonna 2010 voimaan tullut yliopistolaki. Lain tavoitteena oli suoda yliopistoille lisää autonomisuutta suhteessa valtioon. Esimerkiksi Tampereen yliopiston entinen rehtori sekä rehtorienneuvosto Unifin hallitusjäsen Liisa Laakso (2018) tarkastelee kriittisesti vuonna 2010 voimaan tulleen yliopistolain vaikutuksia. Laakson (2018) mukaan lakiuudistuksen myötä rehtorista tehtiin ”toimitusjohtaja” sekä hallituksen roolia strategisina päätöksentekijöinä vahvistettiin – lisäksi vähintään 40 prosenttia hallitusjäsenistä oli valittava ulkopuolelta, esimerkiksi liike-elämästä. Sallisen puheissa on pyritty vastaamaan niin yliopiston kuin yhteiskunnan ajan haasteisiin sekä korostamaan yliopiston perinteistä koulutus- ja tutkimustehtävää yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen rinnalla.

6.5 Rehtori Matti Mannisen puheet

Emeritusrehtori Matti Mannisen toimintakausi sijoittui Sallisen jälkeiseen aikaan vuosille 2012 – 2017. Manninen on taustaltaan fyysikko. Kuten Sallisen puheiden kohdalla, myöskään pääsy Matti Mannisen lukuvuoden avajaispuheiden äärelle ollut itsestään selvää. Apunani toimivat jälleen yliopiston Viestintäpalvelut, jotka auttoivat pääsyn yksityisesti verkossa tarjolla olevaan aineistoon. Tutkimusaineistona ovat viisi Mannisen lukuvuoden avajaispuheita vuosilta 2012 – 2016. Lukuvuoden avajaispuheet ovat otsikoidut seuraavasti: ”Jyväskylän yliopisto on nyt ja tulevaisuudessa tiedeyliopisto” (2012), ”Tieteellinen tutkimus on myös kilpailua” (2014) sekä ”Tutkija tarvitsee sekä yrittäjän että taiteilijan asennetta” (2016). Vuoden 2013 ja 2015 avajaispuheita ei lähdeaineistossa ole otsikoitu.

Myös rehtori Matti Mannisen avajaispuheet noudattelevat juhlapuhemaista kaavaa ja yleisön puhuttelun tapaa. Puheissa huomioidaan myös kansainväliset opiskelijat ja henkilökunta puhumalla englannin kielellä. Mannisen puheet ovat tyypillisestä juhlapuhemaisuudestaan huolimatta niin rakenteeltaan kuin sisällöltään polveilevia, jossain määrin rikkonaisia sekä ikään kuin ilman selkeää suuntaa. Kantavaa, yhtenäistä teemaa tai näkökulmaa voi olla hankala tavoittaa. Puheissa tuodaan yhtäältä ja jossain

määrin nostalgisoiden, ilmi Jyväskylän yliopiston seminaarilaiset juuret ja toisaalta samaan hengenvetoon puhutaan tietotekniikasta, verkkovälitteisyydestä, talouden kiristymisestä, valtion leikkauksista, yrittäjyydestä, yliopistosta organisaationa ja muutoksesta. Rehtori Mannisen toimintakausi sijoittui Sallisen jälkeisen ajan uudistuneen yliopistolain vaikutusten käytännön realisoitumiseen ja tässä mielessä kenties odotuksien ja paineiden sävyttämään, haastavaan taitteeseen.

”Sujuvoassa toiminnassa päätöksiä pitää pystyä tekemään nopeasti, mikä edellyttää tiettyä valtaa ja vastuuta johtajille. Emme voi antaa sääntökokoelman johtaa yliopistoa, vaikka se olisi kuinka demokraattisesti laadittu. Olen oppinut, että byrokratian vähentäminen ei ole helppoa. Samaan aikaan, kun puramme sääntelyä, korvaamme ohjeistusta uudella. Nyt olemme taas tehostamassa yliopiston toimintaa usealla rintamalla ” (Manninen 2016).

Edellinen on sitaatti Mannisen toimintakauden viimeisestä avajaispuheesta. Kuten Sallisen kohdalla, myös Mannisen puheista on havaittavissa pyrkimys vastaamaan laajoihin niin organisaatiotason kuin yhteiskuntatason muutoksiin yliopiston tehokkuus- ja rahoitushaasteiden keskellä.

6.6 Rehtori Keijo Hämäläisen puheet

Vuodesta 2017 eteenpäin Jyväskylän yliopiston rehtorina on toiminut Keijo Hämäläinen. Hämäläinen on taustaltaan fysiikan professori. Jyväskylän yliopiston verkkosivuilla (2022) olevan esittelyn mukaan Keijo Hämäläinen on tehnyt useiden vuosien ajan tutkimustyötä niin Yhdysvalloissa kuin Ranskassa. Lisäksi Hämäläinen on valittu Helsingin yliopiston vuoden viestijäksi vuonna 2010 sekä fysiikan laitoksen vuoden opettajaksi kolme kertaa. Rehtorin työn ohessa Keijo Hämäläinen vaikuttaa lukuisissa kansallisissa luottamustehtävissä, kuten esimerkiksi Suomen yliopistojen rehtorineuvoston Unifin hallitusjäsenenä (puheenjohtaja 2020 ja 2021), vuodesta 2020 eteenpäin Sitran hallitusjäsenenä sekä Suomen kulttuurirahaston hallitusjäsenenä vuodesta 2021 (Jyväskylän yliopiston verkkosivut 2022).

Pääsy kyseisen tutkimusaineiston pariin oli suoraviivaista, sillä Keijo Hämäläisen lukuvuoden avajaispuheet ovat toistaiseksi julkisesti Jyväskylän yliopiston

verkkosivuilla. Tutkimusaineisto käsittää viisi rehtori Hämäläisen lukuvuoden avajaispuhetta. Avajaispuheet ovat otsikoitu seuraavanlaisesti: ”Yliopiston vahvuus pohjaa yksilöihin ja yhteistyöhön” (2017), ”Vaikuttava sivistysyliopisto” (2018), ”Jyväskylän yliopistossa valmius perustaa valtakunnallinen opettajien koulutuksen ja kehityksen tutkimuskeskus” (2019), ”Yhdessä eteenpäin” (2020) sekä ”Yliopisto kutsuu tiedon äärelle” (2021). Kuvaillessaan yliopiston strategiaa Hämäläinen toteaa:

”Työstä on kiteytyessä missioksemme olla ”vaikuttava sivistysyliopisto”. Vaikuttava sivistysyliopisto. Näihin kahteen sanaan kiteytyy vaikuttavalla tavalla yliopistollinen perustehtävämme” (Hämäläinen 2018).

Avajaispuheet ovat rakenteeltaan huoliteltuja, selkeästi eteneviä ja juhlapuheisuudessaan laajan kohdeyleisönsä huomioivia. Viestintä on johdonmukaista, sävy nuorekasta ja kukin avajaispuhe esiintyy tematiikaltaan relevanttina puheenvuorona aikansa ajankohtaisiin aiheisiin. Lukuvuoden avajaispuheissa käsitellään selkeällä otteella esimerkiksi yliopiston strategiaa sekä yksilöä ja yhteisöllisyyttä osaamisen näkökulmasta. Lisäksi korostetaan tutkitun tiedon merkityksellisyyttä, määritellään yliopiston sivistystehtävää ja yliopiston arvopohjaa. Kuten edeltäjien kohdalla, myös Hämäläisen toimintakautta taustoittaa yliopistollinen muutos, joka Hämäläisen kohdalla liittyy erityisesti koronapandemian vaikuttamiin yhteiskunnallisiin muutoksiin. Yhtäältä nopea yhteiskunnallinen käänne ja muutos sekä toisaalta puheiden lämmin sävy ja yhdessä tekemisen korostus (Hämäläinen 2020) esiintyvät vuoden 2020 ja 2021 lukuvuoden avajaispuheissa. Muuttuneen työn kulttuurin vaikutus, kuten etätyöt ja digiloikka, siivittävät puhetta yhteisöllisyydestä ja hyvinvoinnista. Lisäksi tutkitun tiedon alleviivaaminen vastauksena ”disinformaatiolle ja vaihtoehtoiselle totuudelle” korostuvat (Hämäläinen 2021).

7. Analyysi

Tässä luvussa pureudutaan aineiston analyysiin. Aluksi tarkastellaan yksityiskohtaisesti jo metodologialuvussa pohjustettua seminaarinavajaispuheen allegorisuutta aikalaisnäkökulmasta ja tämän jälkeen tarkastelen tutkimusaineistoissa esiintyvää

sivistykseen liittyvää tematiikkaa. Käsittelyn kohteena ovat koko tutkimusaineisto; Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuhe (1863) sekä rehtoreiden Aino Sallisen (2000 – 2012) Matti Mannisen (2012 – 2016) ja Keijo Hämäläisen puheet (2017 – 2021). Tämän jälkeen käsitellään rehtorien puheissa esiintyviä rationaalisuuksia käsittelemällä rehtorien puheissa ilmeneviä sivistyskäsitykseen liittyviä poliittisia teemoja. Analyysiluvun lopussa palataan tutkimuskysymyksiin tarkastelemalla, mitä vastauksia analyysi antaa kysymyksiin. Tämän pohjalta lopuksi esitellään luokitteluperusteiksi kehitetyt kategoriat eli analyysityön perusteella tehdyt tutkimustulokset.

7.1 Kielellinen analyysi

Tässä osiossa tarkastelen käsitehistoriallisen otteen mukaisesti seminaarin avajaispuheen (1863) kieltä. Metodologia luvussa esitellyn alustuksen pohjalta olen tässä osiossa kiinnittänyt huomiota sekä seminaarin avajaispuheen lähtökohtiin ja taustoihin että allegorisuuteen laajemmin. Kielellisen analyysin tavoite on avata aikakauden kielellistä rikkautta sivistyskäsityksen muutoksen tarkastelun taustana sekä kielen välineellistä yhteyttä ajatteluun ja ihmisen toimintaan.

Esimerkiksi aineiston allegorisuus ilmenee selkeimmin puheen laajemmassa tematiikassa, jonka temaattisessa tulkinnessa kansakoulun opettajat esitetään ikään kuin opetuslapsina, jotka tullaan aikanaan lähettämään kaikkeen maailmaan suorittamaan annettua tehtävää jumalallisella pieteetillä. Tekstissä ilmenee vertauskuvallisuus Raamatun kertomuksissa esitettyyn lähetyskäskyyn viittaavaan tapahtumaan, jonka mukaan Kristuksen opetuslapset lähetettiin maailmaan levittämään evankeliumia kaikelle kansalle (esim. Mark. 16:15). Kuten Cygnaeus avajaispuheessaan asian esittää:

”Yst. Meillä on suuri työ tehtävänä, toimitusala, joka Suomen kansan tulevaisuudelle on oleva sanomattoman vaikuttava, sillä meidän tulee sivistää ne opettajat ja opettajattaret, jotka tulevat kansaan voimakkaasti vaikuttamaan” (Cygnaeus 1863, 13).

Sitaatti on vain raapaisu aineistoa läpivalaisevasta tematiikasta, jossa esimerkin kaltainen suuren tehtävän tuntu on havaittavissa läpi aineiston. Korkeamman tehtävän tuntu ilmenee myös Cygnaeuksen kuvaillessa ”kansan sivistämistä sivistyskäsityksen”, hänen painottaessaan ”kansan korottamista tietoihin, taitoihin ja toimeliaisuuteen” tai

puhuessaan "korkeasta pyhästä asiasta" (Cygnaeus 1863, 13, 16). Vaikka avajaispuheen uskonnollinen retoriikka ja allegorisuuden värittävä puhe on aikakaudelle kielellisesti tyyppillistä, toimii se aineistossa myös harkittuna, yleisöä vakuuttavana retorisenä keinona ja motivaationa aikansa kohdeyleisölle – aikakauden yleisölle juutalais-kristillinen tarusto oli entuudestaan hyvin tuttua.

Puheen tyyllisiä seikkoja tukevat sekä Uno Cygnaeuksen asema pappina, että Cygnaeuksen elinaikana käytössä oleva Raamatun käännös. Kyseinen käännös oli vuoden 1776 suomenkielinen Biblia, jonka eräänä pohjateoksena on todennäköisesti käytetty vuoden 1611 vanhaa englantia esittelevää Kuningas Jaakon käännöstä (King James Bible). Aineistossa on huomattavissa määrin havaittavissa vuoden 1776 Biblia käännöksen mukaisia sanoja ja ilmaisuja, jotka voivat kuulostaa nykysuomen kieleen tottuneeseen korvaan erikoisilta. Esimerkiksi Cygnaeuksen siteeratessa seminaarin opettajille Korintin seurakunnalle suunnattua, tunnettua "Suurin niistä on rakkaus" -lukua (Cygnaeus 1863,14 & 1.Kor.13), kuvastuu sitaatissa suoraan aikakauden kielellinen sointi:

"Kenellä ei ole totista opettajanrakkauden voimaa hänen ei pitäisi koskaan joutua opettajaksi. Jokaisen opettajan tulisi muistaa nämä sanat: jos puhuisin ihmisten ja enkelein kielillä eikä minulla olisi rakkautta, niin olisin kuin helisevä vaski ja kilisevä kulkuinen" (Cygnaeus 1863, 14).

Kuva aikakauden kielestä ja vuoden 1863 avajaispuheen tyyllistä seikoista sekä näiden pohjautumista yleisemmin kyseisen aikakauden suomen kielen käyttöön, on hyvin havaittavissa rinnastaessa näitä vuoden 1933 – 1938 käännöksen jälkeen ilmestyneeseen 1990-luvun Raamatun käännökseen. Esimerkiksi "Kumiseva vaski tai helisevä symbaali" (1992) ilmaistaan vuoden 1776 käännöksessä muodossa "helisevä vaski tai kilisevä kulkuinen" ja vastaavasti "rakkaus on laupias" (1776) esiintyy muodossa 1992 käännöksessä "rakkaus on lempeä". Lisäksi esimerkiksi lausahdus "ei käyttäydy sopimattomasti, ei etsi omaa etuaan, ei katkeroidu" (1992) ilmaistaan 1700-luvun Bibliassa muodossa "ei hän käytä itsiänsä sopimattomasti, ei omaansa etsi, ei hän vihaan syty" (1776). Viimeksi mainitun esimerkin tyyllinen samankaltaisuus näyttäytyy aineistossa esimerkiksi seuraavan otteen kielellisessä tyyllissä, jossa tarkastelun huomio kiinnittyy sanoihin "oppilaisillemme", "sivyllistä" ja "olennollamme":

”Meidän ei tule ainoastaan teroittaa oppilaisillemme tietoja vaan myös mielenlaadun sivistystä vakavuutta ja tärkeän kasvattajaviran palavaa rakkautta. Sen tähden on vaatimuksena ettemme ainoastaan opetuksellamme luokassa vaan myös koko olennollamme sekä koulussa että ulkona koemme vaikuttaa meidän uskotun nuorison (sivistystä) edistystä” (Cygnaeus 1863, 13).

Avajaispuheen yksityiskohtainen kielellinen tarkastelu avaa aineiston tutkimuksellista antia. Kielen tarkastelun perusteella voidaan tehdä esimerkiksi havaintoja siitä, mihin Cygnaeukselle kenties sekä persoonana tyypillinen että aineistolle tyypillinen kieli-, puhe- ja kirjoitustapa pitkälti perustuu. Tämä on hedelmällistä eritoten seminaarin avajaispuhetta käsittelevässä käsitehistoriallisessa analyysissä, sillä kielen välineellinen yhteys ajatteluun ja sitä kautta ihmisen toimintaan, on ollut ja on yhä osa kulttuuria muokkaavaa muutosvoimaa, jota tässä tutkimuksessa on antoisaa tarkastella aikalaisperspektiivin avulla. Aineiston kielellisen tarkastelun kautta olen pyrkinyt toteuttamaan Marjasen ja Ihalaisen (2022, tulossa) korostamaa aikakauden kulttuurista ymmärrystä. Tarkastelemani näkökulman mukaan seminaarin avajaispuheen uskonnollinen retoriikka, vahva allegorisuus sekä harkitun-oloinen vakuuttavuus sivistykseen viittaavine osuuksineen, osoittavat Cygnaeuksen ottavan oman paikkansa käsitteiden historiallisessa määrittelyssä ja luomisessa. Tällä tavoin käsitehistoriallisen analyysin näkökulmasta, avajaispuheessa toteutuu käsitteiden arvottamisen kautta käyty kamppailu tilasta ja vallasta (Marjanen & Ihalainen 2022, tulossa).

7.2 Sivistyskäsitteeseen liitettäviä teemoja seminaarin avajaispuheessa

Tässä osiossa tarkastelen tutkimusaineistoissa esiintyviä sivistykseen liitettäviä teemoja, linjauksia ja kategorioita. Aluksi esittelen aineistossa esiintyviä sivistykseen liitettyjä substantiiveja ja asiayhteyksiä, jonka jälkeen kategoriat käsitellään erikseen. Käsitehistorian tarkastelun keinoin analysoin aineistossa sivistyksen rinnalla esiintyviä substantiiveja kuten opettaja tai kansa. Uno Cygnaeuksen Seminaarin vihkimäpuheessa (1863) on tekemäni analyysin mukaan osoitettavissa yhteensä 23 kohtaa, katkelmaa ja lauseyhteyttä, jossa erityisesti mainitaan sivistys tai selkeästi viitataan sivistykseen joko asiayhteyden kautta tai sivistystä vastaavaa synonyymia käyttäen. Aineiston analyysin perusteella kansan sivistyminen on Cygnaeuksen näkökulmasta välttämätön tarve. Sivistys ilmenee

sekä aktiivisena toimijuutena ja tekijyytenä että tekijänä, joka mahdollistaa tähän liittyvien tärkeiden ja tarpeellisten päämäärien toteutumisen.

Aineistossa sivistyksen yhteydessä eniten esiintyvät substantiivit ovat *kansa, opettajat ja opettajattaret* sekä *nuoriso*. Analyysini mukaan nämä osoittavat yksiselitteisesti ja päämäärätietoisesti kenen toimesta ja ketä varten sivistyminen tapahtuu. Näiden lisäksi muita käsittehistoriallisen tutkimukseni kannalta merkityksellisiä aineistossa esiintyviä substantiiveja ovat *isänmaa, Suomi, tarve, seurakunta, toimi, harrastus, velvollisuus ja tulevaisuus*. Nämä avaavat kuvaa puitteista, joiden sisällä tai myötävaikutuksella sivistysprosessi tapahtuu. Lisäksi edellä mainitut valaisevat taustaa sivistyksen laajasta toiminnallisesta kontekstista, jonka osista suomalainen kulttuuri ja yhteiskunta koostuvat. Substantiivinen toimeliaisuuteen ja harrastuneisuuteen viittaavat tekijät yhdessä isänmaan ja seurakunnan kanssa kuvaavat sivistykseen aineistossa liitettävää aktiivista, yhteistä ja osallistavaa luonnetta.

Substantiivien rinnalla aineistossa esiintyy myös analyysin kannalta hyödyllisiä adjektiiveja, verbejä ja ilmaisutapoja, jotka osaltaan rakentavat aineiston valossa kuvaa sivistyskäsitykseen liitettävistä teemoista. Adjektiiveja tarkastelemalla piirtyy kuvaa, millaisesta sivistyksestä aineistossa on kyse. Tällaisia sivistykseen liitettäviä adjektiiveja ovat *korkea, kukoistava, tarpeellinen, välttämätön ja loistava*. Analyysini mukaan adjektiiveihin liittyvät ilmaisut vahvistavat puheessa ilmenevää sivistyskäsityksen vahvaa merkityksellisyyttä. Aineistossa puhutaan sivistyksestä ylevöittävin termein, ikään kuin painotuksena sille, millaisesta sivistyksestä ja sivistyksen päämääristä halutaan olevan kyse. Päämäärätietoista ja ylevää puhetapaa tukee aineistossa ilmenevä kansan sivistys, joka on *sisällistä voimaa vaikuttava, isänmaan tärkein asia* sekä *pyhä toimi*. Lisäksi sivistys käsitteen rinnalla esiintyvä joukko verbejä liittävät sivistys käsitteeseen vastaavasti luonnehdinnan, jonka kautta kenties parhaiten hahmottuu suomalaisen sivistyksen päämäärä. Verbit ovat *korottaa, auttaa, uhrautua ja kukoistaa*.

7.2.1. Koulutuksen ajankohtaisuus

Seuraavissa osioissa esittelen aineistosta tekemiäni löydöksiä kategorisoidummin keskittyen tässä osiossa koulutukseen. Analyysin perusteella sivistyskäsitys näyttäytyy esimerkiksi eräänlaisena perusteellisena vastauksena vallitsevan aikakauden kansansivistykselliseen ja koulutukselliseen tarpeeseen sekä tähän liittyvään julkiseen

keskusteluun ja kysymyksenasetteluun. Tämä koski Cygnaeuksen kasvatustieteellisestä näkökulmasta käsin katsottuna Suomesta uupuvaa järjestäytyntä ja tavoitteellista kansan kouluttautumista (Cygnaeus 1863, 11). Opettajaseminaarin ajankohtaisuus, ajankohtaisen tarpeen tunnustaminen sekä tarkoin suunniteltu organisointi, järjestyminen ja struktuuri tämän syntymiseksi kansakouluineen, ovat puheen ensimmäinen suuri linjaveto. On huomioitava, että aineistoissa ei kuitenkaan juurikaan substantiivien tasolla puhuta suoraan koulutuksesta; koulutus esiintyy pikemminkin aineistoa kannattelevana peruskysymyksenä, jonka välineenä kansan sivistäminen toimii.

7.2.2. Opettajuus ja kristillinen maailmankuva

”Opettajan rakkaus, missä se on oikea, on vastamaton voima joka kaikki voittaa. Tämä kaikkea valloittava voima synnyttää ihanana siunauksena rakkauden oppilaisten sydämissä, avaa heidän mielensä opettajille ja sillä onkin terkäin voitettu. Kenellä ei ole totista opettajanrakkauden voimaa hänen ei pitäisi koskaan joutua opettajiksi. Jokaisen opettajan tulisi muistaa nämä sanat: jos puhuisin ihmisten ja enkelein kielillä eikä minulla olisi rakkautta, niin olisin kuin helisevä vaski ja kilisevä kulkuinen. M. Ys. Me tiedämme ettei ihminen voi itsellensä antaa tätä totista, syvää, puhdasta opettajarakkautta. Se tulee miten kaikki hyvä lahja kaikki täydellinen lahja ylhäältä, valkeuden Isältä, pyhältä rakkaudelta. Se virttaa tästä lähteestä, jokaiseen sydämmeen, joka uskon siteellä on Kristuksen kautta Jumalan yhteydessä. Usko tulee niin kuin Ap. sanoo saarnasta ja saarna Jlan sanasta. Rakentakaamme siis opetustyömme sille elämän sanalle joka puhuu meille pyhässä Raamatussa ja rukoilkaamme nöyrästi ja hartaasti Pyhää hengeä joka yksin voi lahjoittaa selkeän, valon järkähtämättömän uskollisuuden, väsymättömän rakkauden jonka tarvitsemme siunatulle työllemme” (Cygnaeus 1863, 14).

Esimerkin mukaisesti aineistossa ilmenee vahva opettavaisuus, joka on pyrkimystä keskeisten käsitteiden kuten opettajuuden määrittelyyn. Tämä luo kuvan millaisesta aineistosta on kyse; perustavanlaatuisesti tärkeästä ja historiallisesta avajaispuheesta, jollaista ei ennen ollut pidetty. Kuten sitaatti osoittaa, opettajanrakkaus näyttäytyy aineistossa eräänä opettajuuden elintärkeänä elementtinä, jonka kautta opettajuus ja opetustyö aineistossa määrittyy. Cygnaeus osoittaa puheessa

maailmankuvansa pohjalta rehellisesti ja käytännönläheisesti millaiselle perustalle Suomessa opetustyö tulee lähtökohtaisesti rakentua. Lisäksi Cygnaeus tässä kohden erottelee, millaisesta rakkaudesta on kyse, kun puhutaan opettajanrakkaudesta; mikä kyseessä olevan rakkauden funktio ja vaikutus on suhteessa opettajuuteen ja oppilaaseen.

”Opettajalle ja kasvattajalle ovat enemmän kuin muille ihmisille nämä sanat sanottuna: Parannu itse niin paranee! Sen tulee meidän R. Yt. joka päivä vilpittä tutkiskella itseämme Jlan edessä, totisella hartaudella ja sydämellisellä rukuoksella Herralle joka on heikkoudessamme voimakas tehdä työtä oman edistymisemme, yhä paremmin voidaksemme täyttää korkean, pyhän kutsumuksemme. Tuntiessamme ihmisvoiman puuttuvaisuuden huokatkamme alati jokaisen työn alussa Herra auta minua tänä hetkenä! M.Y. Meidän tulee kokea herättää oppilaisissamme rakkaus koko elämän vaikutuksen kehoitukseksi, ja jos mielimme tässä onnistuaksemme täytyy meidän itsemme olla rakkauden hengestä liikutettuina ja herätettyinä ” (Cygnaeus 1863, 14).

Vastaavasti ymmärtäen opetustyön kokonaisvaltaisuuden ja mahdollisen kuormittavuuden, Cygnaeus painottaa opettajanrakkauden välttämättömyyttä opettajuudessa ja opetustyössä toteamalla, miten ilman rakkautta opetustyö on todellista sisältöä ja vaikutusta vailla. Puheessa opettajanrakkaus näyttäytyy opettajan työssä tärkeänä atribuuttina, jossa korostuvat yhtäältä opettajan työn tietynlainen ylevä kutsumuksellisuus ja toisaalta yksinkertainen inhimillisyys. Tämän pohjalta aineistossa ilmenevää opettajuutta ja opetustyötä on mahdollista tulkita kutsumustehtävänä, jonka viranhaltijuutta on hoidettava pieteetillä. Mikä tässä analyysini mukaan esiintyy merkittävänä löydöksenä, on sivistyskäsitteeseen liitettävä vahva ja kansaa kaitseva opettajuus, jonka pohjavireenä on opettajanrakkauden ja kutsumustyön kautta ilmenevä näkemys kristillisestä kasvatuksesta. Tämän näkemyksen eräitä keskeisiä ajatuksia ovat näkemys opettajasta kasvattajana, ajatus nuorison parhaan edistämistä sekä toistemme tasavertainen kohtaaminen (Cygnaeus 1863, 13-14). Näkemyksen kaltainen suhtautumistapa korostaa opettajaoppilassuhteen merkityksellisyyttä (Cygnaeus 1863, 13,14,15).

7.2.3. Kasvatus

”Meidän velvollisuutenamme on heidän sivistäminen ei ainoasti opettajaksi vaan kasvattajaksikin ” (Cygnaeus 1863, 13).

Eräs aineistossa ilmenevä sivistymiseen liitettävä ulottuvuus, on prosessin päämäärätietoisuus. Tässä kohden sivistyksen tarpeellisuus, jopa ”välttämättömyys” sekä sivistysprosessin merkityksellisyys ovat jo selviä. Aineistoa analysoidessa on siis syytä katsoa eteenpäin ja kysyä, mikä on sivistyksen päämäärä? Sivistyä mihin? Olisi helppo todeta, että hyvään opettajuuteen, ja se tuskin aineiston perusteella olisi suinkaan harhaanjohtava näkemys. Kuitenkin sivistyksen päämäärä seminaarin avajaispuhetta analysoidessa näyttäytyy opettajuutta kestävämpänä tavoitteena; sivistyksen eräs päämäärä on lahjoittaa sivistys seuraaville sukupolville eli tulla kasvattajaksi. Aineistossa puhutaan ”tärkeästä kasvattajavirasta”, jossa ihminen (opettaja) ”palavalla rakkaudella” ja koko olemuksellaan antautuu tälle tehtävälle (Cygnaeus 1863, 13), ei niinkään oikeanlaisen opettajuuden vuoksi, vaan kasvattamisen tähden. Analyysini mukaan Cygnaeus ei pitäydy yksin ajan hengen mukaisissa koulutuspoliittisissa raameissa, vaan katsoo pioneerintyönsä vaikuttavan ylisukupolvisesti.

7.2.4. Isänmaanrakkaus

Eräänä tekijänä aineistossa näyttäytyy kasvatuksen ohella se, millainen luonne kyseisellä kasvatuksella on. Tässä valossa eräänlaisena analyysin löydöksenä on sivistyksen kasvatuksellinen ulottuvuus - eritoten se, että kasvatus on yhteinen asia. Käsitys kansankunnasta eli rakkaus yhteistä isänmaata kohtaan korostuu erityisellä juhlallisuudella. Tämän kasvatuksen eräänä yhteisenä asiana ja päämääränä on sivistyskäsitukseen liitettävä isänmaanrakkaus, yhteinen käsitys kansakunnasta. Tätä jossain määrin topeliaanista teemaa on otollista tarkastella aineiston alku - ja loppuosan valossa, sillä aineisto sekä alkaa että päättyy isänmaalliseen tematiikkaan.

Seminaarin avajaispuheen alussa luodaan katsaus Suomen historiallisiin vaiheisiin, jossa kansanluonnetta ovat muokanneet niin sodat, kuin ilmasto ja nälkävuodet. Puhe köyhyydestä ja puutteesta liitetään näin ollen sitkeään kansan luonteeseen sekä hiljalleen rakentuneeseen ”sivistyksen nousevaan oraan” eli julkisesti käytyyn

keskusteluun kansansivistyskysymyksestä (Cygnaeus 1863, 9). Aineistossa painotetaan Suomen erityisasemaa ”monta muuta kansaa onnellisempana kansana”, jolle jo vuosisatoja aiemmin on saarnattu ja opetettu ”Jlan puhdasta sanaa” (Cygnaeus 1863, 10). Aineiston lopussa juhlapuhemaisuus kulminoituu yhteiseksi miellettyyn haasteeseen, jonka mukaan ”Suomen kansan korottaminen” esitetään ”korkeana ja ihanana päämaalina” ja jonka tulisi olla ”aina kirkas ja loistava silmien edessä” (Cygnaeus 1863, 16).

”Ja Sinä kaikkivoaltias ja rakkaudesta rakas Jla, me rukoilemme Sinua sydämellisesti että Sinä näitä rakkaita nuorukaisia isällisesti suojelisit ja varjelisit. Johdata heitä Sinun pelvossasi, ohjaa heidän askeleitansa elemän retkeellä, etteivät he horjuisi” (Cygnaeus 1863, 16).

”Laupias Isä armahda meitä ja varjele jonkun onnettoman joka unhottaa ja pettää sen korkean pyhän asian, jonka ovat ottaneet ajaaksensa; valaise heitä että se korkea ihana päämaali Suomen kansan korottaminen aina olisi loistava ja kirkas silmäinsä edessä” (Cygnaeus 1863, 16).

Aineistossa esiintyvä isänmaanrakkaus ja käsitys kansakunnasta ovat osa laajempaa eurooppalaista sivistyshistoriallista keskustelua ja osa ajan hengelle tyypillistä kansallisen itsetietoisuuden muodostamista. Isänmaallisuus sivistykseen liitettävänä teemana osoittaa yhtäältä vahvaa yhtenäiskulttuurin aikaa, joka aineistossa liittyy sekä sivistymiseen yhteisenä päämääränä, että sanan ”meidän” korostumiseen ”minun” sijaan. Lisäksi Cygnaeuksen käsitys isänmaasta ja kansakunnasta esiintyy aineistossa kristinuskolle tyypillisenä retoriikkana ja ajatusmaailmana, jossa Suomi nähdään sekä omana kansana ja kielenä että kansana, jolla on oma historiallinen tehtävänsä kansojen joukossa.

7.3 Sivistyskäsitteet rehtoreiden avajaispuheissa

Tässä osiossa esittelen, millaisena sivistyskäsitteet näyttäytyvät rehtorien lukuvuoden avajaispuheissa analyysitulosten valossa. Analyysissäni olen pyrkinyt tarkastelemaan sivistyskäsitteeseen liitettäviä teemoja kunkin rehtorin viiden eri puheen kohdalla. Olen

pyrkinyt löytämään teksteistä eroavaisuuksia ja yhtäläisyyksiä, toistuvia tai suuria linjoja sekä korostuksia.

7.3.1. Kilpailukyky ja globalisaatio

Sivistys käsitteenä mainitaan Sallisen lukuvuoden avajaispuheissa harvoin; viidestä puheaineistosta kahdessa mainitaan sivistys. Sallisen avajaispuheissa on huomattavissa laajan verkostoneisuuden ja kansainvälisyyden tuntu sekä suomalaisen kulttuurin ja koulutuksen arvostus. Sivistykseen liitettävät teemat Sallisen puheissa ovat kuitenkin ristiriitaisia. Sallisen puheissa yliopiston sivistyksellinen tehtävä tuodaan esiin tärkeässä merkityksessään (Sallinen 2000, 269), esimerkiksi toiminnallisen kasvun ja rahoituksen yhteydessä. Yhtäältä Sallisen puhuessa Suomesta innovaatioiden mallimaana (2003, 51), perinteisten teknologisten innovaatioiden rinnalla sivistyspuhe liitetään osaksi sosiaalisia innovaatioita. Innovaatiot Sallisen (2003, 55) puheissa liittyvät paradigman muutokseen, jossa keksinnät eivät koske perinteisesti enää vain teknologiaa, vaan halutaan korostaa sosiaalisia innovaatioita. Tämän kaltaisia innovaatioita ovat esimerkiksi kaikki ”julkinen hyvä”, jota ei voi patentoida kuten teknistä keksintöä; kansallisvaltio, joustava työaika, isyysloma, astiankuivauskaappi sekä vanhusten turvapuhelin.

Sallinen (2003, 56) puhuu kilpailukykyyn yhteydessä sosiaalisista innovaatioista, jotka sivistyssektorilla liittyvät kulttuuriin, koulutukseen ja pedagogiikkaan. Samaan aikaan kansan nousun vauhdittajana köyhyydestä rikkauteen ovat huipputekniikka ja vientiteollisuus (Sallinen 2003, 55). Näin koulutus ja kulttuuri liitetään sivistyskäsitteeseen, mutta ikään kuin muistutukseksi siitä, että nämä ovat merkityksellinen osa Suomen menestystä.

”Tuoreessa kirjassaan Kansantalous 2028 Pentti Vartia ja Pekka Ylä-Anttila pitävät Suomen nopeaa nousua kilpailukykyisempien maiden joukkoon 1800-luvun jälkipuoliskolla käynnistetyin ja snellmanilaisessa hengessä toteutetun kasvu- ja sivistysprojektin tuloksena. Projektiin on kuulunut alusta alkaen myös laaja sosiaalipoliittinen ohjelma. Sosiaalisten instituutioiden kehittäminen on siis ollut jo kauan keskeinen osa suomalaista menestystarinaa” (Sallinen 2003, 58).

Sivistykseen liitetään teemat kuten suomalainen yhteiskunta, yliopiston sivistystehtävä ja innovatiivisuus. Sivistyskäsitys näyttäytyy siis tässä mielessä pohjana suomalaiselle yhteiskunnalle ja koulutukselle, mutta jää ikään kuin globalisaation, tehokkuuden ja tuottavuuden, tietoyhteiskunnan ja taloudellisen kilpailukyvyn aallon alle (Sallinen 2003, 51; 2009, 66). Analyysin löydösten mukaan yliopisto, jolla on sivistystehtävä, nähdään Sallisen puheaineistossa tiedeyliopistona, joka samalla rinnastetaan organisaatioon ja jonka voimavaraksi määritellään pysyvyys ja muutos (2009, 299).

7.3.2. Sivistyskäsitys jää ohueksi

Emeritusrehtori Matti Mannisen viidessä lukuvuoden avajaispuheissa sivistys käsitettä ei juurikaan mainita. Toisaalta rehtoreista erityisesti Manninen nostalgisoi kolmessa ensimmäisessä puheessaan eläväisesti seminaarinajan historiaa ja Uno Cygnaeus mainitaan yliopiston kasvatustieteelliseen juuriin liittyen painokkaastikin. Puheissa myös opettajankoulutuksen juuret korostuvat, joskin tieteellisen tutkimuksen kilpailullisuuden siivittämänä (Manninen 2012; 2013; 2014). Mannisen lukuvuoden avajaispuheissa ilmenneitä sivistykseen liitettäviä teemoja on hankala arvioida, sillä sekä sivistys käsitteenä että tähän liittyvää puhetta on aineistosta ongelmallista löytää. Sivistyskäsitteeseen liitettäviä teemoja voi kuitenkin tulkita löydettäväksi ohuelti viittauksissa Jyväskylän yliopiston seminaarilaisiin juuriin, joskin viittaukset aineistossa ilmenevät etäisinä, irrallisina ja määrittelemättöminä. Tässä mielessä sivistyskäsitteeseen jää analyysin löydösten mukaan ohueksi.

"1880-luvulla rakennetut seminaarin rakennukset ovat vieläkin yliopiston käytössä, mutta niiden käyttötarkoitukset ja käyttömuodot ovat muuttuneet. Enää pitkään aikaan niissä ei ole kirjoitettu öljylamppujen ja kynttilöiden valossa mustepulloon kastetulla kynällä. Uusia tiloja suunniteltaessa meidän tulee muistaa, että emme rakenna niitä vain itsellemme vaan myös tuleville sukupolville. Onko meillä tähän rohkeutta? Millainen on tulevaisuuden toimisto? -- Strategisiin linjauksiimme kuuluu toimitilojen neliöiden vähentäminen. Yliopistomme henkilökunta ja opiskelijat ovat kekseliäitä. Käyttäkää mielikuvoitustanne yliopiston tilojen suunnittelussa ja käytössä" (Manninen 2013).

”Muutos on aina vaikeaa. yliopistot ovat kansainvälisesti hyvin vanha organisaatio. Leikkimielisesti olen joskus sanonut, että yliopistolaitos on yhtä vanha organisaatio kuin katolinen kirkko, mutta en ole varma kumpi on vanhoillisempi. Konservatismi ei ole pelkästään paha asia ja ehkä osittain selittää sen, että yliopistolaitos on kestänyt kaikki maailman myrskyt. Hyvin menestyvät yliopistot, kuten me, uudistuvat kuitenkin rohkeasti” (Manninen 2015).

Sitaatit kuvastavat talouspuheen rinnalla esiintyviä kulttuuriin ja sivistykseen ohuelti liittyviä otteita. Selkeää yhteyttä sivistyskäsitteeseen ei puheista löydy. Yleisesti aineistosta on hankala tavoittaa yhtenäistä kontekstia tai sivistykseen liittyviä tarttumapintoja. Rehtori Mannisen tutkimusaineistossa puhe näyttäytyy pääasiassa talous- ja rahoituspainotteisena. Suurimmissa määrin tutkimusaineistoa luonnehtivat puhe tiedeyliopistosta (Manninen 2012), verkkovälitteisyydestä (2014), tietotekniikasta (2015), yliopistosta organisaationa (2015) sekä puhe tutkijan yrittäjyysasenteesta (2016).

7.3.3. Sivistys osaamis pääomaa

Rehtoreista erityisesti Hämäläinen tuo tietoisena ja selkeänä sivistyspuheen takaisin lukuvuoden avajaispuheisiin. Viidestä avajaispuheesta jokaisessa (2017 – 2021) mainitaan sivistys. Lisäksi puheissa käsitys sivistyksestä määritellään historiallisesti, sivistyksen merkitystä perustellaan ja määritellään sekä jossain määrin määritellään jopa uudelleen. Vuoden 2019 avajaisissa olin läsnä opiskelijan roolissa. Mielikuvaksi on jäänyt rehtori Hämäläisen innostuneisuus sekä vahva tunne akateemisen ympäristön vaikuttavuudesta. Itse puheesta mieleen jäi ilo Jyväskylästä kotipitäjänä.

Kuten edeltäjänsä, myös Hämäläinen puhuu esimerkiksi strategiasta, rahoituksesta, kilpailukyvyistä, yhteiskunnallisesta vuorovaikutuksesta, hyvinvoinnista ja kansainvälisyydestä. Toisaalta vastoin Sallisen ja Mannisen puheiden analyysilöydöksiä, Hämäläisen avajaispuheissa sivistyskäsitteeseen ei jää ajan virtausten alle tai etäiseksi historiaksi, vaan esitetään ikään kuin ajan aaltoja kannattelevana voimana. Tämä näkyy esimerkiksi sekä sivistysyliopisto-käsitteen johdonmukaisena ja perusteltuna käyttönä (Hämäläinen 2018), ylisukupolvisuutena ja nuorison parhaan harrastamisena (Hämäläinen 2018), ”sivistyksen renessanssina” (2019), että käsityksenä sivistyksestä yhteisen tulevaisuuden turvaajana (2019).

Hämäläinen (2017) liittää sivistyskäsitteeseen ajatuksen yliopiston sielusta, jonka mukaan esimerkiksi tehokkuusajattelu yliopistossa on turhaa ilman sielua ja ilman sivistystehtävää. Siinä missä Sallisen (2009, 299) mukaan organisaatioon rinnastettavan yliopiston voimavarana ovat muutos ja pysyvyys, Hämäläisen mukaan yliopiston vahvuus pohjaa yksilöihin ja yhteistyöhön, toisin sanoen ihmisiin (Hämäläinen 2017). Sivistyskäsitteeseen liittyviä teemoja Hämäläisen puheaineiston analyysin perusteella ovat esimerkiksi yliopiston tehtävä kouluttaa ja tutkia (2017), vaikuttavuus (2018), humboldtilainen yliopistoihanne, jossa korostuvat tieteen omalakisuus, riippumattomuus ja yliopiston koulutus ja tutkimustehtävä (2018) sekä sivistyksen tarpeellisuus eri ihmisryhmien ja ideologioiden vastakkainasettelussa ja dialogissa (2018).

”Me yliopistolla vastaamme siitä, että jokaisen tiedekuntamme jokainen opiskelija saa vahvan osaamispääoman. Sivistyksen, tieteellisen ajattelutavan, kyöyn ja halun oppia ja uusiutua, sekä tarvittavan ammattillisen osaamisen. Jyväskylän yliopistolla on vahvat juuret opettajankoulutuksessa. Nyt viemme tätä osaamista vielä vahvemmin omaan koulutukseemme” (Hämäläinen 2018).

Hämäläinen (2019) liittää sivistyskäsitteeseen sekä perinteisiä, että oman aikamme mukaisia määritelmiä. Sivistys määrittyy Hämäläisen mukaan (2018) esimerkiksi kirjailija ja taidemaalari John Ruskinin mukaisesti sellaisena, joka jää jäljelle, kun on unohtanut kaiken oppimansa. Hämäläisen kysyessä aineistossa (2018) ”mitä sivistys sitten on?” vastauksena esitellään tuleva strategia ”osaavasta ja hyvinvoivasta ihmisestä”, jonka taustalla on ajatus yksilöön pohjaavasta, yhteisön ja yhteiskunnan hyvinvoinnista. Lisäksi mainitaan, että ”sivistys on ”hyvä rokote” (2018). Aineistossa sivistyskäsitteeseen liitetään ajatus vahvasta osaamispääomasta, jota on sivistyksen lisäksi tieteellinen ajattelutapa, sekä kyky ja halu oppia ja uusiutua (2018). Sivistyksen määritelmään liitetään myös teemat ”eettinen edelläkävijä” (2019) sekä ”sivistysvaltio” (Hämäläinen 2021). Sivistysvaltio edustaa tietenvapautta vastalauseena totalitaariselle yhteiskunnalle (Hämäläinen 2021).

7.4 Aineistossa ilmenevät poliittiset rationaalisuudet

Tässä osiossa tarkastelen aineistosta löytämiäni muita laajalle levinneitä poliittisia teemoja. Tarkastelen poliittisia teemoja rationaalisuuden kautta, joka tarkoittaa politiikan linjausten

ja toimien taustalla operoivaa järkeilyn tapaa ja tyyliä, eli hallinnantapaa tehdä todellisuus ajateltavaksi ja ohjelmoitavaksi. Näkökulma pohjaa Peter Millerin ja Nikolas Rosen hallinnan tutkimusta käsittelevään teokseen *Miten Meitä Hallitaan* (2010).

7.4.1. Isänmaallisuus ja kristillisyyys

Jyväskylän seminaarin avajaispuheessa eräänä poliittiseksi rationaalisuudeksi voidaan tulkita isänmaallisuus ja kristillisyyys (Cygnaeus 1863). Tämä tapa tehdä todellisuus näkyväksi ja ohjelmoitavaksi näkyy paitsi läpi puheen, myös erityisesti opettajuuden määrittelyssä, jossa ”opettajanrakkaus” oppilaita kohtaan on opettajuutta määrittelevä, taustalla ilmenevä järkeily (Cygnaeus 1863, 14). Lisäksi helpommin poliittiseksi miellettyinä rationaalisuutena voidaan tulkita Cygnaeuksen käsitys kansakunnasta, niin sanottu ”isänmaanrakkaus”. Käsityksen mukaan ”Suomen kansan korottaminen” esiintyy ”korkeana ja ihanana päämaalina”. Cygnaeuksen kansallisajattelun mukaisesti tämän päätavoitteen soisi olevan ”aina kirkas ja loistava silmien edessä” (Cygnaeus 1863, 16).

”Yst. Meillä on suuri työ tehtävänä, toimitusala joka Suomen kansan tulevaisuudelle on oleva sanomattoman vaikuttava, sillä meidän tulee sivistää ne opettajat ja opettajattaret, jotka tulevat kansaan voimakkaasti vaikuttamaan. Meidän ympärillämme on tässä parvi nuorukaisia ja neitoja, jotka haluavat omistautua tähän virkaan kansaa korottaakseen sivistämisyyteen, tietoihin, taitoihin ja toimeliaisuuteen. Meidän velvollisuutenamme on heidän sivistäminen ei ainoasti opettajiksi vaan kasvattajiksikin” (Cygnaeus 1863, 14).

Tulkinta isänmaallisuuden ja kristillisyyden poliittisesta rationaalisuudesta on kuitenkin ristiriitainen ja monitulkintainen ollakseen yksiselitteisesti tyypillinen hallinnan taustalla vaikuttava poliittinen rationaalisuus. Tästä johtuen huomio kiinnittyy kahteen seikkaan. Esimerkiksi järkeilyn taustalla oleva kristinuskoon sidottu maailmankuva ja uskonnollisuus voisi poliittisen vallankäytön keinoilla vääristyä mielikuvituksellisiin mittasuhteisiin tai toimia tosiasiallisena ja ahtaana vallankäytön moraalisenä välineenä. Tutkimusaineisto ei kuitenkaan osoita tämän mukaisia hallinnan tapoja tai motiiveja. Sen sijaan aineisto osoittaa, että linjausten ja toimien taustalla operoivan järkeilyn tapana on

kasvatusajatteluun pohjaava rakkauden motivoima auktoriteetti. Tämä näkyy esimerkiksi sekä Cygnaeuksen ajatuksessa, jonka mukaan henkilön, jolla ei opettajarakkautta ole, ei edes tulisi pyrkiä opettajaksi että tulkinnassa Cygnaeuksen kasvatusajattelun mukaisesta opettajaoppilassuhteen vuorovaikutuksellisuudesta (Cygnaeus 1863, 14). Kyseistä kasvatusajattelua mukaillen opettajan rakkaus oppilasta kohtaan avaa oppilaan sydämen opettajalle (Cygnaeus 1863, 14). Rakkauden motivoiman auktoriteetin valossa isänmaalliskristillisen rationaalisuuden voi näin ollen tulkita poliittiseksi rationaalisuudeksi, mikäli sen ajattelee olevan esimerkiksi koulutuspolitiikan toimien taustalla vaikuttava järkeilyn tapa.

Jyväskylän yliopiston rehtoreiden aineistossa ei selkeää isänmaallisuus tai kristillisyyttä *per se* ole samalla tavalla nähtävissä ja tulkittavissa poliittiseksi rationaalisuudeksi kuin seminaarin avajaispuheissa. Isänmaallisuutta ja Suomen parhaan ajattelemista tosin korostetaan taloudellisen menestymisen näkökulmasta sekä Sallisen (2003, 51; 2005, 143), että Hämäläisen (2018; 2021) puheissa. Rationaalisina painopisteinä rehtoreiden puheissa näyttäytyvät ennemminkin kansallisen rinnalla paikallinen osaamispääoma osana kansainvälistä tutkimuskenttää, taloudellista menestystä sekä globaalia tiedeyhteisöä ja yhteistyöverkostoa.

7.4.2. Talous

Sekä Sallisen, Mannisen, että Hämäläisen avajaispuheissa linjausten ja toimien taustalla suuresti vaikuttavana rationaalisuutena ilmenee yliopiston rahoituskysymysten sävyttämä talouspolitiikka. Erityisesti rehtori Sallisen (esim. Sallinen 2000, 269) puhetta rahoituksesta ja taloudesta siivittää uudistunut yliopistolaki (2010) uusine rahoituskäytäntöineen. Esimerkiksi Sallisen (2003, 51) puhuessa siirtymästä resurssivaltaisesta tietovaltaiseen talouteen, puheessa korostuvat teollisuutta palveleva koulutus ja tutkimus, jonka eräitä keskeisiä piirteitä ovat Suomen kilpailukyvyn säilyttäminen, talouskasvu, tuottavuus sekä teknologinen huippuosaaminen. Niin Sallisen (Sallinen 2000; 2003; 2009) kuin Mannisen (Manninen 2013; 2014; 2015; 2016) puheiden kohdalla esimerkiksi uudistuneen yliopistolain realisoituminen sekä valtion leikkaukset koulutuksesta siivittävät talouskeskeistä puhetta. Verrattain paljon sekä yliopisto organisaationa, että talous- ja rahoitusnäkökulmat esiintyvät rehtori Mannisen puheissa (esim. Manninen 2014). Rehtori Hämäläisen (2019) talouspuheessa korostuvat esimerkiksi kestävä rahoituspohjan luominen, ”joka vaatii

tiivistää vuoropuhelua yliopistojen, ministeriön sekä työnantajien välillä” sekä ”investoinnit”,” joita ei tule toteuttaa vain talouskasvun aikoina”.

Talous esiintyy aineistossa ristiriitaisena rationaalisuutena. Yhtäältä se pyrkii palvelemaan politiikan linjauksia sekä yliopistoa rahoittavia valtiollisia ja yksityisiä tahoja ja rahoituksen painopisteitä, toisaalta yliopiston rahoitukseen linkittynyt talousajattelu pyrkii operoimaan akateemisen vapauden ja tutkimuksen, tieteellisen riippumattomuuden ja henkilöstönsä palveluksessa. Talous toiminnan ja linjausten taustavaikuttimena näyttäytyy rehtorien puheissa lisäksi osana kansallista ja kansainvälistä menestystä, yrittäjyyttä (Manninen 2016), kilpailukykyä ja osaamispääomaa (esim. Sallinen 2005, 143; Hämäläinen 2019).

7.4.3. Osaaminen ja hyvinvointi

Vaikka ”osaava ja hyvinvoiva ihminen” (Hämäläinen 2019) esiintyy tutkimusaineistossa sivistyskäsityksen yhteydessä, näyttäytyy se myös sekä omana poliittisena rationaalisuutenaan, että erikseen itsenäisinä osaamisen ja hyvinvoinnin rationaalisuuksina. Rehtori Hämäläisen mukaan (2019) osaaminen on koulutukseen panostamista ja investointia. Sallinen (2005, 143) vastoin puhuu osaamisen kilpajuoksusta ja ”osaamispääomasta”. Kyseisessä Sallisen puheessa osaamisen voi tulkita osaksi johtamista ja johtamiskulttuurin kehittymistä sekä tutkimusta, joka palvelee erityisesti yritys-elämää. Lisäksi puheessa korostuvat sekä globalisaation näkökulma että tehokkuus- ja tuottavuusajattelu. Samaisessa vuoden 2005 puheessaan Sallinen korostaa osaamista Suomen kansallisena päästrategiana. Rehtori Manninen ei puheissaan juurikaan tuo ilmi osaamisen tai hyvinvoinnin näkökulmaa, vaikka mainitseekin esimerkiksi opiskelijaelämän yhteydessä sekä liikunnan ja kulttuurin harrastamisen että ystävien tapaamisen (Manninen 2013).

Hämäläinen (2019) sitä vastoin esittelee osaamispääomaa ja liittää tähän yliopiston strategian ”osaava ja hyvinvoiva ihminen”. Osaamispääoma on aineistossa tulkittavissa osana koulutusta, yksilön vastuuta, tieteellistä ajattelua, kykyä oppia sekä ammatillista osaamista. Lisäksi osaamispääoma liittyy strategian mukaisesti yksilön vastuuseen omasta terveydestään, jota ei tulisi liikaa ulkoistaa yhteiskunnalle. Samalla esitellään strategiaan linkittyen ihmislähtöistä hyvinvointiosaamista sekä sosiaali- ja terveysministeriön ja THL:n kanssa toteutettavaa kehittämiskumppanuuden mallia, jonka

pyrkimyksenä on siirtää tutkimuslähtöiset ratkaisut kansallisiksi toimintatavoiksi. Hämäläisen (2019) mukaan yhteistyön keskiössä on näkökulma ihmisestä autonomisena toimijana sekä painopisteen siirtäminen hyvinvoinnin ylläpitämiseen ja ongelmien ehkäisyyn, jonka tavoitteena on osaava ja hyvinvoiva ihminen (Hämäläinen 2019). Tarkastelemalla osaamista ja hyvinvointia linjausten taustalla operoivana järkeilyn tapana eli poliittisena rationaalisuutena, näyttäytyy osaaminen ja hyvinvointi yhtäältä sekä eettisesti kestävästä toimintana, että toisaalta toimivana markkinointipuheena tehdä todellisuus ajateltavaksi ja ohjelmoitavaksi siten, että haluttu linjaus toteutuu vapaaseen tahtoon perustuvana hallinnantapana (Miller & Rose 2010).

7.4.4. Tieteellinen tieto maailmankuvana

Analyysini mukaan erityisesti rehtori Hämäläisen vuoden 2020 ja 2021 Jyväskylän yliopiston lukuvuoden avajaispuheissa on tulkittavissa maailmankuvaan liittyvä, suhteellisen nopea ja näkyvä yhteiskunnallinen paradigman muutos, jossa vahvistuu tieteellinen tieto maailmankuvana. Muutos sinänsä on tuskin uusi, mutta ajan hengelle tyypillisenä poliittisena rationaalisuutena mielenkiintoista tarkasteltavaa. Tutkimusaineistossa (Hämäläinen 2020) ilmenee koronapandemian siivittämä lämmin puhe yhteisöllisyydestä, sekä puhe yhtäältä lisääntyvästä luottamuksesta tieteeseen että toisaalta huoli polarisoituneesta yhteiskunnasta. Lisäksi aineistossa painottuu tutkitun tiedon merkitys (Hämäläinen 2020). Puheessa muistutetaan personoidun uutisvirran vaaroista, sekä Jyväskylän yliopiston motosta *Amica veritas*, joka on suomeksi ”totuus on ystävä”. Hämäläisen (2020) mukaan totuuden löytyminen edellyttää etsimistä ja altistumista erilaisille näkökulmille.

Vuoden 2021 puhe pidetään tutkitun tiedon teemavuonna. Puheessa korostetaan sekä tutkitun tiedon arkisia ja yhteiskunnallisia hyötynäkökulmia, että painotetaan ymmärrystä ”sosiaalisessa mediassa olevasta mututiedosta tai pahimmassa tapauksessa tarkoituksellisesti levitettävästä disinformaatiosta, vaihtoehtoisesta totuudesta” (Hämäläinen 2021). Tämän ohella Hämäläinen (2021) korostaa, että vaikka tiedeyhteisö tiedostaa tieteen nopean hyödyntämisen tarpeen, tutkimuksen vaikuttavuus voi nousta yksipuoliseen ja ylikorostettuun rooliin ja siksi vaikuttavuuskriteerien tulee täydentää, ei syrjäyttää tutkimuksen laadullista arviointia. Hämäläinen (2021) tähdentää, että pandemia on ravistellut arkiajatteluamme sekä muuttanut työelämän käytäntöjä ja

yliopistoa kenties osin pysyvästi esimerkiksi vauhdittamalla digitalisaatiota. Lisäksi aineistossa todetaan, että tiedeyhteisöllä on tärkeä rooli maailmanpelastajana (Hämäläinen 2021).

”Pandemia on ravistellut ajatteluamme arjesta, muuttanut työelämän tapaa ja muuttanut yliopistojakin, todennäköisesti osin pysyvästi. Se on vauhdittanut digitalisaatiota ja tuonut etäopetuksen onnistuneet menetelmät jäädäkseen. Ja yhtäläillä pandemia on myös kirkastanut, kuinka tärkeää lähiopetus on, ja kuinka korvaamaton tukijalka ja henkinen voimavara yhteisömme on. Sekä ennen kaikkea, miten tärkeä rooli tiedeyhteisöllä on maailman pelastajana, puhuttiinpa rokotekehityksestä tai planeettamme hyvinvoinnin turvaamisesta” (Hämäläinen 2021).

Kuten aiemmin todettu, sekä kristillisyys, isänmaallisuus, talous kuin osaaminen ja hyvinvointi ovat aineistosta tulkittavia poliittisia rationaalisuuksia. On siis syytä kysyä, miten meitä hallitaan? Rehtori Hämäläisen (2020; 2021) avajaispuheet kuljettavat rinnallaan sivistyskäsitystään omana rationaalisuutenaan, mutta verrattain vähemmän kuin aiemmissa puheissaan (2017; 2018; 2019). Vuoden 2020 ja 2021 puheissa sivistys-, talous- tai osaamispainopisteen aineistossa on korvannut kulkutaudin ja digitalisaation siivittämä yhteiskunnallisen muutoksen prosessointi, jonka painopisteenä esiintyy tieteellinen tieto maailmankuvana. Poliittisena rationaalisuutena tieteellisen tiedon maailmankuvana voi tulkita tarkoittavan politiikan linjausten ja toimien taustalla olevaa järkeilyä ja hallinnan tapaa (esim. Miller & Rose 2010). Kuten seminaarin avajaispuheessa ilmenee aineistolle ja ajankuvalle tyypillinen kristillinen maailmankuva ja uskonnollinen retoriikka (Cygnaeus 1863), myös Hämäläisen (2020;2021) puheissa korostuu ajalle tyypillinen tieteellinen retoriikka ja tieteellinen maailmankuva.

Yhteenvedona voidaan todeta, että edellä mainitut rationaalisuudet istuvat rationaalisuuden teoretisointiin. Analyysin valossa on kiinnostavaa, että Millerin & Rosen (2010) mukaan uudet teknologiat näyttävät lisäävän ihmisten ja yksiköiden autonomiaa, vaikka todellisuudessa ne kietoivat ihmisiä uuden hallinnon piiriin, budjetteihin, standardeihin ja riskienhallintaan. Keskeistä poliittisen rationaalisuuden valossa on huomioida ”uusi käsitys hallittavista subjekteista, joiden tulisi olla vapaasti valitsevia, autonomiaa ja vastuullisia” (Miller & Rose 2010). Mitchell Deanin (2010) käsityksen mukaan hallinta laajassa merkityksessään tarkoittaa laskelmointia, auktoriteetin ja toimijan

hallintaa, tiedon muodostusta, hallinnan tekniikoita sekä hallinnan tuloksia ja seurauksia. Suppeammassa merkityksessään hallinta ei rehtoreiden puheiden analyysin saati Deanin (2010) valossa niinkään tarkoita ihmisten määräilyä tai asioiden järjestelyä, vaan ennemminkin yritystä puntaroida ja ohjata ihmisen käyttäytymistä. Käyttäytymisen hallinta edellyttää järkeilyä, jossa Deanin (2010) mukaan olennaista on huomioida hallinnan pyrkimysten taustalla piilevät rationaalisuuden muodot; nämä rationaalisuudet ohjaavat ajattelua vastaamalla kysymykseen miten asiat ovat sekä miten niiden tulisi olla. Miller ja Rose (2010) sekä Dean (2010) tukevat analyysin myötä esiin tulevaa näkökulmaa, joka nostaa esiin moraalisten kysymysten puntaroinnin poliittisten rationaalisuuksien pyrkimyksessä muokata ihmisten käyttäytymistä.

8 Johtopäätökset

Tutkimustehtäväni päätavoite on ollut tarkastella sivistyskäsityksen muutosta. Tutkimustyössäni olen pyrkinyt analysoimaan aineistoa käsitehistoriallisella tutkimusotteella, jonka lähtökohdat kumpuavat kahdesta perusolettamuksesta: 1) käsitteet ovat kiistanalaisia ja usein vaikeasti määriteltäviä 2) kielellinen muutos sekä heijastaa että tuottaa historiallista muutosta (Marjanen & Ihalainen 2022, tulossa). Lisäksi erityisesti rehtorien tutkimusaineiston tarkastelussa apuani ovat olleet sekä yhteiskuntatieteellisen tutkimukselle tyypillinen rationaalisuuden käsite, että hallinnantutkimukseen pohjaava katse (Miller & Rose 2010). Käsillä olevassa johtopäätösluvussa solmin tutkimuksen langanpäät yhteen selostamalla, mitä johtopäätöksiä tutkimuksesta voi tehdä.

Tutkimustulosten johtopäätökset on esitelty vastauksena kuhunkin kolmeen tutkimuskysymykseen, jotka ovat 1) Millaisena sivistyskäsitys näyttäytyy Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuheessa? 2) Miten sivistyskäsitys elää yhä edelleen rehtorien avajaispuheissa? sekä 3) Mitkä laajalle levinneet poliittiset rationaalisuudet esiintyvät aineistossa ja miten ne vaikuttavat rehtoreiden sivistyskäsitteellistyksiin? Esitellessäni niin odotettuja kuin odottamattomia tuloksia, pyrin selostuksessani itsekriittiseen tarkasteluun.

Johtopäätösten mukaan *sivistyskäsitys näyttäytyy maailmankuva- ja ihmiskäsityssidonnaisena ajankuvana ja käsityksenä* sekä *elää perinteen ja ajanhengen ristiriidassa*. Sivistyskäsitys perinteisessä eli niin sanotussa cygnaeuslaisessa merkityksessään ei tulosten mukaan ole hävinnyt tai ihmiskäsitykseen liittyviltä perusperiaatteiltaan muuttunut.

Sivistys ihanteena ilmenee maailmanaikoja ja tilanteita läpäisevänä jatkumona, jonka erilaiset merkitykset ja painotukset vaihtelevat eri aikoina. Toisaalta johtopäätökset osoittavat, että samaan aikaan perinteisen cygnaeuslaisen sivistyskäsityksen rinnalla elävät rehtoreiden puheissa 2000-luvulta eteenpäin voimakkaasti vahvistuvat talous- ja tiedepolitiikan sanelemat poliittiset rationaalisuudet ja hallintamentaliteetit.

8.1 Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuhe ja sivistyskäsitys

Tässä osiossa esittelen analyysitulosten mukaiset johtopäätökset Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuheesta. Johdantona aiheeseen toimii seuraava sitaatti:

”Viimeiseksi muutamia sanoja teille nuorukaiset, jotka olette esikoiset niistä, jotka Herra tahtoo kutsua ja valita työmieheksi uuteen viinamäkeensä. Herra on teille osoittanut suuren armon ja teidän tulee sydämmellä ja suulla kiittää Herraa, joka on katsonut teitä mahdollisiksi kutsuttaa välikappaleiksi korkeaan ja pyhään toimeen, Suomen kansan siviyliseen korottamiseen” (Uno Cygnaeus 1863, 15).

8.1.1. Sivistyskäsitys ihmiskäsitys- ja maailmankuvasidonnaista

Kysymykseen millaisena sivistyskäsitys näyttäytyy Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuheissa, tutkimustulokset antavat sekä odotettuja että odottamattomiakin vastauksia. Cygnaeuksen seminaarin avajaispuheen aineistossa (1863) sivistys käsite esiintyy runsaana, tarkoituksenmukaisena ja kirkkaana. Keskeisenä johtopäätöksenä on, että sivistyskäsitys ilmenee yhtäältä ajankuvana, toisaalta ihmiskäsitys- ja maailmankuvasidonnaisena käsityksenä.

Tutkimusaineistossa Cygnaeukselle käsitys sivistyksestä näyttäytyy ensisijaisesti visionäärisenä pioneerityönä, jossa kansan sivistäminen koetaan välttämättömänä tarpeena (Cygnaeus 1863, 13). Tarve esitetään läpi puheen huolellisesti tutkittuna vastauksena aikakauden koulutukselliseen vajeeseen ja tarpeeseen. Lisäksi sivistyskäsitys näyttäytyy vahvasti maailmankuvasidonnaisena, innostavana päämääränä ja nosteenä, joka yhtäältä pohjaa sekä saksalaiseen kasvatustieteelliseen perinteeseen, että kristinuskoon, ja joka toisaalta syvällisemmin sekä pohjautuu että rakentaa näkemystä kristillisestä kasvatuksesta (Cygnaeus 1863, 14).

Analyysin mukaan sivistyksen peruskysymyksenä näyttäytyy koulutus, joskin toisaalta sivistys ilmenee sekä koulutuksen välineenä että päämääränä. Lisäksi sivistyskäsitykseen liittyy ajatus ylisukupolvisuudesta, jonka eräänä pohjana on opettaja kasvattajana. Isänmaanrakkaus taas näyttäytyy osana ajankuvalle tyypillistä, yhteistä näkemystä kansakunnasta, joka mielletään osaksi kansanluonteeseen sidottua kasvatuksen päämäärää. Seminaarin avajaispuheessa (1863) ei puhuta taloudesta, joskin seminaarin taloudelliset kysymykset ovat olleet osa ajan koulutuspoliittista prosessia.

Sivistyskäsityksen muutoksen tarkastelu tuskin luo uutta kuvaa Cygnaeuksesta tai suomalaisesta koulutusperinteestä, mutta vahvistavat sivistyskäsityksen kasvatukseen, koulutukseen ja kristinuskoon sidottua kolmijakoa ja käsitystä suomalaisessa yhteiskunnassa. Analyysin tulokset korostavat sekä maailmankuvan, että ihmiskäsityksen sidonnaisuutta ja merkitystä sivistyskäsityksen rakentumisessa ja määrittelyssä. Samalla sivistyskäsitys näyttäytyy ajalle tyypillisen yhteiskunnan ja vallitsevan kulttuurin mukaisena käsityksenä.

8.2 Sivistyskäsitys rehtoreiden avajaispuheissa

Tässä osiossa esittelen johtopäätökset rehtoreiden puheissa ilmenevästä sivistyskäsityksestä. Kuten sitaatti rehtori Keijo Hämäläiseltä (2021) osoittaa, sivistyskäsitys elää ristiriitojen keskellä:

”Nuorilta on aina kysytty: mikä sinusta tulee ja mitä odotat elämältä? Tämän päivään poikkeustilanteessa eläneelle opiskelijalle vastauksen löytäminen tuntuu entistäkin epävarmemmalta. Yksinäisen etäopiskelun aika on kuormittanut ja hämärtänyt tulevaisuuskuva. Haluan kuitenkin vakuuttaa teille: ei hätää. Jättimäisiin kysymyksiin vastauksia ei tarvitse etsiä yksin. -- Kyse ei ole vain rahasta. Rahoituksen painopisteen siirto temaattisiin tutkimuksiin väistämättä lisää tieteen ohjausta kaventaen yliopistojen autonomiaa. -- Vaikka puolustamme tieteen autonomiaa haluamme silti olla vaikuttava sivistysyliopisto. Olemme vahvasti sitoutuneet osaltamme maamme hyvinvoinnin lisäämiseen tutkimuksen ja koulutuksen kautta. Olemme tunnistanee yhteiskuntamme osaamistarpeet ja olemme lisäämässä merkittävästi uusia koulutuspaikkoja” (Keijo Hämäläinen 2021).

Sitaatin avulla on tarkoitus havainnollistaa sivistyskäsitteestä tehtävien johtopäätösten ristiriitaisuutta, rehtoreiden valtaa ja osuutta koulutuspolitiikassa, hallinnantapaa, ajanhengen mukaisia kysymyksiä, talousnäkökulmaa sekä yliopiston perustehtävää.

8.2.1. Sivistyskäsitteeseen perinteen ja ajanhengen ristiriidassa

Miten sivistyskäsitteeseen elää yhä edelleen rehtorien avajaispuheissa aineistona rehtori Aino Sallisen (2000 – 2012), Matti Mannisen (2012 – 2016) sekä Keijo Hämäläisen (2017 – 2021) Jyväskylän yliopiston lukuvuoden avajaispuheissa? Rehtoreiden avajaispuheissa sivistyskäsitteeseen elää yhtäältä paikoittain ristiriitaisena ja epäjohdonmukaisena käsitteenä, jonka merkitys usein jää ajanhengen mukaisten rationaalisuuksien alle. Toisaalta sivistyskäsitteeseen koee renessanssin ja uudelleen määrittelyn ajan, jossa cygnaeuslaisen sivistysperinnön lainalaisuuksia, kuten holistista ihmiskäsitystä sovelletaan ajanhengen mukaisiksi muokattuina. Analyysin pohjalta tehdyt johtopäätökset osoittavat, että sivistyskäsitteeseen elää perinteen ja ajanhengen ristiriidassa ja myötäilee politiikkaa. Eritellymmän sivistyskäsitteeseen elää rehtoreiden puheissa osana kilpailukykyä ja globalisaatiota sekä osana kattavaa osaamispääomaa.

Rehtoreiden puheissa sivistys tunnustetaan ja tunnustetaan hyvinvointivaltion ja yhteiskunnan pohjavireenä ja koulutuksen moottorina, mutta yhä vahvemmin sidottuna talousnäkökulman, kilpailukykyyn, teknologian, globalisaation ja innovaatioiden lainalaisuuksiin (esim. Sallinen 2005, 143). Sivistys ei enää elä selkeänä vastauksena koulutukselliselle tarpeelle tai vajeelle kuten Jyväskylän seminaariaineistossa (1863). Sen sijaan sivistys pääomana on vakiinnuttanut asemansa osana suomalaista koulutusta ja yhteiskuntaa.

Paikoittain sivistyspuheen syrjäyttää puhe rahoituksesta, tietotekniikasta ja kilpailukykyvyydestä (esim. Manninen 2012; 2013; 2014). Analyysitulosten mukaan sivistyspuhe häviää neljäksi vuodeksi Jyväskylän yliopiston lukuvuoden avajaispuheista, joskin yliopiston opettajankoulutuksen juuret ja historia tunnustetaan asianmukaisesti (Manninen 2014). Tutkimustuloksena aktuaalin sivistyspuheen poissaolo Mannisen avajaispuheissa on ilmiönä mielenkiintoinen. Sivistyskäsitteeseen muutoksen tarkastelun näkökulmasta merkitykselliseksi nousee, millaisesta yliopistosta puhutaan silloin, kun käsitteestä sivistyksestä ei juurikaan ilmaista tai koulutuksen sivistyshistorialliset juuret kaventuvat

puheissa vain ohuiksi menneisyyden säikeiksi? Tulosten valossa on merkityksellistä, että rehtorit Sallinen ja Manninen puhuvat sekä tiedeyliopistosta että yliopistosta organisaationa sivistysyliopiston sijaan (Sallinen 2009, 299; Manninen 2012; 2015).

Rehtori Hämäläinen (2017; 2018; 2019) liittyy sivistyskäsitteen historiallisen määrittelyn, ylläpitämisen ja uudelleen määrittelyn osaksi yliopiston tehtävää. Sivistystehtävä näyttäytyy laajana kokonaisuutena, joka kattaa yhtäältä perinteisen yliopiston sivistystehtävän koulutuksen ja tutkimuksen piirissä, sivistyksen humboldtilaisen tieteellisen riippumattomuuden yliopistoideaalin sekä toisaalta käsitteen ihmisestä ja ihmisyydestä. Tältä pohjalta Hämäläinen (2018) painottaa yliopistoa erityisesti sekä tiedeyhteisönä että sivistysyliopistona, jossa käsitys sivistyksestä näyttäytyy muun muassa osaavan ja hyvinvoivan ihmisen osaamisnäkökulmana.

Mitä tästä voi päätellä? Sivistyskäsitteen muutoksen tarkastelun näkökulmasta sivistyskäsitteet rehtorien puheissa näyttäytyvät kulloisiakin ajan hengen mukaisia poliittisia paradigmoja ja linjauksia myötäilevältä, joka elää jatkuvassa ristiriidassa esimerkiksi ihmisten hyvinvoinnin, rahoituksen painopisteiden, tieteellisen riippumattomuuden ja yliopiston sivistystehtävän välillä. Kulloisenkin maailmanajan erilaiset haasteet vaikuttavat sivistyskäsitteen muutokseen. Cygnaeuksen puheissa sivistys näyttäytyy koko kansakuntaa rakentavana selkeänä suuntana ja päämääränä sekä tietystä määrin vahvana, moraalisenä eetosena. Rehtoreiden puheissa sivistyskäsite näyttäytyy yhtäältä vaihtelevana ja vailla suuntaa, kuten määrittelemättömänä menneisyyden kaikkina, kilpailukykyyn sidottuna teknologisenä osaamisena tai talouspuheen alle hautautuneena jäänteinä. Poikkeuksena rehtori Hämäläisen (2018; 2019) puheiden sivistyksen renessanssi, jossa perinteinen sivistyskäsite tehtävien ja ihmiskäsitteiden kaivetaan jälleen esiin ja joiden kautta sivistyskäsite ikään kuin synnytetään ja muotoillaan uudelleen.

8.3 Poliittiset rationaalisuudet ja vaikutus sivistyskäsitteeseen

Tässä osiossa esittelen aineistossa sivistyksen rinnalla näkyvät laajalle levinneet poliittiset rationaalisuudet. Rationaalisuuksilla tarkoitetaan toiminnan tai linjausten taustalla operoivaa järkeilytapaa (Miller & Rose 2010). Lisäksi pyrin tarkastelemaan, miten poliittiset rationaalisuudet mahdollisesti vaikuttavat käyttämäänsä sivistyksen käsitteeseen.

8.3.1. Isänmaalliskristillisuus, vuorovaikutus ja koulutuspolitiikka

Analyysin mukaisten johtopäätösten mukaan isänmaalliskristillisuus ilmenee poliittisena rationaalisuutena ja vuorovaikutuskeskeisenä koulutuspoliittisena välineenä, joka ei määriy olosuhteista, vaan sitä, miten olosuhteet käsitetään. Esimerkiksi *isänmaallisuuden* ja *kristillisyyden* rationaalisuuden näkökulmasta on keskeistä, että toiminnan selittämiseksi eivät riitä pelkkä tieto olosuhteista, joissa ihmiset ovat eläneet, sillä samoissa oloissa eläneet voivat ajatella eri tavoin. Tässä mielessä tutkimusanalyysin tulosten kannalta on oleellista tähdentää, että vastaavasti myöskään aatteet, uskonnot tai opit eivät yksin ole selitys toiminnalle, sillä ne voidaan ymmärtää eri tavoin (Hyrkkänen 2002). Seminaarin avajaispuheen aineiston perusteella merkityksellistä on, miten Cygnaeus on käsittänyt tai kokenut aatteensa, uskonsa tai olosuhteensa.

Tässä mielessä ensimmäinen keskeinen johtopäätös isänmaallisuuden ja kristillisyyden poliittisen rationaalisuuden tulkinnessa on huomioida toiminnan taustalla oleva järkeily eli kristinuskoon pohjautuva kasvatusajattelu sekä koulutuspoliittisena välineenä että tasavertaisen ja toimivan vuorovaikutussuhteen vaikuttajana. Toinen keskeinen johtopäätös on, että vaikuttavat olosuhteet ovat ajateltuja ja käsitettyjä olosuhteita eivätkä siis välttämättä olosuhteiden johdannaisia tai olosuhteista riippuvaisia, vaikka tälläkin on merkitystä. Tämän johtopäätöksen mukaan sivistyskäsityksen muutoksen tarkastelun seuraus on, että niin isänmaalliskristillisuus poliittisena rationaalisuutena, kuin sivistyskäsityksestä ei voi yksinään nähdä olosuhteita tai ajanhenkeä, vaan sen, miten olosuhteet ja aika on käsitetty (Hyrkkänen 2002). Tässä mielessä vallitseva rationaalisuus osaltaan rakentaa vastausta kunkin ajan haasteisiin.

8.3.2. Talouspolitiikka rationaalisuutena

Johtopäätösten mukaan talouspolitiikka rationaalisuutena sitouttaa yleisöä organisaatioon rinnastettavaan yliopistoon sekä hämärtää yliopiston perinteistä sivistystehtävää. Talous poliittisena rationaalisuutena eli toiminnan ja linjausten taustavaikuttimena kytkeytyy puheissa osaksi kansallista ja kansainvälistä menestystä ja yrittäjyyttä (Manninen 2016), sekä kilpailukykyä ja osaamispääomaa (esim. Sallinen 2005, 143; Hämäläinen 2019). Tarkastellessa talouden ja rahoituspolitiikan kytkeytymistä osaksi yliopiston

päätöksentekoa, eräiksi keskeisiksi talouspoliittisiksi tekijöiksi piirtyvät uudistuneen yliopistolain realisoituminen sekä valtion leikkaukset koulutuksesta (Sallinen 2000; 2003; 2009; Manninen 2013; 2014; 2015; 2016). Sekä puhe yliopistosta organisaationa että toistuvat talous- ja rahoitusnäkökulmat vahvistavat talouspoliittista rationalisointia (esim. Manninen 2014).

Rehtori Hämäläisen (2019) talouspuheessa korostuvat yliopistolain sijaan esimerkiksi kestävän rahoituspuhujan luominen, tiiviin vuoropuhelun luominen yliopistojen, ministeriön sekä työnantajien välillä sekä ”investoinnit”, jotka eivät sitoutuisi vain talouskasvun aikoihin. Analyysitulosten mukainen johtopäätökseni on, että yliopiston talousorientoitunut puhe sitouttaa kuulijoita ajatukseen yliopistosta organisaationa ja talouspoliittisen puheen jatkuva korostaminen hämärtää organisaatioon rinnastettavan yliopiston perinteistä sivistystehtävää. Jättävätkö tehokkuus- ja tuottavuusajattelu tilaa esimerkiksi pitkäkestoiselle tutkimukselle ja akateemiselle vapaudelle, analyysitulosten mukaiselle maailmankuvien moninaisuudelle tai motivoituneelle ja tasavertaiselle kohtaamiselle ja vuorovaikutukselle? Mikäli yliopiston perinteinen sivistystehtävä vaipuu historiaan, on hyvä kysymys, mitä tapahtuu suomalaiselle koulutukselle ja cygnaeuslaiselle perinteelle.

8.3.3. Hyvinvointi, osaaminen ja talouskeskeisyys

Johtopäätösten mukaan hyvinvointi ja osaaminen poliittisina rationaalisuuksina näyttäytyvät osana talouskeskeistä tieteellistä maailmankuvaa, jossa terveys ja hyvinvointi palvelevat talous- ja tiedekeskeistä politiikkaa hallintamentaliteettina. Eritellymin analyysitulosten mukaan *osaaminen* nähdään koulutukseen panostamisena ja investointina (Hämäläinen 2019), minkä lisäksi puhutaan osaamisen kilpajuoksusta ja ”osaamispääomasta” (Sallinen 2005, 143). Analyysitulosten mukaan osaaminen näyttäytyy johtamisena ja johtamiskulttuurin kehittymisenä sekä tutkimuksena, joka palvelee yritys-elämää. Lisäksi korostuvat globalisaation näkökulma sekä tehokkuus- ja tuottavuusajattelu. Lisäksi osaamista painotetaan Suomen kansallisena päästrategiana (Sallinen 2005, 143.) Hämäläinen (2019) liittää osaamispääoman osaksi yliopiston strategiaa ”osaava ja hyvinvoiva ihminen”, joka ilmenee osana koulutusta, sekä yksilön vastuuta, tieteellistä ajattelua, kykyä oppia ja ammatillista osaamista. Lisäksi osaamispääoma liittyy *hyvinvointiosaamiseen* sekä yliopiston strategian mukaisesti yksilön,

ei niinkään yhteiskunnan vastuuseen omasta terveydestään, joskin hyvinvointiosaamiseen liittyvää työtä kehitetään yhteistyössä sekä sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskusten ja Terveys- ja hyvinvointilaitoksen (THL) kanssa.

Tässä valossa johtopäätös on, että osaaminen ja hyvinvointi näyttäytyvät toiminnan taustalla operoivana järkeilyn tapana eli poliittisena rationaalisuutena (Miller & Rose 2010). Johtopäätökseen mukaan osaaminen ja hyvinvointi näyttäytyvät ristiriitaisina; yhtä aikaa sekä eettisesti kestävästä toimintana ja rationaalisuutena että toimivana markkinointipuheena tehdä todellisuus ja haluttu linjaus ajateltavaksi ja ohjelmoitavaksi siten, että se toteutuu vapaaseen tahtoon perustuvana hallinnantapana (Miller & Rose 2010). Analyysitulokset lisäksi osoittavat, että osaava ja hyvinvoiva ihminen näyttäytyy osana sivistyskäsityksen uudelleen määrittelyä (Hämäläinen 2019). Johtopäätöksenä tästä on, että hyvinvointi ja osaaminen rationaalisuuksina näyttäytyvät osana talouskeskeistä tieteellistä maailmankuvaa, jossa terveys ja hyvinvointi palvelevat poliittisena rationaalisuutena ja hallinnanmuotona. Sivistyskäsityksen uudelleen muotoilu puheiden tasolla tosin pyrkii huomioimaan ihmisen perinteisen kokonaisvaltaisesti, mutta talouskeskeisyys, rahoituksen painopisteet ja politiikka ohjaavat käsityksiä.

8.3.4. Tieteellinen tieto maailmankuvana ja poliittisuus

Lopuksi johtopäätökset tieteellisen maailmankuvan tarkastelusta. Tulosten mukaiset johtopäätökset osoittavat, että tieteellinen tieto maailmankuvana näyttäytyy toimintaa ohjaavana poliittisena rationaalisuutena, jossa poliittisuus muokkaa perinteistä sivistyskäsitystä ja yliopiston sivistystehtävää. Kuten tulokset osoittavat, rehtori Hämäläisen (2020; 2021) avajaispuheet kuljettavat rinnallaan sivistyskäsitystään omana rationaalisuutenaan vähemmän kuin aiemmat puheensa (2017; 2018; 2019). Analyysin mukaan vuoden 2020 ja 2021 puheissa sivistys-, talous- tai osaamispainopisteen aineistossa korvasi osittain kulkutaudin ja digitalisaation myötävaikuttama yhteiskunnallisen muutoksen prosessointi, jonka painopisteeksi piirtyi tieteellinen tieto maailmankuvana. Analyysitulosten mukaan johtopäätöksenä voidaan todeta, että poliittisena rationaalisuutena tieteellinen tieto maailmankuvana voidaan tulkita tarkoittavan politiikan linjausten ja toimien taustalla olevaa järkeilyn ja hallinnan tapaa (Miller & Rose 2010).

Tämän seurauksena on nähtävissä, että kuten seminaarin avajaispuheessa ilmenee aineistolle ja ajan kuvalle tyypillinen kristillinen maailmankuva ja uskonnollinen

retoriikka (Cygnaeus 1863), korostuu myös Hämäläisen (2020; 2021) puheissa ajalle tyypillinen tieteellinen retoriikka ja tieteellinen maailmakuva. Johtopäätökseni mukaisesti retoriikan takaa on löydettävissä tieteelliseen maailmankuvaan sidottu toimintaa ohjaava poliittinen rationaalisuus, jonka poliittisuus muokkaa ja hämärtää perinteistä sivistyskäsitystä ja yliopiston sivistystehtävää. Poliittikkaa on ollut aina, mutta ajallemme tyypillistä teknologiaa, tieteellistä toimintaa ohjaavia ajatuskulkuja sekä tieteellistä paradigmaa ei.

Yhteenvedona tutkimuksesta tehtävät johtopäätökset osoittavat, että sivistyskäsitys elää perinteen ja ajanhengen ristiriidassa, jota ohjaavat korkeakoulupoliittiset rationaalisuudet. Johtopäätösten mukaan keskeiset vaikuttimet käsitteen käytön ja sivistyskäsitteen muutokselle ovat ajalle tyypillinen politiikka, maailmakuva ja talouskeskeisyys, jotka osaltaan muokkaavat ja hämärtävät perinteistä sivistyskäsitystä ja yliopiston sivistystehtävää.

9 Pohdintaluku

Tässä luvussa pohdin tutkimustuloksia kriittisesti arvioiden keskustellen teorian kanssa sekä suhteutettuna aiempaan tutkimukseen. Lisäksi kertaan gradun tavoitteet lyhyesti sekä pohdin tässä tutkimustyössä ilmenneitä ongelmia ja haasteita. Lopuksi esittelen tutkimustulosten pohjalta syntyneet uudet tutkimusideat.

9.1 Tutkimustulosten kriittinen arviointi

Tässä osiossa arvioin tutkimustuloksia kriittisesti keskustellen teorian kanssa. Arvioin esimerkiksi vastasiko tutkimusmetodi odotuksia, voiko tutkimuksen pohjalta tehdä yleistyksiä ja tukevatko tulokset teorialuvussa esitettyjä näkemyksiä. Tulosten kriittinen arviointi herättää perustavanlaatuisia kysymyksiä sivistyskäsitteestä. Mikä on yliopiston tehtävä? Onko yliopisto tiedeyliopisto, sivistysyliopisto, organisaatio vai tiedeyhteisö? Ovatko puheet vain sanahelinää vai toteutuuko sivistysihanne? Onko sivistyskäsitteys muuttunut ja jos on, millä tavalla ja minkä kustannuksella? Snellmanilaiseen aikalaisperspektiiviin viitaten, mikä on siis maailmassa olennaista ja mitä aikani minulta vaatii?

Tutkimuksen metodologinen kokonaisuus toimi tutkimustehtävän kannalta antoisasti ja sivistyksen tarkastelu käsitehistoriallisena analyysinä vastasi odotuksia. Tutkimuksessa toteutuivat esimerkiksi Marjasen & Ihalaisen (2022, tulossa) käsitehistorialliset periaatteet, joiden mukaan käsitteet ovat kiistanalaisia sekä kielellinen muutos heijastaa ja tuottaa historiallista muutosta. Myös aineiston kielellinen tarkastelu istui tutkimusotteeseen syventäen tutkimuksen analyttistä tasoa. Lisäksi tutkimuksessa toteutuivat Hyrkkäsen mukaiset (2002, 118) käsitteiden aikalaismerkitykset, minkä mukaan usein käsitteiden aikalaismerkitys paljastuu vasta tutkittaessa niiden yhteyttä muihin käytettyihin asiayhteyksiin. Tämän tutkimuksen valossa sivistyskäsitettä ja siihen liittyviä sanoja ja kieltä tulkittiin ajallisessa, poliittisessa ja sosiaalisessa käyttöyhteydessään. Lisäksi laadulliselle tutkimukselle tyypillinen teemoittelu analyysimetodinä istui tehtävänantoon.

Vaikka tulokset pääasiallisesti tukevat teorialuvussa esitettyjä näkemyksiä, yleistystä sivistyskäsitteen muutoksesta tämän tutkimuksen raameissa tuskin voi esittää, joskin suuntaviivoja on tulkittavissa. Tutkimuksessa sivistyskäsitteen muutosta on tarkasteltu yliopistokoulutuksen piirissä pidetyissä puheissa. Tämänkaltaisen tutkimusasetelma osaltaan vahvistaa koulutuksen ja sivistyskäsitteen yhteyttä, mutta myös rajaa koulutuksen ulkopuolelle jäävän sivistyskäsitteen muutoksen tarkastelun. Tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen Snellmanilaisen ajatustavan mukaan sivistys ei tarkoita oppineisuutta, sillä oppimatonkin voi ymmärtää, mitä aikansa kultakin vaatii (Snellmanin Kootut 1839 – 1881). Tässä mielessä yleistystä sivistyskäsitteen muutoksesta suomalaisessa kulttuurissa ja yhteiskunnassa on vaikeaa tutkimukseni valossa tehdä, sillä tutkimuksessa ei keskitytty esimerkiksi korkeakouluttamattomien sivistyskäsitteen tarkasteluun.

Tutkimustulokset istuvat sivistyksen teoreettiseen tarkasteluun. Esimerkiksi Välijärven (2014, 2) mukaan sivistysdiskurssi on osa vuosituhansista traditiota, jonka ilmenemismuodot ovat aikaan sidottuja jo antiikista lähtien. Välijärvi (2014, 2) lisää, että sivistyskeskustelu on historiallisesti yksi suomalaista koulutuskeskustelua voimakkaimmin liikuttaneista traditioista ja että 1700-luvun valistuksesta lähtien sivistys on elänyt yhteydessä kasvatukseen, tehden tästä paremman tulevaisuuden muutosvoimaisen tekijän. Siljanderin (2000, 7-8) mukaan sivistynyt elämänmuoto tarkoitti kykyä ajatella itsenäisesti ja tehdä moraalisia päätöksiä. Kasvatuksen tehtäväksi muotoutui suuri sivistystehtävä paremman tulevaisuuden ja korkeamman ihmisyyden toivossa. Tulokset niin Cygnaeuksen

kuin rehtoreiden aineiston valossa tukevat teoriaa sivistyksen aikasidonnaisuudesta, pyrkimyksestä muutosvoimaisuuteen sekä sivistystehtävään linjautuvaa näkökulmaa paremman ihmisyyden ja tulevaisuuden toivosta.

Paremmän ihmisyyden ja tulevaisuuden teoretisointi ovat poliittisia teemoja tarkastelevien tulosten näkökulmasta jossain määrin problemaattista. Poliittinen rationaalisuus eli taustalla vaikuttava toimintaa ohjaava järkeily (Miller & Rose 2010) nostaa tässä tutkimuksessa perinteiseksi mielletyn cygnaeuslaisen ihmiskeskeisen sivistyskäsityksen tasolle, jonka taustavaikuttajina kristinuskon sijaan esiintyvät tiede, talous ja politiikka ja joita osaaminen ja hyvinvointi palvelevat. Esimerkiksi tutkimustulosten mukaan tieteellinen tieto maailmankuvana on toimintaa ohjaava poliittinen rationaalisuus, jossa poliittisuus muokkaa perinteistä sivistyskäsitystä ja yliopiston sivistystehtävää. Näin ollen kysymykset hallintamentaliteetin lähtökohdista ja vaikuttimista (Miller & Rose 2010) ovat ajanhenkeen sidottuja, tulkinnanvaraisia ja tuloksiin on hyvä suhtautua kriittisesti niin historian kuin nykyajan valossa. Tässä yhteydessä tulosten valossa tulkinnanvaraisia ovat esimerkiksi kysymykset siitä, mitä paremmalla ihmisyydellä tieteen, talouden ja politiikan näkökulmasta tarkoitetaan, keitä parempi ihmisuus koskee, mihin näkökulman ohjaama parempi ihmisuus tähtää ja kenen tarkoitusperiä se palvelee.

Tulokset tukevat erityisesti sivistyskäsityksen maailmankuvasidonnaisuutta suomalaisen koulutusperinteen valossa. Wileniuksen (1982, 12) mukaan kansan sivistys on suomalaisen kulttuurin voima ja suomalainen kansa kyennyt säilymään kansojen joukossa henkisen laatunsa voimalla. Kuten aiemmin teoriaosuudessa väitettä problematisoitiin, henkinen laatu ei ole sisäsyntyistä, vaan tutkimustulokset vahvistavat systemaattisen sivistystyön monen tekijän summaa kasvatuksen ja koulutuksen saralla. Tämän valossa tulokset vahvistavat teoreettista tarkastelua; sivistyskäsitys suomalaisen koulutusperinteen valossa on yhtäältä aikansa kuva, toisaalta eettisesti kestävä maailmankuva- ja ihmiskäsityssidonnainen käsitys, joka edelleen elää koulutuksessa pohjaveden tavoin ja pulppuaa muokaten kunkin ajan kasvatustieteellistä maaperää.

Lisäksi on syytä tarkastella kriittisesti kahta keskeistä tutkimustulosta eli sivistystä ajankuvana ja ihmiskäsityssidonnaisena käsityksenä sekä ajanhengen ja perinteisen sivistyskäsityksen ristiriitaa. Siljanderin mukaan sivistysprosessi ei toteudu itsestään, vaan edellyttää pedagogista vaikuttamista eli kasvatusta (Siljander 2000, 8).

Näkemykset vahvistavat tutkimustuloksia sekä seminaarin avajaispuheen mukaisen sivistystehtävän että rehtorien avajaispuheissa ilmenneen sivistystehtävän osalta. Kasvatus pedagogisena vaikuttamisena ilman vuorovaikutustaitoja ja päämäärää (kuten sivistys) tai käsitystä ihmiskuvasta (tieteellinen, aatteellinen tai uskonnollinen) on ajatuksena absurdi. Tässä mielessä kysymykset vaikuttamisesta ja päämäärästä ovat tulosten valossa olennaisia, sillä ilman perusteellista käsitystä on vaikea hahmottaa päämäärää ja ilman perustaa on hankala rakentaa.

Fokusoidusti tulosten pohjalta voidaan myös kysyä voiko tieteellinen tieto maailmankuvana hämärtää perinteistä sivistyskäsitystä? Eivätkö ne ole tietyssä mielessä saman asian eri puolia ja ulottuvuuksia? Tulosten perusteella tieteellinen tieto maailmankuvana voi sekä hämärtää perinteistä sivistyskäsitystä että ne voidaan myös nähdä saman asian eri puolina. Esimerkiksi rehtori Matti Mannisen (2012 – 2016) puheissa ilmenevä perinteisen sivistyspuheen puuttuminen jättää vaikutelman tietynlaisesta juurettomuudesta suhteessa perinteiseen sivistykseen. Toisaalta esimerkiksi rehtori Hämäläisen (2020; 2021) pandemian jälkeisten puheiden perusteella voidaan kyllä todeta sivistyksen kytkeytyvän tieteelliseen maailmankuvaan. Tällöin kuitenkin merkitykselliseksi nousevat jälleen sekä kysymys sivistyskäsityksen maailmankuva- ja ihmiskäsityssidonnaisuudesta että kysymys poliittisten talousrationaalisuuksien vaikuttimista. Tämän pohjalta tulokset tukevat teoretisointia sivistyksen merkityksestä eri aikakausina, kuten esimerkiksi 1800-luvun identiteettien rakentamisen aikana sekä 1900-luvun lopun itsensä kehittämisen ja kulttuurin kuluttamisen aikana (Wilenius 2021 Suhonen ja Hjelt 2021 mukaan). Tässä mielessä kysymyksen ”voiko tieteellinen tieto maailmankuvana hämärtää perinteistä sivistyskäsitystä” sijaan on olennaista kysyä mikä suomalaisessa aikaansa sidotussa sivistyksessä näyttäytyy aikaa kestäväksi ja mikä ei?

Lisäksi perinteen ja ajanhengen ristiriidassa, tieteen saralla politiikan myötäilyä voi tuskin olla olemassa ilman taloudellisia hyötynäkökulmia tai vastaavasti talouden myötäilyä ilman poliittisia hyötynäkökulmia (esim. Hämäläinen 2018). Spekulaatiivisesti voidaan siis kysyä, että mikäli tieteelliseen maailmankuvaan liittyy esimerkiksi aikaisemmin esiin tulleen talouspoliittisen rationalisoinnin sekä nykyteknologian, voiko yhdistämällä näihin innovaatio-, kilpailukyky-, kansainvälisyys- ja organisaatiopainotteisen yliopistopuheen rakentua uusi sivistyskäsitys? Mitä silloin tapahtuu sivistykselle, koulutukselle ja kulttuurille? Aikaisemmin mainittujen poliittisten

rationaalisuuksien rinnalla samankaltaiset terveys, tuottavuus ja talous rationaalisuuksina eivät ole uusi ilmiö. Kuten Millerin ja Rosen (2010) mukaan teorialuvussa osoitettiin, hyvinvointivaltion ja uusliberalismin myötä markkinarationaliteetit ja teknologiat laajenivat terveyden ja kasvatuksen alueille. Tällöin uudet teknologiat mahdollistivat hallintaa etähallintatekniikoiden avulla. Huomio kiinnittyy siihen, miten uudet teknologiat näyttävät lisäävän ihmisten ja yksiköiden autonomiaa, vaikka todellisuudessa ne kietovat ihmisiä uuden hallinnon piiriin (Miller & Rose 2010). Teoretisointi vahvistaa johtopäätösten mukaisen sivistyskäsityksen suuntaviivoja ja muutosta.

9.2 Suhde aiempaan tutkimukseen

Kustaa H. J. Vilku (2010) tuo kriittistä näkökulmaa Cygnaeuksen kansalliseen suurmiestämaineeseen tarkastelemalla Uno Cygnaeuksen elinaikana ja tämän jälkeen Cygnaeuksen ympärille kehittyneitä ihannoituksia ja "suurmieskulttia" (Vilku 2010). Tutkimuksessa (2010) tarkastellaan kriittisesti kuvaa Cygnaeuksesta, jossa kansakoulun isän ihannoituksia rinnastuu kuvaan messiaanista, myyttisestä pelastajasta ja jumalisesta hahmosta, jonka "elämäntyö elää, vaikka mestari on kuollut". Samaisessa tutkimuksessa tarkastellaan kriittisesti Suomen kansan kuvaamista raamatullisesti, valittuna kansana (Vilku 2010). Seminaarin avajaispuhe (1863) juhlapuheena ei vahvasta suoranaisesti kuvaa Cygnaeuksesta kulttihahmona, sillä avajaispuhe keskittyy ensisijaisesti alkaneen opettajaseminaarin ja kansakoulujen järjestämistyöhön. Toisaalta tutkimuksessani lähdeaineistona oleva G. F. Lönnbeckin (1890) Cygnaeus elämäkerta, johon myös Vilku (2010) useasti viittaa, antaa tunnustettavasti jossain määrin juhlallisen kuvan Cygnaeuksen persoonasta, mutta myös kiistattoman kuvan elämäntyönsä merkityksellisyydestä. Tässä mielessä seminaarin avajaispuheen jälkeinen aika alleviivaa kritiikin "elämän työ elää, vaikka mestari on kuollut" todenperäisyyttä.

Tutkimustulosten suhde aiempaan tutkimukseen kansakoulun hengen näkökulmasta sekä akateemisen koulutuksen ihanteiden näkökulmasta (Syväoja 2015; Plamper & Laalo 2017) osoittavat tulosten tukevan sekä seminaarin avajaispuheessa ilmentyvää että rehtoreiden avajaispuheissa esiintyvää sivistyskäsitystä. Syväojan (2015) mukaan 1940-luvulla jatkosodan aikoina kasvatuksen henki oli ymmärrettävästi isänmaallinen; kansakoulussa kuunneltiin "korvat höröllä" opettajan kerrontaa Raamatun tapahtumista. Lisäksi Syväojan myöhemmin opiskellessa Kajaanin miesseminaarissa

opettajaksi, toiminta oli määritelty kristillissiveelliseksi, mikä tarkoitti esimerkiksi raittiutta. Tässä valossa tulokset sivistyskäsityksestä ajankuvana sekä ihmiskäsitys- ja maailmakuvasidonnaisena käsityksenä että kristillisyys ja isänmaallisuus poliittisena rationaalisuutena ovat tukevia. Esimerkiksi Syväoan (2015) kuvaama jatkosodan aika konkreettisenä ja poliittisena taistelukenttänä vahvistaa kristillisisänmaallista rationaalisuutta vuorovaikutuksellisenä ja koulutuspoliittisena välineenä, jonka toimintaa ohjaava järjely ei määrittynyt olosuhteista, vaan siitä kuinka olosuhteet käsitettiin vielä seminaarinavajaispuheen (1863) jälkeenkin esimerkiksi 1940-luvun jatkosodan aikoina.

Akateemisen koulutuksen ihanteita tutkittaessa ensimmäisenä ihanteena viidestä mainitaan sivistys (Plamper & Laalo 2017). Perässä seuraavat kansakunnan palveleminen, asiantuntijuus, kansainvälisyys ja lahjakkuus. Tutkimuksen (Plamper & Laalo 2017) mukaan kahden viime vuosikymmenen aikana yliopistokoulutuksen traditiossa on tapahtunut käänne kohti markkinamuotoisuutta. Tutkimukseni löydökset vahvistavat yliopistokoulutuksen tekemää käännettä markkinamuotoisuuteen rehtoreiden puheissa (esim. Manninen 2015; Hämäläinen 2018). Lisäksi tuloksia vahvistavat aikaisempi tutkimus rehtoreiden lukuvuoden avajaispuheista yritysyliopiston paradigman ja managerialistisen hallintavan näkökulmasta (Laalo & Plamper 2019). Tutkimus (Laalo & Plamper 2019) osoittaa esimerkiksi, että yhtäältä yritysyhteistyön vahvistuminen näyttäytyy yhteiskunnallisen vuorovaikutustehtävän vakiintumisena yliopiston perinteisten tehtävien, koulutuksen, tutkimuksen ja opetuksen rinnalla ja toisaalta taloudellisen hyödyn, laadun ja erinomaisuuden vaatimusten korostumista korkeakoulupoliittisessa retoriikassa on kritisoitu tarkoittavan perinteisten akateemisten arvojen, kuten tutkimuksen vapauden ja riippumattomuuden rappiota.

Tutkimustulokseni sivistyskäsityksen ilmenemistä perinteen ja ajanhengen ristiriidassa vahvistavat edellä mainittua. Toisin sanoen yliopiston sivistykseen liittyvät perinteiset tehtävät ja toisaalta perinteiset akateemiset arvot elävät ajanhengen mukaisen politiikan painekattilassa. Tai kuten Silvennoinen & Kinnunen (2019) asian esittävät, markkinatalouden koulutuspoliittisen logiikan mukaan näkemykset koulutuksesta pohjautuvat enemmän tuotannon kasvua palvelevan inhimilliseen pääomaan kuin esimerkiksi humanistiseen sivistysideologiaan.

9.3 Gradun tavoitteet

Pro gradu -työssäni olen käsitehistoriallisen analyysin avulla tutkinut sivistyskäsitteiden muutosta. Tutkimuksessani olen keskittynyt tarkastelemaan käsitteiden muutosta sivistyksestä, tämän muutosta sekä Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuheessa että Jyväskylän yliopiston rehtoreiden puheissa. Olen pyrkinyt tarkastelemaan sivistyskäsitteelle annettuja erilaisia, historialtaan moniselitteisiä ja eri aikoina esitettyjä, eri ajattelijoiden tulkintoja.

Tutkimuksellani olen pyrkinyt tuomaan esiin tuoretta näkökulmaa niin yliopiston vaikuttajahahmojen, kuin kulttuuriperinnön esittelyn jatkumoon. Olen pyrkinyt johdattamaan lukijan sekä sivistyshistoriallisten lähteiden äärelle että kurkistamaan yli tieteenvälisten rajojen yhteiseen kylvömaahan, jonka myötävaikutuksella tutkimus pyrkii herätteleämään kysymyksiä tulevasta. Kuten aiemmin todettu, suomalaisen kulttuurin osaltaan vahvasti cygnaeuslaiseen näkemykseen perustuvat sivistyshistorialliset juuret ovat olleet lähtölaukaus niin tutkimukselleni kuin aikamme monitieteelliselle perustalle. Tutkimus pyrkii tarkastelemaan sivistyskäsitteiden muutosta kulttuuritutkijan silmin, ammentaen sekä kasvatustieteiden saksalaisesta että suomalaisesta perinteestä (Esim. Wilenius 1982; Siljander 2000) ja pedagogisesta katseesta (esim. Lönnbeck 1890). Lisäksi tutkimuksessa on ammennettu yhteiskuntatieteellisen nykytutkimuksen käsitteistä (esim. Miller & Rose 2010). Tältä pohjalta usein positiivisesti latautunut sivistyskäsite mahdollistaa matkan varrella ilmenneiden kysymysten, kuten poliittisuuden kriittisenkin tarkastelun.

9.4 Ongelmallisuus

Tutkimuksellisesti ongelmalliseksi koitui aineistonvälisen aikahaarukan umpeen kurominen 1800 - 2020-luvun välillä. Vaarana olivat ylitulkinta sekä mahdollinen kompastuminen liiallisen suoraviivaiseen aineiston vertailuun, joka saattaisi johtaa jumiutumisen ajankuvan mukaiseen limbukseen tai vastaavasti johtaisi suomalaisen sivistyskäsitteiden ottamiseen valmiiksi annettuna ennako-oletuksena. Haastavaksi koituivat myös eri näkökulmien keskinäinen suhde eri aikoina, kuten esimerkiksi konsensuskulttuuri, poliittisen puheen motivaatiot ja yhteisen sävelen löytäminen kansallisromanttisuuden eri vivahteiden ja moniäänisyyden tulkinnassa. Oleellista on ollut myös tiedostaa, että työ Jyväskylän Tiedemuseoympäristössä esittelee oman julkisen tulkintansa ja osuutensa kansallisena ja paikallisena historiankirjoittajana. Kaikissa

tutkimuksellisissa haasteissani apunani toimi onneksi lukuisa ja kattava tieteellinen tutkimus eri vuosikymmeniltä, kriittisten näkökulmien kirjo, ohjaajien ammattitaitoinen ohjaus kommentteineen sekä sivistyshistoriallinen teoretisointi ja aikalaiskirjallisuus.

Ongelmallisuutta ilmeni tutkimustyön rajallisuudessa ja rajauksessa. Esimerkiksi tutkittaessa Uno Cygneauksen sivistyskäsitystä, jossa tulosten mukaan on tulkittavissa vuorovaikutuksellisuus muun muassa opettajaoppilassuhteessa, rajautui tutkimuksen rajoissa ulkopuolelle esimerkiksi protestanttisuus Suomessa, luterilainen etiikka sekä erityisesti luterilaisen työetiikan näkökulma. Näkökulma antaisi mahdollisesti syvempää ymmärrystä tutkimusaineiston teoreettiseen viitekehykseen ja aineistoanalyysiin. Tutkimuksen rajoissa syvemmin tarkastelematta jäivät myös sekä Cygnaeuksen seminaarin avajaispuheen että rehtoreiden puheiden historiakäsitys sivistyskäsityksen taustana. Kuten poliittisen historian tutkija Pilvi Torsti asiaa valaisee, tämä osaltaan olisi taustoittanut, miten usein omana aikanammekin historiaa tulkitaan nykyisiä tarpeita varten vaikuttaaksemme huomisen politiikkaan (Torsti 2018, 10).

Lisäksi rehtoreiden puheiden kohdalla tutkimustehtävän ja opinnäytetyön mukainen raja osittautui ongelmalliseksi. Esimerkiksi rehtoreiden puheiden läpikäynti strategisen johtamisen, viestinnän tai yliopistolain uudistumisen tutkimuksen näkökulmasta vahvistaisi analyysityön puutteita erityisesti rehtori Matti Mannisen (2012 – 2016) puheiden osalta sekä syventäisi näkemystä rehtori Hämäläisen (2017 – 2021) strategisesta johtamisesta. Tässä mielessä lukuvuoden avajaispuheet tutkimusaineistona antavat näkemyksellisen ja suuntaa antavan, mutta tulkinnanvaraisen ja helposti pinnallisen kuvan muun muassa rehtori Mannisen sivistyskäsityksestä.

9.5 Tulosten pohjalta syntyneet uudet tutkimusideat

Silvennoisen ja Kinnarin (2019) mukaan Suomen koulutuspolitiikan kaksi tärkeintä ylikansallista vaikuttajaa ovat OECD ja Euroopan unionin komissio. Silvennoinen ja Kinnari (2019) esittävät, että vaikuttajatahojen koulutuspoliittisissa asiakirjoissa ja arvioivissa raporteissa esitetyt tavoitetilat (esim. vapaakaupan edistäminen ja jäsenmaiden talouskasvu) ”rakennetaan tietyille itsestänselvyyksinä otetuille etukäteisoletuksille, jotka voidaan tulkita myös ideologiseksi suostutteluksi”. Toisaalta ylikansallisten ideologioiden omaksuminen ja soveltaminen käytäntöön tapahtuu usein kunkin jäsenmaan, kuten Suomen edun nimissä. Samalla hallitusten kokema tarve mukautua ylikansallisiin

paineisiin voidaan nähdä kansallisesti omaleimaisen politiikan liikkuma-alan kaventumisena (Silvennoinen & Kinnari 2019.) Kuten tutkimuksen alussa todettiin, voisi tekemäni analyysin pohjalta vielä laajemmin kysyä, onko suomalainen yhteiskunta kadottanut näköpiiristään cygnaeuslaisen perinnön ja jos on, millä seuraamuksilla? Sekä erityisesti mihin päädymme yhteiskuntana, jos sivistyksen raivaama yhteiskuntamme vieraantuu tästä kulttuurisesta ja historiallisesta viitekehystä? (Saari 2011).

Tutkimuksen jatkojalostamisen valossa edellä mainitut toteamukset ylikansallisista tahoista osuvat ytimeen. Silvennoisen ja Kinnarin (2019) mukaan ”suomalaisen koulutuspolitiikan superideologian, tasa-arvon tavoittelun rinnalle 1980-luvulla ovat nousseet markkinaliberalistisen koulutuspolitiikan peruselementit” kuten esimerkiksi yksityisten palveluiden nousu julkisten rinnalle koulutustarjonnassa, koulutuksen yksilölliset valinnat, tehokkuusvaatimukset ja erikoistuminen. Tämän kaltaisia kansallisia koulutuspolitiikan käytäntöjä ohjaavia peruselementtejä sekä erityisesti näiden suhdetta suomalaiseen sivistyskäsitteeseen olisi kansallisesti ja kansainvälisesti otollista tutkia.

Sivistyskäsite perinteen ja ajanhengen ristiriidan näkökulmasta eivät rajoitu vain Jyväskylän yliopiston koulutuspoliittisiin juhlapuheisiin. Hedelmällistä tutkittavaa olisivat lisäksi esimerkiksi sivistyskäsitteiden ja demokratian suhde Euroopan unionin komission asiakirjojen linjauksissa, sivistyskäsite venäläisessä koulutus- ja korkeakoulupolitiikassa (eräs vaikutin Uno Cygnaeuksen elämäntyössä), hallinnan tutkimuksen ulottuvuudet suomalaisessa korkeakoulu- ja kulttuuripolitiikassa sekä esimerkiksi sivistyskäsite eduskunnan täysistuntojen puheenvuoroissa. Lisäksi muun muassa niin koulutus- ja kasvatustieteissä kuin mediassa viljeltyjen käsitteiden kuten *dialogisuuden*, *liberalismin* ja *demokratian* rooli sivistymisen välineenä tarjoaisi laajempaa tutkimuksellista näkökulmaa. Toisaalta sivistyskäsitteiden kartoitus laajemmin suomalaisen väestön keskuudessa esimerkiksi kyselytutkimuksen ja haastattelujen avulla edesauttaisi kattavamman ymmärryksen syntymistä tarjoamalla tieteellisesti tutkittua tietoa koulutuspoliittisen juhlapuheen ja yleistajuisten sivistyskäsitteiden monimutkaisesta suhteesta.

Lähteet ja kirjallisuus

Primäärilähteet

Cygnaeus, U. 1863. *Jyväskylän Seminaari 1863-1937 Muistojulkaisu*. 1937. Uno Cygnaeuksen vihkimäpuhe 1863. Toim. J.M. Mikkola, Artturi Leinonen & Sulo Rekola. Helsinki. Osakeyhtiö Valistus. 9-16.

Hämäläinen, K. 2017. *Yliopiston vahvuus pohjaa yksilöihin ja yhteistyöhön*. Jyväskylän yliopiston lukuvuoden 2017-2018 avajaiset 6.9. 2017. <https://www.jyu.fi/fi/yliopisto/organisaatio-ja-johtaminen/yliopiston-johto/rehitorit/keijo-hamalainen/rehitorin-puheet/rehitori-keijo-hamalainen-yliopiston-vahvuus-pohjaa-yksilöihin-ja-yhteistyöhön> viitattu 17.4.2022.

Hämäläinen, K. 2018. *Vaikuttava sivistysyliopisto*. Jyväskylän yliopiston lukuvuoden 2018-2019 avajaiset 5.9. 2018. <https://www.jyu.fi/fi/yliopisto/organisaatio-ja-johtaminen/yliopiston-johto/rehitorit/keijo-hamalainen/rehitorin-puheet/rehitori-keijo-hamalainen-vaikuttava-sivistysyliopisto> viitattu 17.4.2022.

Hämäläinen, K. 2019. *Jyväskylän yliopistossa valmius perustaa valtakunnallinen opettajien opettajien koulutuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus*. Jyväskylän yliopiston lukuvuoden 2019-2020 avajaiset 4.9. 2019. <https://www.jyu.fi/fi/yliopisto/organisaatio-ja-johtaminen/yliopiston-johto/rehitorit/keijo-hamalainen/rehitorin-puheet/rehitori-keijo-hamalainen-avajaispuhe-4-9.2019> viitattu 17.4.2022.

Hämäläinen, K. 2020. *Yhdessä eteenpäin*. Jyväskylän yliopiston lukuvuoden 2020-2021 avajaiset 2.9. 2020. <https://www.jyu.fi/fi/yliopisto/organisaatio-ja-johtaminen/yliopiston-johto/rehitorit/keijo-hamalainen/rehitorin-puheet/rehitori-keijo-hamalainen-avajaispuhe-2-9.2020> viitattu 17.4.2022.

Hämäläinen, K. 2021. *Yliopisto kutsuu tiedonlähteelle*. Jyväskylän yliopiston lukuvuoden 2021-2022 avajaiset 1.9. 2022. <https://www.jyu.fi/fi/yliopisto/organisaatio-ja-johtaminen/yliopiston-johto/rehitorit/keijo-hamalainen/rehitorin-puheet/rehitori-keijo-hamalainen-avajaispuhe-1-9.2021> viitattu 17.4.2022.

Manninen, M. 2012. *Jyväskylän yliopisto on nyt ja tulevaisuudessa tiedeyliopisto*. Jyväskylän yliopiston lukuvuoden 2012-2013 avajaiset 5.9.2012. Tutkijan hallussa.

Manninen, M. 2013. *Jyväskylän yliopiston lukuvuoden avajaispuhe 4.9. 2013*. Tutkijan hallussa.

Manninen, M. 2014. *Tieteellinen tutkimus on myös kilpailua*. Jyväskylän yliopiston lukuvuoden avajaispuhe 3.9.2014. Tutkijan hallussa.

Manninen, M. 2015. *Jyväskylän yliopiston lukuvuoden avajaispuhe 2.9. 2015*. Tutkijan hallussa.

Manninen, M. 2016. *Tutkija tarvitsee sekä yrittäjän että taiteilijan asennetta*. Jyväskylän yliopiston lukuvuoden avajaispuhe 7.9. 2016. Tutkijan hallussa.

Sallinen, A. 2000. *Yliopiston kolmas tehtävä*. Jyväskylän yliopiston lukuvuoden avajaispuhe 6.9. 2000. Yliopisto myötätuulessa. Puheita ja kirjoituksia 2000-2012. Jyväskylän yliopisto. 285.

Sallinen, A. 2003. *Suomi sosiaalisten innovaatioiden mallimaaksi*. Jyväskylän yliopiston lukuvuoden avajaispuhe 3.9. 2003. Yliopisto myötätuulessa. Puheita ja kirjoituksia 2000-2012. Jyväskylän yliopisto. 51.

Sallinen, A. 2005. *Kilpajuoksu osajista kiihtyy*. Jyväskylän yliopiston lukuvuoden avajaispuhe 31.8. 2005. Yliopisto myötätuulessa. Puheita ja kirjoituksia 2000-2012. Jyväskylän yliopisto. 143.

Sallinen, A. 2009. *Yliopisto uudistus vauhdittamaan Suomen menestystä*. Jyväskylän yliopiston lukuvuoden avajaispuhe 2.9. 2009. Yliopisto myötätuulessa. Puheita ja kirjoituksia 2000-2012. Jyväskylän yliopisto. 65.

Sallinen, A. 2011. *Pysyvyys ja muutos yliopiston voimavarana*. Jyväskylän yliopiston lukuvuoden avajaispuhe 7.9. 2011. Yliopisto myötätuulessa. Puheita ja kirjoituksia 2000-2012. Jyväskylän yliopisto. 299.

Lähteet

Andersen, L. 2021. *Mitä on sivistys? Bildung – Finland*. European Association for the Education of Adults. <https://eaea.org/wp-content/uploads/2021/02/Bildung-Finland.pdf> viitattu 5.5.2022.

Dean, M. 2010. *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. https://www.researchgate.net/publication/280802922_Governmentality_Power_and_Rule_in_Modern_Society viitattu 29.4.2022.

- Deem, R. 2001. *Globalisation, New Managerialism, Academic Capitalism and Entrepreneurialism in Universities: Is the local dimension still important?* *Comparative education* 37:1, 7 - 20. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03050060020020408?needAccess=true> viitattu 6.5.2022.
- Fingerroos. 2003. *Refleksiivisyys ja paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa*. *Elore* 2/2003. 10. vuosikerta. Suomen kansantietouden tutkijain Seura ry. Joensuu. <https://journal.fi/elore/article/view/78407/42488> viitattu 7.10.2021.
- Günther, K-H. 2001. *Friedrich Adolf Wilhelm Diesterweg*. Unesco: International Bureau of Education. <http://www.ibe.unesco.org/sites/default/files/diestere.pdf> viitattu 1.4.2022.
- Helén, I. 2005. *Genealogia kritiikkinä*. *Sosiologia* 42 (2005) 2: 1. artikkeli. <https://www.doria.fi/handle/10024/25539> viitattu 11.4.2022.
- Hyrkkänen, M. 2002. *Aatehistorian mieli*. Vastapaino. Jyväskylä. 57, 61, 72, 117, 118.
- Hyyrö, T. 2010. *Uno Cygnaeuksen ja Aukusti Salon pikkulapsipedagogisten aatteiden perintö*. Ajankohtainen Uno Cygnaeus. Koulu ja menneisyys. Vol. 48 (2010). Suomen kasvatustieteiden ja koulutuksen historian seuran vuosikirja. <https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/99743/57350> viitattu 5.5.2022.
- Ikäheimo, H. 2014. *Hegel, Georg Wilhelm Friedrich*. Filosofian verkkoportaali. <https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/hegel-georg-wilhelm-friedrich> viitattu 29.3.2022.
- Isopahkala-Bouret, U. 2020. *Meidän aikamme sivistys*. *Aikuiskasvatus* 40(1), 4-5. <https://journal.fi/aikuiskasvatus/article/view/91043> viitattu 2.5.2022.
- Juhila, K. 2022. *Analyysitavan valinta ja yleiset analyysitavat*. *Teemoittelu*. Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja. Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. Tampere. <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/analyysitavan-valinta-ja-yleiset-analyysitavat/teemoittelu/> viitattu 2.5.2022.
- Jouhki, J. & Steel, T. 2016. *Analyysin ja tulkinnan ulottuvuuksia etnologiassa*. Etnologinen tulkinta ja analyysi. Ethnos ry. Helsinki. 19.
- Jyväskylän yliopiston verkkosivut. 2020. *Suomen akatemia edellyttää julkaisujen välitöntä avoimuutta ja kehittää vastuullista tutkijanarviointiaan*. <https://openscience.jyu.fi/fi/oa-uutiset/suomen-akatemia-edellyttaa-julkaisujen-valitonta-avoimuutta-ja-kehittaa-vastuullista-tutkijanarviointiaan> viitattu 7.10.2021.

Jyväskylän yliopiston verkkosivut. 2022. *Rehtori Keijo Hämäläinen*.
<https://www.jyu.fi/fi/yliopisto/organisaatio-ja-johtaminen/yliopiston-johto/rehtorit/keijo-hamalainen>
viitattu 9.4.2022.

Kielitoimiston sanakirja. 2021. *Sivistys*. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/sivistys> viitattu 19.1.2022.

Klinge, M. 1997. *Snellman, Johan Vilhelm*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4.
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003639> viitattu 28.3.2022.

Kuukkanen, J.-M. 2006. *Minkä historiaa käsitehistoria on?* Ennen ja nyt 1/2006.
https://www.academia.edu/839806/Minkä_historiaa_käsitehistoria_on_1_2 viitattu 6.5.2022.

Kumpulainen, K., Fingerroos, O., Pyykkönen, M. & Vierimaa, S. 2020. *Miten työelämälaheisyys saadaan opetussuunnitelmatasolta osaksi käytännön opetusta? Esimerkkinä kulttuurialan koulutus*. Anne Virtanen, Jouni Helin & Päivi Tynjälä (toim.). Teoksessa *Työelämä pedagogiikka korkeakoulutuksessa*.
<https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/73068/tyoelamapedagogiikka-korkeakoulutuksessa.pdf?sequence=1&isAllowed=y> viitattu 28.2.2022.

Korpinen, E. 2010. *Uno Cygnaeuksen Keski-Eurooppaan suuntautunut opintomatka*. Vol 48 (2010): Ajankohtainen Uno Cygnaeus. Koulu ja menneisyys. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja.
[file:///fileservices.ad.jyu.fi/homes/hehuikko/Downloads/99748-Artikkelin%20teksti-174350-1-10-20201117%20\(1\).pdf](file:///fileservices.ad.jyu.fi/homes/hehuikko/Downloads/99748-Artikkelin%20teksti-174350-1-10-20201117%20(1).pdf) viitattu 9.2.2022.

KOTUS. 2022. Kotimaisten kielten keskus. *Sivistys*.
https://www.kotus.fi/nyt/kysymyksiä_ja_vastauksia/sanojen_alkuperasta/sivistys viitattu 19.1.2022

Laakso, L. 2018. *Liisa Laakso: Uuden yliopistolain vaikutuksia johtamiseen kannattaisi pohtia – "Nyt voisi olla hyvä aika käydä keskustelua siitä, minkälaisia kokemuksia yliopistoilla on hallitusten työskentelystä"*. Puheenvuorot. Rehtorin mietteitä. 29. 10. 2018. Rehtorienneuvosto Unifin verkkosivut.
<https://www.unifi.fi/puheenvuorot/liisa-laakso-uuden-yliopistolain-vaikutuksia-johtamiseen-kannattaisi-pohtia/> viitattu 7.4.2022.

Laalo, H. & Plamper, R. 2017. *Akateemisen koulutuksen ihanteet rehtoreiden puheissa 1920-luvulta tähän päivään*. Koulu ja menneisyys. Janne Sääntti, Arto Nevala & Jukka Rantala (toim.). Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian vuosikirja. LV.

[https://tuhat.helsinki.fi/ws/portalfiles/portal/95244498/Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja_2017.pdf](https://tuhat.helsinki.fi/ws/portalfiles/portal/95244498/Suomen_kasvatuksen_ja_koulutuksen_historian_seuran_vuosikirja_2017.pdf) viitattu 14.4.2022.

Laalo, H. & Plamper, R. 2019. *Rehtorit managereina – Yritysyliopistoparadigma ja managerialistinen hallinantapa lukuvuoden avajaispuheissa*. Kohti oppimisyhteiskuntaa. Hanna Nori, Hanna Laalo & Risto Rinne (toim.). https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/147809/Kohti%20oppimisyhteiskuntaa_PDF.pdf?sequence=1&isAllowed=y viitattu 12.4.2022

Lahti, V-M & Mero, P. 2020. *Sivistyksen tarina elää ajassa*. Blogiteksti. Sitra. <https://www.sitra.fi/blogit/sivistyksen-tarina-elaa-ajassa/> viitattu 2.5.2022.

Lastentarhamuseo. 2022. *Fröbel – leikin puolestapuhuja*. <https://lastentarhamuseo.fi/historiaa/frobel/> viitattu 29.3.2022.

Leskinen, T. 2005. *Kansa, kansallisuus ja sivistys*. J@rgonia – elektroninen julkaisusarja. 6/2005. Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/20064/jargonia6.pdf?sequence=3&isAllowed=y> viitattu 5.5.2022.

Lönnbeck, G.F. 1890. *”Uno Cygnaeus Suomen kansakoulun isä”*. Weilin & Göös. Helsinki. https://books.google.fi/books?hl=fi&lr=&id=sP4pAAAAYAAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=lönnbeck+G.F.+uno+cygnaeus&ots=CRzBnrebNz&sig=hbs3PKTQOIGf07n1xmAKGvNqiQo&redir_esc=y#v=onepage&q=lönnbeck%20G.F.%20uno%20cygnaeus&f=false viitattu 28.2.2022.

Marjanen, J. & Ihalainen, P. Tulossa 2022. *Sanat siltana menneeseen. Kielelliset lähestymistavat historian tutkimuksessa*. Pasi Ihanalainen ja Heli Valtonen (toim.). Gaudeamus.

Miettinen, R. 2017. *Aikuiskasvatus, sivistys ja työn tulevaisuus*. *Aikuiskasvatus* 37(2), 84-95. <https://journal.fi/aikuiskasvatus/article/view/88409> viitattu 2.5.2022.

Miller, P. & Rose, N. 2010. *Miten meitä hallitaan*. Suom. Risto Suikkanen. Vastapaino. Tampere.

Museovirasto. 2022. *Jyväskylä Seminaarinmäelle ja tasa-arvoiselle koulutukselle Suomen ensimmäinen Euroopan kulttuuriperintötunnus*. <https://museovirasto.fi/fi/ajankohtaista/suomen-ensimmainen-euroopan-kulttuuriperintotunnus-seminaarinmaelle> viitattu 2.5.2022.

Moilanen, A., Kaarttinen J. & Taneli, M. 2021. *Sivistys ja demokratia*. *Kasvatus & aika* 15 (3 - 4) 2021, 28 - 44. <http://jultika.oulu.fi/files/nbnfi-fe2022022520817.pdf> viitattu 5.5.2022.

Nivalainen, M. 2018. *Eurooppalaisen sivistyshistorian suuntaviivoja*. *Maailmankirjat: käännöskirjallisuuden verkkolehti* 31.1.2018. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/57032/nivalaineneurooppalaisensivistyshistorian.pdf?sequence=1&isAllowed=y> viitattu 5.5.2022.

Nurmi, V. 1964. *Maamme seminaarien varsinaisen opettajakoulutuksen synty ja kehittyminen viime vuosisadalla*. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/74691> viitattu 5.5.2022.

Ollitervo, S. & Immonen, K. *Herder, Suomi, Eurooppa*. SKS. Helsinki. 8,9.

OKM. Opetus- ja kulttuuriministeriö. 2021. *Kulttuuripolitiikan linjaukset ja kehittäminen*. <https://minedu.fi/kulttuuri/linjaukset> viitattu 12.10.2021.

PISA18. 2020. *PISA-tutkimus: Suomalaisnuoret edelleen maailman parhaiden lukijoiden joukossa*. Tiivis yhteenveto PISA18 tutkimustuloksista. Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylän yliopisto. <https://ktl.jyu.fi/fi/pisa/pisa18-esite-verkkoon.pdf> viitattu 14.3.2022.

Pöysä, J. 2015. *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansantietouden tutkijain seura. Joensuu. *Elore* 22(2). <https://journal.fi/elore/article/view/79237/40139> viitattu 2.5.2022.

Rantanen, H. 2006. *J.V. Snellmanin historiakäsityksen herderiläisistä piirteistä*. *Herder, Suomi, Eurooppa*. Sakari Ollitervo & Kari Immonen (Toim.). SKS. Helsinki. 394-413.

Rautiainen, M. 2017. *K(o)ulutusvientä*. *Ruusupuiston uutiset*. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/53769> viitattu 5.5.2022.

Repola, M. 1991. *Sivistyksen suomenkielinen nimitys*. Kielenhuollon tiedotuslehti Kielikello. 3/1991. <https://www.kielikello.fi/-/sivistyksen-suomenkielinen-nimitys> viitattu 19.1.2022.

Rinne, R., Jauhiainen, A. & Plamper, R. 2015. *Suomalaisen yliopiston itseymmärrys, itsepuolustus ja haasteet 1990-luvulta 2010-luvulle rehtoreiden puheissa*. Kasvatus ja aika, (9)3. <https://journal.fi/kasvatusjaika/article/view/68544> viitattu 12.4.2022.

Rinne, R. 2019. *Suomalaisen yliopiston tila: Rahan, vallankäytön ja hallinnan uudet muodot*. Kohti oppimisyhteiskuntaa. Hanna Nori, Hanna Laalo & Risto Rinne (toim.). https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/147809/Kohti%20oppimisyhteiskuntaa_PDF.pdf?sequence=1&isAllowed=y viitattu 12.4.2022

Saari, A. 2011. *Kasvatustieteen tiedontahto. Kriittisen historian näkökulmia suomalaisen kasvatuksen tutkimukseen*. Suomen kasvatustieteellinen seura. Väitöskirja. Jyväskylä.

Salo, A. 1937. *Jyväskylän Seminaari 1863-1937 Muistojulkaisu*. 1937. Uno Cygnaeuksen vihkimäpuhe 1863. Toim. J.M. Mikkola, Artturi Leinonen & Sulo Rekola. Helsinki. Osakeyhtiö Valistus. 16, 17.

Salonen, A-O & Joutsenvirta, M. 2018. *Vauraus ja sivistys yltäkyläisyyden ajan jälkeen*. Aikuiskasvatus 38(2), 84-101. <https://journal.fi/aikuiskasvatus/article/view/88331> viitattu 2.5.2022.

Siljander, P. 2000. *Kasvatus ja sivistys*. Gaudeamus. Helsinki. 7.

Silvennoinen, H. & Kinnari, H. 2019. *"Elinikäisen oppimisen kulttuuri juurrutetaan joka ainoaan kansaisyhmään" - Havaintoja OECD:n vaikutuksista suomalaisessa aikuiskoulutuspolitiikassa*. Kohti oppimisyhteiskuntaa. Hanna Nori, Hanna Laalo & Risto Rinne (toim.). https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/147809/Kohti%20oppimisyhteiskuntaa_PDF.pdf?sequence=1&isAllowed=y viitattu 14.4.2022.

Suhonen, R. & Hjelt, N. 2021. *Sivistys ihmisyyden ytimessä*. Kirja-arvostelu. Ihminen ja sivistys. Reijo Wilenius (toim.). Aikuiskasvatus 3/2021. journal.fi/aikuiskasvatus.

Syväoja, H. 2015. *Kansakoulu ja minä. Koulumuistot – kokemuksia koulusta, tutkimusta muistelusta*. Koulu ja menneisyys LIII. Janne Sääntti (toim.). Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja. https://www.kasvhistseura.fi/dokumentit/1512100241_skhsv2015.pdf viitattu 14.4.2022.

The Johan Heinrich Pestalozzi Society. 2021. <https://jhpestalozzi.org> viitattu 29.3.2022.

Tieteen termipankki. 2022. *Filosofia: sivistys*. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:sivistys> viitattu 22.2.2022.

Torsti, P. 2012. *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus. Helsinki. 10.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta. 2012. *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käytäntö Suomessa*. https://tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf viitattu 16.10.2021.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2010. *Cygnaeus and his Reputation*. In the Spirit of Uno Cygnaeus: Pedagogical Questions of Today and Tomorrow. Aki Rasinen & Timo Rissanen (toim.). Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/25469/9789513940461.pdf?sequence=2&isAllowed=y> viitattu 14.4.2022.

Vuorinen, P. 1996. *Työ miehen kunnia*. Yrjö Blomstedtin syntymän 125-vuotis juhluvuonna 1996. Jyväskylä. Gummerus. 4.

Väljjarvi, J. 2014. *Osaava vai sivistynyt kansakunta koulutuspolitiikan päämääränä?*. Kieli, koulutus ja yhteiskunta. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/43141/osaavavaisivistynytkansakuntakoulutuspolitiikanpaamaarana.pdf?sequence=1&isAllowed=y> viitattu 20.1.2022

Värrä, V-M. 2004. *Hyvä kasvatusta – kasvatusta hyvään: Dialogisen kasvatuksen filosofinen tarkastelu erityisesti vanhemmuuden näkökulmasta*. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/101122> viitattu 2.5.2022.

Wilenius, R. 1982. *Ihminen ja sivistys*. Gummerus. Jyväskylä. 9,10,11,12,13.

Aikalaiskirjallisuus

Biblia. 1776. *Verkko-Raamattu*. <https://raamattu.uskonkirjat.net/servlet/biblesite.Bible> viitattu 29.3.2022.

Canth, Minna. 1973. *Minna Canthin kirjeet. 1880-1890*. Helle Kannila (toim.). SKS. Helsinki.

Kivi, Aleksis. 1968. Aleksis Kiven mestariteokset I. *Kanervoala*. Otava. Helsinki

Kivi, Aleksis. 1968. Aleksis Kiven mestariteokset III. *Seitsemän veljestä*. Otava. Helsinki.

Lönnrot, Elias. *Kalevala*. 1963. Kieliasunvalvojana toiminut Jalo Kalima O. Mannisen avustamana. WSOY. Porvoo.

Pyhä Raamattu. 1992. *Evankeliumi Markuksen mukaan*. Luku 16:15. Vanha ja uusi testamentti. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1993. käyttöönotettava suomennos. Suomen Piipaseura. Mikkeli.

Pyhä Raamattu. 1992. *Paavalin ensimmäinen kirje korinttolaisille*. Luku 13. Vanha ja uusi testamentti. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1993. käyttöönotettava suomennos. Suomen Piipaseura. Mikkeli

Pyhä Raamattu. 1992. *Vanha ja uusi testamentti*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1993. käyttöönotettava suomennos. Suomen Piipaseura. Mikkeli.

Runeberg, Johan Ludwig. 2007. *Vänrikki Stoolin tarinat*. Suomentanut Juhani Lindholm. WSOY. Helsinki.

Runeberg, Johan Ludwig. 1857. *Mä silmät luon ylös taivaaseen*. Virsi 490. Suomennettu 1863. Suomen evankelisluterilainen kirkko. <https://virsikirja.fi/virsi-490-ma-silmat-luon-ylos-taivaaseen/> viitattu 3.5.2022.

Snellman, Johan Vilhelm. 1839-1881. Kootut teokset. *Sivistys ja aikakauden henki*. Snellman-instituutti. Edita Publishing Oy. <http://snellman.kootutteokset.fi/fi/luvut/sivistys-ja-aikakauden-henki> viitattu 21.10. 2021.

Snellman, Johan Vilhelm. 1839-1881. *Snellmanin kootut teokset*. <http://snellman.kootutteokset.fi> viitattu 29.3.2022.

Snellman, Johan Vilhelm. 1840. *Ote Tübingenistä lähetetystä kirjeestä*. Freja Nro 86. 30.10.1840. [http://snellman.kootutteokset.fi/fi/dokumentit/freja-nro-86-30101840-ote-tubingenistä-14-lokakuuta-lähetetystä-kirjeestä](http://snellman.kootutteokset.fi/fi/dokumentit/freja-nro-86-30101840-ote-tubingenista-14-lokakuuta-lahetetysta-kirjeesta) viitattu 29.3.2022.

Snellman, Johan Vilhelm. 1841. Herra Reuterdahlin kritiikki teoksesta "Strauss och evangelierna". Freja nro 84. 26.10. 1841. <http://snellman.kootutteokset.fi/fi/dokumentit/freja-nro-84-26101841-herra-reuterdahlin-kritiikki-teoksesta-strauss-och-evangelierna> viitattu 29.3.2022.

Strauss, D. 1835. *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet.*
https://www.deutschestextarchiv.de/book/view/strauss_jesus01_1835?p=9 viitattu 5.5.2022.

The Holy Bible. 1979. *The Old and the New Testament.* The New King James version. Thomas Nelson Inc.

Topelius, Sakarias. 1985. *Maamme kirja.* Kansanpainos Paavo Cajanderin suomennoksen pohjalla 1981 ilmestyneestä loistopainoksesta. Vesa Mäkinen (toim.). WSOY. Porvoo.

Liitteet

Uno Cygnaeuksen seminaarin avajaispuheen (1863) sitaateissa esiintyvät lyhenteet:

Jla = Jumala

Jlä = Jyväskylä

M.Y. = Myös ystävät

M.N.Y. = Myös nyt ystävät

N. yt. = Nyt rakkaat ystävät

R. yt. = Rakkaat ystävät

Lähde: Jyväskylän Seminaari 1863-1937 Muistojulkaisu. 1937. *Uno Cygnaeuksen vihkimäpuhe 1863.* (Toim.). J.M. Mikkola, Artturi Leinonen & Sulo Rekola.